

ในคัมภีร์เก่าฉบับหนึ่งของชนชาติไท คือ พงศาวดารไทอาหม ระบุว่า

ไพร่ 3-4 คน รวมเป็น 1 กัด (got)

ไพร่ 20 กัด รวมเป็น 1 กองขาว (ขาว = 20)

100 กัด เป็น 1 กองปาก (ร้อย)

1,000 คน รวมเป็น 1 กองเหิง (พัน)¹

จะเห็นได้ว่า การคุ่มกันขึ้นขององค์กรท้องถิ่น มีจำนวนที่เริ่มต้นจากหน่วยย่อยเพียง 10 คน ซึ่งเป็นไปได้ว่าจะเป็นกลุ่มเครือญาติ แล้วขึ้นสู่ระดับเครือข่ายของหลายสายเลือด การจัดหมวดหมู่โดยอาศัยหลักสิบของชนชาติไทนี้ มีมาตั้งแต่โบราณ

คราวนี้ลองเปรียบเทียบกับเมืองของชาวไทดำ

เมืองของชาวไทดำประกอบขึ้น ดังนี้

“หมู่บ้าน” หลายหมู่บ้านรวมเป็น 1 “โซ่ง”

หลาย “โซ่ง” รวมกันเป็น 1 “โหลง” (ของล้านนาเรียกว่า โหล่ง)

หลาย “โหลง” รวมกันเข้าเป็น 1 “เมือง”

เมืองของไทดำมี 2 แบบ คือ “เมืองเพี้ยนนอก” และ “เมืองเพี้ยนใน”²

สุดท้าย ลองดูเมืองของชาวไทจีน

ชาวไทจีน เมืองเชียงตุง จัดระบบเมือง ดังนี้

บ้านเรือนสิบหลัง รวมเป็น 1 หัวสิบ เรียกว่า “หัวสิบ”

1 “หัวสิบ” มีผู้ช่วยดูแล 4 คน เรียกว่า “สี่เส้า”

หลายหัวสิบ รวมกันเป็น “หัวฮ้อย” (ร้อย) หรือ “เอ็ง”

10 หัวฮ้อย มี “เจ้าแก้ว” 1 คน เป็นผู้นำหัวฮ้อย³

ระบบหัวสิบ หัวฮ้อย หัวพัน เป็นระบบพื้นฐานที่ถักทอขึ้นจากจำนวนหน่วยย่อยที่สุดที่จัดการกำลังได้ง่าย และอาจเป็นไปได้โดยสมัครใจ

ภททียา ยิมเรวัต ได้พบลักษณะเด่นเช่นนี้ และกล่าวว่า ในถิ่นไทดำหมู่บ้านนาอันและบ้านตุน ซึ่งมีครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิก 22 ครอบครัว อยู่รวมกันเป็น 1 จัวเฮือนจัวดำ เธอสรุปว่า หมู่บ้านของไทดำแต่เดิมนั้นอาจเป็นไปได้ว่า 1 จัวเฮือนจัวดำเท่ากับ 1 หมู่บ้าน ในหมู่บ้านใหญ่ๆ ก็น่าจะประกอบ

เหมืองฝายของไทดำในเวียดนาม
หมู่บ้านคนไทดำ เมืองเซินลา ประเทศ
เวียดนาม แสดงภาพเส้นทางน้ำจาก
เหมืองไหลเข้าสู่ทุ่งนา ด้านหลังทุ่งนาเป็น
หมู่บ้านที่มีฉากหลังเป็นภูเขาสูงโอบล้อมอยู่
(พ.ศ.2549)

ขึ้นมาจากสมาชิกมากกว่า 1 จัวเฮือนจัวดำ⁴ หัวหน้าชุมชนที่นำสมาชิกบุกเบิกหมู่บ้านสร้างไร่ขึ้นใหม่ ได้ทำการปักเสาธง แล้ววางเสื่อครอบบนเสานั้น แล้วสถาปนาเป็น “เสื่อบ้าน” เมืองจึงน่าจะเริ่มต้นมาจากการนำสมาชิกกลุ่มเครือญาติมารวมไว้ด้วยกันนั่นเอง

คราวนี้ หันมาพิจารณาการสร้างความชุมขนในเมืองต่างๆ ตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ในปัจจุบัน สิ่งที่ค้นพบเป็นดังนี้

- 1 หมู่บ้าน แบ่งผู้คนออกเป็นหน่วยย่อยๆ เรียกว่า “หมวด”
- ในหมู่บ้านใหญ่ แบ่งกลุ่มคล้ายเป็นหมู่บ้านย่อยๆ เรียกกลุ่มๆ หนึ่งว่า “ป๊อก”
- หลายหมู่บ้านรวมอยู่ใน “โหล่ง” หนึ่ง
- หลายโหล่งรวมเข้าเป็น “เมือง”
- บางแห่ง “โหล่งเดียว” ก็เป็น “เมือง”⁵

การจัด หมวด และ ป๊อก ที่ใช้อยู่ในหมู่บ้านปัจจุบันนี้ ถูกใช้เป็นฐานคุ่มจำนวนขึ้นเป็นองค์กั ระดับหมู่บ้าน เป็นไปได้ว่า ระบบวิธีการรวมตัวเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เป็นระบบที่ใช้ฐานคิดเดียวกันกับหมู่บ้านของชนชาติไทในที่อื่นๆ นั่นเอง เนื่องจากมีผู้คนชนชาติไทเป็นจำนวนมากโยกย้ายเข้ามาอยู่ในสมัยพญากาวิละหรือก่อนหน้านั้น

คำว่า “เมือง” มีความหมายเจาะจงลงไป เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนบนหน่วยพื้นที่ที่มีการจัดระเบียบ มีนัยความหมายว่ามีการปกครอง แต่อำนาจของการปกครองมาจากการสถาปนาอำนาจโดย

การยอมรับของเมืองต่างๆ โดยที่บ้านและเมืองยังมีอำนาจของตัวเองอยู่ จึงเคยมีประวัติศาสตร์ว่ามีเมืองที่ทำทลายอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน กรรมสิทธิ์ที่ดินของแต่ละหมู่บ้าน แต่ละเมือง ก็เป็นของหมู่บ้านและของเมือง ไม่ใช่ของอาณาจักร ไม่ใช่ของพระเจ้าแผ่นดิน

ในคัมภีร์ของชาวไทดำ นั้น ภัททิยา ยิมเรวัต ได้อธิบายการก่อตัวของเมือง โดยอาศัยเอกสาร “ความโตปุ่เต็ก” ว่า

“ปู่จั้งบ้ำไม่มาเฮ็ดฝาย
ขุดคันคูเอาน้ำ
น้ำไหลกลับมาเหมือง
คนเต็มเมืองโกนากินข้าว”⁶

บันทึกนี้ชี้ให้เห็นว่า มีเมืองขึ้นมาจากการทำงานของคนบนฐานการผลิต การชักน้ำเข้าเหมืองให้สำเร็จเป็นงานขั้นแรกๆ ที่จะสร้างเครือข่ายของหมู่บ้านขึ้นเป็นเมือง เพราะลำเหมืองจะหล่อเลี้ยงไร่นาของหมู่บ้านต่างๆ ในเมือง ดังเช่น “ความโตปุ่เต็ก” บันทึกไว้ว่า

“มีนาจั้งมีเหมือง
มีเมืองจั้งมีท้าว”⁷

การใช้สมญานามของเมืองในอาณาจักรเชียงรุ่ง ก็เคยอธิบายเมืองด้วยการนับหน่วยนา เช่น “สีหมิ่น ไร่เมืองลา สีหมิ่นนาเมืองแซ่”⁸ เป็นต้น

หมู่บ้านในเมืองทั้งเจ็ดตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนที่สำรวจในงานวิจัยนี้ ทำพิธีกรรมบูชาผีเมืองร่วมกัน ก็เพราะตระหนักในชะตากรรมร่วมบนหน่วยพื้นที่ และบนระบบความสัมพันธ์แบบเดียวกันนี้ ในหมู่บ้านไทดำ ก็เคยมีบทเพลงคำร้องว่า

“ผู้สองเฮาอยู่ต่างบ้านหากร่วมเมือง
อยู่ต่างเพื่อง หากร่วมฟัง
อยู่กับห้วยห้องกัง หากร่วมแนนเดียว
อยู่กับเพี้ยว หากร่วมแนนน้า
ร่วมแม่น้ำแต่ ดาว อุ ของ”⁹

แต่แบ่งน้ำของชาวไทดำในเวียดนาม
ลำเหมืองและ “แต่” แบ่งน้ำเข้านาของชาวไทดำ บ้านนาหลวง
อ.ต่วนโจ เมืองเซินลา ประเทศเวียดนาม พ.ศ.2549

หมู่บ้านผลิตระบบความสัมพันธ์ที่คุ้มกันขึ้นเป็นเนื้อหาของ "สหพันธ์" (federation) คุ้มความสัมพันธ์กันขึ้นสู่ความเป็น "เมือง" ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบร่วมมือและแบ่งผลประโยชน์ อุดมการณ์ร่วมคือพลังของระบบเครือญาติและศรัทธาความเชื่อในตำนานศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ สหพันธ์แห่งหมู่บ้านชนิดนี้เรียกว่า "เมือง" เมืองส่วนใหญ่มีขนาดเล็กมาก เพราะชาวบ้านเรียกหมู่บ้านอีกชื่อหนึ่งว่า "เมือง" จึงมีคนอยู่อาศัยเพียงไม่เกิน 200-300 คน เมืองเล็กๆ ที่จริงก็คือหมู่บ้าน มีคนอยู่อาศัยเพียง 70-80 คน ไม่พบว่ามีที่ทำการปกครองของเจ้าเมือง คนที่เป็นเจ้าเมืองก็คือผู้เฒ่าผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้ จึงมักมีคำเรียกเจ้าเมืองว่า "พ่อหม่อน" หรือ "เฒ่าเมือง" (หม่อน = ปู่ทวด) เมืองใหญ่ๆ เท่านั้นที่มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองมาปกครอง

"เมือง" จึงเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม เป็นจินตภาพของหน่วยที่ซ้อนทับลงไปบนหมู่บ้าน เนื่องจากปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ชนิดนี้ไม่เป็นทางการ และแฝงฝังอยู่ในวิถีชีวิตปกติประจำวันจนกลมกลืน จึงทำให้สืบทอดเก็บรักษาข้ามกาลเวลาได้ยาวนาน ประวัติศาสตร์ของชนชาติไทที่ผ่านศึกสงคราม และการอพยพโยกย้าย น่าจะมีส่วนผลักดันการสืบทอดหน่วย "เมือง" ดังที่กล่าวมา เพราะหน่วยเช่นนี้น่าจะมีความคล่องตัวสูง เคลื่อนย้ายได้ง่าย ไม่มีศูนย์บัญชาการที่เป็นเป้าโจมตี

การผลิตซ้ำความเป็น "เมือง" ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจที่ควรพิจารณาก็คือ ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา เมื่อพม่าเข้ายึดล้านนาได้นั้น อำนาจปกครองของศูนย์กลางเชียงใหม่อ่อนแอลง เมืองต่างๆ กลับมีอำนาจมาก การที่เมืองต่างๆ ในล้านนาตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มระหว่างภูเขาสลับซับซ้อน ทำให้การควบคุมจากราชสำนักมีอุปสรรค ในเวลาเหล่านี้ เจ้าเมืองกลับมีอำนาจแทน ดังตัวอย่างในพ.ศ.2107 ล้านนาก็เกิดกบฏ มีการลุกขึ้นสู้กับพม่า ผู้นำกลับไม่ใช่พระมหากษัตริย์ แต่กลายเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง และเมืองน่าน ในสมัยดังกล่าวพม่ามิได้เข้ามาจัดระเบียบการปกครอง หากแต่ใช้ระบบส่งบรรณาการ และเกณฑ์แรงงานครั้งคราว ปล่อยให้ระบบควบคุมกำลังคนตกอยู่ในมือของเจ้าเมือง ยกเว้นในสมัยราชวงศ์มังราย ที่กษัตริย์พม่าได้พยายามจะผนวกระบบการปกครองล้านนากับพม่าเข้าด้วยกันในราวพ.ศ.2235 แต่แล้วความพยายามนั้นก็ยกเลิกไปในสมัยเดียวกัน เพราะในราชวงศ์นี้พม่าก็ประสบปัญหาการจัดระเบียบภายใน รวมทั้งศึกภายนอกที่รุมเร้าเข้ามา ทำให้พวกเขุนนางพม่าในล้านนา คอยแต่จะฉกฉวยผลประโยชน์เข้าตนเอง และเกิดความขัดแย้งกับเจ้าเมืองต่างๆ ในล้านนาหนักขึ้น จนทำให้บรรดาเจ้าเมืองในล้านนาพากันถวายฎีกาแก่กษัตริย์พม่า เพื่อให้จำกัดขอบเขตอำนาจของขุนนางพม่า ล่วงเข้าพ.ศ.2316 ความขัดแย้งยังคงรุนแรงขึ้น จนผู้ปกครองล้านนาบางกลุ่ม หันไปร่วมมือกับกองทัพสยาม ขับไล่พม่าออกไปจากล้านนา ภายหลังจากล้านนาถูกผนวกเข้ารวมกับสยามนั้น เมืองก็ยังมีความเป็นอิสระสูง การปฏิรูปการปกครองรวบ

อำนาจเข้าสู่ราชวงศ์จักรี ก็เพิ่งจะเริ่มขึ้นเมื่อล่วงเข้าสู่รัชกาลที่ห้าในพุทธศตวรรษที่ 24 นั้นแหละ ที่อำนาจของเจ้าเมืองจึงเริ่มลดลงจริงๆ หากนับถึงปัจจุบันนี้เวลาก็ผ่านมาเพียง 250 ปี¹⁰

ลักษณะร่วมที่สำคัญของการจัดระบบ โครงสร้างหมู่บ้านและเมืองตามแนวคิดของชนชาติไทยสรุปได้ดังนี้

- 1) มีการจัดระเบียบอย่างสูง มีการคุมจำนวนกันเป็นหน่วยเล็กๆ เช่น หมวด กัด หัวสิบ ทำให้เกิดการรับรู้เรื่องราว ข่าวสาร อำนาจผลให้มีการปฏิบัติต่างๆ ที่พร้อมเพรียงได้ง่าย
- 2) การจัดกำลังคนมีลักษณะเป็นการจัดกำลังที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต มีลักษณะเป็นการจัดระบบสังคม ระบบการผลิต พร้อมกันในคราวเดียว
- 3) คุมจำนวนจากน้อยไปมาก ทุกคนมีหมวดหมู่เล็กที่ตัวเองสังกัดอยู่ การรวมกันเป็นเมืองขนาดใหญ่อาจทำให้เกิดช่องว่างการโยงยึดในหน่วยย่อย การชอยหน่วยให้เล็กลงช่วยให้เกิดความเข้มแข็ง
- 4) การรวมหมู่บ้านขึ้นเป็นเมือง เป็นไปอย่างหลวมๆ เมืองถูกแยกจากกันโดยภูเขาและแม่น้ำ บางครั้งไม่จำเป็นต้องติดต่อกัน หมู่บ้านมีความเป็นอิสระสูง มีอำนาจดูแลตนเอง ยากต่อการที่อำนาจส่วนกลางจะเข้าควบคุม การรวมกันอย่างหลวมๆ นี้ ข้อดีคือความเป็นอิสระ จุดอ่อนคือการรวมพลัง และการพัฒนาพลังการผลิตขนาดใหญ่ ตัวอย่างเช่น ระบบเมืองฝายนั้น ทำให้ไม่สำเร็จถ้าอาศัยหมู่บ้านเดียว กำลังแรงงานไม่พอ จึงได้สร้างองค์กรจัดตั้งพิเศษคือ องค์กรเมืองฝาย เชื่อมโยงกำลังของหลายหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เช่น รวมคนเป็นจำนวนนับพันคน เป็นต้น แต่การรวมพลังเป็นองค์กรขนาดใหญ่ มีเพียงการทำเมืองฝาย ไม่มีการจัดองค์กรแบบอื่นของหมู่บ้านและเมือง

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบที่อาศัยหน่วย จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ทำให้คำว่า “เมือง” หายไป คำว่า ตำบล อำเภอ และจังหวัด เป็นคำที่เพิ่มเข้ามาใหม่ หน่วยใหม่ๆ เหล่านี้ไม่สามารถโยงยึดผู้คนไว้ได้จริง เพราะเป็นหน่วยเพื่อการบังคับปกครอง โดยเฉพาะหัวหน้าของระบบ คือ นายอำเภอ และผู้ว่าราชการจังหวัด ถูกส่งมาจากทางการกรุงเทพฯ ระบบใหม่นี้มาพร้อมกับกฎหมาย ปิน และภาษีชีวิตจริงของชาวบ้านจึงยังคงผูกพันอยู่กับความเป็นหมู่บ้าน และความเป็น “เมือง” ซึ่งแม้ว่าชื่อ “เมือง” จะถูกลบไปแล้ว แต่ “เมือง” ก็ยังคงทำหน้าที่ของมันอยู่

2. โครงสร้างทางเศรษฐกิจของโหล่งและเมือง

มีประเด็นในเรื่องโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ควรพิจารณา 3 ประการ ดังนี้

1) ระบบการผลิตในเมืองและโหล่งต่างๆ อาศัยการจัดการน้ำที่โยงกันอยู่ในระบบเหมืองฝาย เห็นได้ชัดว่า เขตการผลิตต่างๆ ของแต่ละเมืองเติบโตขึ้น เพราะมีการสร้างฝาย และขุดลำเหมืองเพิ่มเติม การขุดลำเหมืองยังคงดำเนินอยู่เรื่อยมาจนถึงทศวรรษ 2530 ระบบเหมืองฝายสามารถจัดระบบให้ผู้คนเข้าร่วมเป็นหน่วยย่อย เป็นกลไกส่วนหนึ่งของระบบอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุผลสำคัญ 4 ประการ คือ

- 1.1 ระบบเหมืองฝายได้อาศัยความร่วมมือจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนไร่นาที่ต้องใช้น้ำ เข้าร่วมกันสร้าง พัฒนา และใช้น้ำ อาศัยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับที่ตั้งของหมู่บ้าน ไร่นา ตำแหน่งของน้ำแม่ปิงและแม่น้ำสาขา รวมทั้งที่นา สร้างเหมืองและฝาย ตลอดจนส่วนประกอบต่างๆ ของระบบจัดการน้ำได้สำเร็จ
- 1.2 ระบบเหมืองฝายใช้กฎแห่งการแบ่งน้ำและบังคับน้ำ ส่งน้ำเข้าสู่แ่งและต้างต่างๆ ตามข้อตกลงของหมู่บ้านทั้งหลายที่เป็นสมาชิกร่วมกัน ข้อกำหนด กฎเกณฑ์มาจากการตกลงกันเองในหมู่ประชาชน อาศัยจารีตเดิมหรือกฎหมายมังรายศาสตร์เป็นหลักยึด
- 1.3 ระบบเหมืองฝายสามารถควบคุมผลการผลิต โดยกำหนดปริมาณน้ำที่จะส่งเข้าสู่ผืนนาผ่านระบบการวัดขนาดของแ่งและปากต้างอย่างประณีต วัดปริมาณน้ำไหลลงไปถึงหน่วย “ต้าง” หรือ “ต้าง” ซึ่งมีความละเอียดถึงขั้นแบ่งน้ำกันเป็นเส้นติเมตร สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ไร่นาที่อยู่ในโหล่งและเมือง ที่มีสภาพแตกต่างกัน เช่น บนภูเขา สันเขา ที่ดอน ที่ราบริมแม่น้ำ เป็นต้น
- 1.4 ระบบเหมืองฝายได้ค้นพบวิธีการชะลอ และลดทอนความแตกต่างความได้เปรียบเสียเปรียบทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งของไร่นาลง โดยการ “บังคับน้ำ” จ่ายเข้าสู่ไร่นาที่อยู่ปลายน้ำในสภาวะวิกฤติ ออกกฎเกณฑ์ให้ชาวนาลูกเหมืองยอมรับว่า ชาวนาที่ได้เปรียบควรเสียสละเพื่อผู้เสียเปรียบ ชะลอการใช้น้ำ ณ ที่ตั้งของตน แบ่งปันให้แก่ที่นาปลายน้ำในฤดูแล้ง โดยผ่านกฎที่เรียกว่า “การขังน้ำ” หรือ “หลั่งน้ำ” ได้สำเร็จ
- 1.5 เนื่องจากสภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลงมาก โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา มีผลให้การใช้ที่ดินและองค์ประกอบของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลง เช่น มีโรงงานอุตสาหกรรม

และหมู่บ้านจัดสรรขยายตัวเข้ามา สิ่งเหล่านี้มีผลกระทบด้านลบต่อระบบเหมืองฝาย กฎระเบียบของเหมืองฝายนั้น ปกติอาศัยฐานของ “มังรายศาสตร์” ซึ่งเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน แต่ไม่เป็นที่รับรู้หรือยอมรับของผู้อื่นจากภายนอก ดังนั้น จึงบังคับใช้ไม่ได้ ชาวบ้านตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ หมู่บ้านชนเมือง และหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้กับสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง เหมืองฝายบางระบบถึงกับถูกทำลายลงจนหมด

ความสำเร็จของระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย ทำให้พลังการผลิตขยายตัวได้ ทำลายข้อจำกัดด้านกำลังแรงงานและสภาพภูมิศาสตร์ เกิดเป็นเครือข่ายของหมู่บ้านระดับโหล่งและเมืองได้สำเร็จ

2) ระบบการผลิตของเขตเศรษฐกิจต่างๆ ในโหล่งและเมืองทั้งหลาย อาศัยสัมพันธภาพของกลุ่มชาติพันธุ์

ปัญหาที่สำคัญของการผลิตในแอ่งเชิงใหม่-ลำพูน คือ ปัญหาการขาดแคลนที่ดิน และตามมาด้วยปัญหาขาดแคลนแรงงาน ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา การพัฒนาพลังในการผลิตยังคงดำเนินไปได้ด้วยเหตุที่ควรกล่าวถึง 2 ประการ ดังนี้

2.1 ชาวนาต่างหมู่บ้าน ต่างชาติพันธุ์ มีวิถีทางจะติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่น อาศัยระบบวัฒนธรรม ได้แก่ ศาสนาพุทธ ระบบการนับถือผี และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นสะพานเชื่อมไปสู่การประสานหรือต่อรองผลประโยชน์ คิดค้นวิธีการอยู่ร่วมกัน ยอมลดทอนผลประโยชน์และความเข้มงวดบางอย่างของเผ่าพันธุ์และหมู่บ้าน มองเห็นความจำเป็นที่จะประกอบเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโหล่งและเมือง

2.2 โดยอาศัยการเชื่อมโยงกันทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ก็กลายมาเป็นแรงงานในการผลิตบนไร่นาร่วมกันได้สำเร็จ ลดปัญหาการขาดแคลนแรงงานลงไป การผลิตพัฒนาถึงขั้นข้ามเขตแดนที่ถือครองทางกายภาพ ไร่ที่ดินให้คุ้มค่า ไม่ปล่อยให้ที่ดินอยู่ในสภาพกร้างว่างเปล่า กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายได้เรียนรู้ พัฒนาความสามารถในการผลิตออกไปอย่างกว้างขวาง สามารถจัดการปลูกพืชชนิดใหม่ด้วยวิธีการผลิตแบบใหม่ เรียนรู้การจัดการไร่นาที่ประณีตมากกว่าเดิม

3) ระบบตลาดของโหล่งและเมือง สามารถพัฒนาจนกลายเป็นเครือข่ายสำคัญในการกระจายผลผลิตซึ่งมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

3.1 มีระบบจัดการจนสามารถมีตลาดหลายระดับคือ ระดับหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน และระหว่างลุ่มน้ำต่อลุ่มน้ำ หรือระหว่างโหล่งต่อโหล่ง เมืองต่อเมือง การมีตลาดหลายระดับ

ทำให้ผลผลิตถูกกระจายออกไปอย่างเหมาะสมและคุ้มค่า ไม่มีปัญหาการสูญเปล่าของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงาน

3.2 เป็นระบบที่ผ่านการพัฒนามายาวนาน จนสามารถคิดค้นวิธีการหีบห่อ ตั้งราคา สอดคล้องกับความเป็นจริงในท้องถิ่น ราคาสินค้ามีความแน่นอน เชื่อถือได้ ผู้ขายรับรู้สถานะทางเศรษฐกิจของผู้บริโภคในเมืองต่างๆ ที่เป็นเครือข่ายการค้าท้องถิ่น ไม่มีการกำหนดราคาที่เป็นไปไม่ได้ ราคาไม่เปลี่ยนแปลงขึ้นลงมาก ไม่ผันแปรตามดัชนีราคาเงินเฟ้อ สามารถตรึงราคาไว้เพราะมีระบบของตนเอง ยกเว้นสินค้านำเข้าจากภูมิภาคอื่น ตลาดท้องถิ่นยังไม่สามารถควบคุมราคาได้ ภาวะของตลาดที่มีเสถียรภาพเช่นนี้ ทำให้ผู้ซื้อมีความเชื่อมั่น ไม่ต้องถูกผลักดันให้แบกรับภาระทางเศรษฐกิจไว้ฝ่ายเดียว จุดอ่อนของระบบเท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ เกิดการสะสมทุนช้าเพราะมีส่วนเกินน้อย ระบบการค้ายังเน้นภายในและการแลกเปลี่ยนแบบเท่าเทียม ทำให้เข้าสู่การแข่งขันกับตลาดทุนได้ยาก เงินตราที่สะสมได้จากระบบนี้ ไม่สอดคล้องกับรายจ่ายที่ต้องจ่ายในระบบการศึกษา สินค้าและบริการสมัยใหม่ที่จำเป็น

3.3 ระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ ได้แก่ ระบบเครือข่ายของเครือญาติ นับถือพระธาตุองค์เดียวกัน ระบบการนับถือผี ระบบหัววัด เครือข่ายปอยหลวง เป็นต้น เป็นระบบที่เอื้ออำนวยอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของตลาด และการกระจายของสินค้า จำนวนผู้บริโภคที่เพิ่มขึ้นช่วยกระตุ้นการผลิตการไปมาหาสู่กันทำให้เรียนรู้จุดแข็งจุดอ่อนของสินค้าที่กระจายออกไป เรียนรู้จักรสนิยมผู้บริโภค การหมุนเวียนของผลผลิตในตลาดเพียงพอ และตอบสนองความต้องการของเขตเศรษฐกิจได้ดี

3.4 ผลผลิตของหมู่บ้าน ไหล่ และเมืองต่างๆ ถูกส่งป้อนออกไปยังตลาดในท้องถิ่นในเขตที่ใกล้ชิดกันก่อน แล้วขยายออกไปสู่เขตอื่นๆ สินค้าที่ผลิตได้จำนวนมากถูกส่งไปยังเมืองใกล้เคียงโดยผ่านระบบ “กาดนัด” และตลาดค้าส่งที่อยู่ในท้องถิ่น ซึ่งมีกระจายอยู่หลายแห่ง ทำให้ไม่ต้องแบกรับค่าใช้จ่ายในการขนย้าย เช่น ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ถนนหนทางที่เชื่อมต่อไหล่และเมืองถูกสร้างขึ้นทุกจุดที่มีความจำเป็น มีทางลัดที่ไม่ต้องอ้อมถนนซูเปอร์ไฮเวย์ แสดงว่ามีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) รอไว้ โครงสร้างเหล่านี้เป็นวิสัยทัศน์ของผู้นำท้องถิ่นที่ริเริ่มขึ้นเองจากหมู่บ้านและชุมชน ความเสียเปรียบของเขตเศรษฐกิจท้องถิ่นยังคงอยู่ที่ปัญหาผลผลิตที่ผลิตเพื่อการค้า เช่น ข้าว ลำไย พริก มะเขือเทศ มันฝรั่ง ซึ่งผู้ผลิตไม่สามารถกำหนดหรือควบคุมราคาได้ ตลาดหรือนัยหนึ่ง

ผู้ถือหุ้นเป็นผู้ควบคุมกลไกไว้ทั้งหมด องค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของผู้อื่น เขตเศรษฐกิจไหลและเมืองแม่พึ่งตนเองได้ระดับหนึ่ง แต่ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบเมื่อเข้าสู่ระบบทุน

3. การโยกยัดเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม โดยใช้แนวคิดเรื่อง “พระธาตุ”

1) พุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนอย่างเข้มข้น ปัจจุบันสำคัญน่าจะเนื่องมาจากการที่ล้านนาสามารถสร้างและพัฒนาวิชาการพุทธศาสนาขึ้นในท้องถิ่นได้สำเร็จ มีนักปราชญ์หลายท่านได้วางรากฐานความรู้อันเป็นคำสอนด้านนี้ไว้ เช่น พระโพธิ์รังสี (ผู้แต่งตำนานจามเทวีวงศ์) พระรัตนปัญญา (ผู้แต่งชินกาลมาลีปกรณ์) พระธรรมรส (ผู้แต่งตำนานพระเจ้าเลียบโลก) ในพุทธศตวรรษที่ 20 และที่ร่วมสมัยก็คือ ครูบาพรหมมา ครูบาอินทรักษา ครูบาศรีวิชัย ครูบาขาวปี ครูบาชัยยะวงศา เป็นต้น นักปราชญ์เหล่านี้ ไม่แต่เพียงนำเข้าแนวคิดศาสนาพุทธจากประเทศอินเดีย แต่คุณูปการของท่านก็คือ นำเอาศาสนาพุทธเข้ามาปรับปรุงวิชาการในท้องถิ่น ปรับปรุงการเก็บรักษาประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของบ้านเมืองให้มีระบบระเบียบ อยู่ในรูปของการจารลงในใบลานพับสา และภาพวาดฝาผนัง เปลี่ยนเรื่องเล่ามุขปาฐะให้เป็นลายลักษณ์อักษร ยกย่องวัฒนธรรมการสื่อสารให้สูงขึ้น อาศัยใบลานพับสา และภาพวาดบนฝาผนังเหล่านี้ เผยแพร่ศาสนา ประวัติศาสตร์ รวมทั้งยกย่องวัฒนธรรม วงการวิชาการของ “นักวิชาการ” ด้านศาสนาได้จำกัดอยู่แต่ในหมู่พระสงฆ์ แต่ขยายออกไปถึงผู้นำทางวิชาการของท้องถิ่น ได้แก่ ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนจนมีความรู้แตกฉาน และได้ นำความรู้เกี่ยวกับศาสนามาประพันธ์ผสมผสานกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น เกิดเป็น คำว และซอ (คำว = โวหาร สุภาษิต จดหมายเหตุ เรื่องเล่า, ซอ = การขับลำนำ คล้ายเพลงพื้นบ้าน) คำว และซอเริ่มมีบทบาทอย่างสูงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 จึงนับว่าสามารถผลิตปัญญาชนผู้นำท้องถิ่นที่มีบุคลิกภาพ และวิธีคิดแบบล้านนาดกทอดมา และยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำอยู่ในชุมชนในไหลและเมืองต่างๆ ในปัจจุบัน (สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ การผลิตซ้ำชนิดนี้เริ่มอ่อนแอลงหลังทศวรรษ 2530 คือสองทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากมีกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี)

คำสอนของศาสนาพุทธ นอกจากมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว ยังนำไปสู่การสืบทอดประเพณี พิธีกรรม ที่นำผู้คนจำนวนมากจากหลายหมู่บ้าน หลายเมือง หลายไหลมาพบปะปฏิสัมพันธ์กัน ได้แก่ งานปอยหลวง งานสลากภัต และงานขึ้นพระธาตุ เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้มีบทบาทอย่างสำคัญในการเปิดมิติใหม่แห่งการโยกยัด น่าจะตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ว่า ในแง่ของสังคม การ “กินทานเล่นม่วนมโหรสพ ปอยลามจ้อย ซอสีบถ กันโลงดีดสีตีเปา”¹¹ เป็นสิ่งที่ชาวบ้านชื่นชอบ ยังอาจมีแรงดึงดูดต่อกลุ่มชาติพันธุ์

ทั้งหลายอีกด้วย จากการศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ต่างๆ สิ่งที่นักวิชาการค้นพบก็คือ พบว่ากลุ่มชนผู้นับถือผี (รวมทั้งไท) นั้น มีงานพิธีกรรมที่สำคัญก็คือ ก่อนฤดูเก็บเกี่ยว และหลังฤดูเก็บเกี่ยว สิ่งที่ศาสนาพุทธท้องถิ่นแบบล้านนาพัฒนาขึ้น คืองานฉลองประเพณีงานบุญขึ้นโรงแบบใหม่ๆ ที่เปิดต้อนรับทุกกลุ่มชาติพันธุ์ และอาจเป็นมิติหนึ่งที่เปิดความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างกลุ่มผู้อาศัย ซึ่งมีทั้งกะเหรี่ยง ลัวะ คนเมือง (ซึ่งประกอบด้วยหลายไท เช่น ไทเงิน ไทใหญ่ ไทลื้อ ยอง ฯลฯ) และอื่นๆ เป็นหนทางหนึ่งที่น่าจะมีผลทำให้การผลิตและแลกเปลี่ยนซื้อขาย การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมขยายตัวกว้างขวางขึ้น

2) สำหรับชาวล้านนา “พระธาตุ” เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีพระธาตุอยู่ใดที่นั่นเป็นสถานที่มงคล จะบังเกิดความอยู่เย็นเป็นสุข ผู้ใดได้พบเห็น กราบไหว้บูชาพระธาตุ ผู้นั้นมีบุญ อานุภาพของพระธาตุก็คือความมั่นคง รุ่งเรืองไปบุปผ์

นอกจากนี้ ชาวล้านนายังได้สร้างระบบความเชื่อเรื่อง “ธาตุ” ขึ้น โดยเชื่อว่าคนเราที่เกิดมานี้ เมื่อสิ้นอายุขัยแล้ว ดวงวิญญาณจะไปสถิตอยู่ประจำตามพระธาตุเจดีย์ต่างๆ ตามที่ตำราไหว้พระธาตุปีเกิดระบุไว้ และหากเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ได้มีโอกาสไปนมัสการยังพระธาตุเจดีย์เหล่านั้น ก็ถือว่าได้บุญกุศล และทำให้ชีวิตยืนนาน¹²

วรรณกรรมพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระธาตุที่สร้างความหมายเฉพาะให้แก่ล้านนาคือ “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ซึ่งแต่งขึ้นในพ.ศ.2050 เนื้อหาสำคัญของตำนานกล่าวถึง การเสด็จมาเผยแผ่พระศาสนาของพระพุทธเจ้าและอัครสาวก ระหว่างทางที่เสด็จนี้ พระองค์ได้ประดิษฐานรอยพระบาทและพระเกศาธาตุไว้ตามท้องถิ่นต่างๆ พระองค์ได้พยากรณ์ว่า พื้นที่ใดบ้างเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และย่อมมีพระธาตุหรือรอยพระบาทของพระองค์ประทับไว้ สถานที่เหล่านั้นก็จะรุ่งเรืองต่อไปภายหน้า ตำนานฉบับนี้ได้ให้ความสำคัญต่อพื้นที่บริเวณแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนเป็นพิเศษ ชื่อเมือง และหมู่บ้านที่มีอยู่ในปัจจุบันจำนวนมาก มักเกี่ยวข้องกับปรากฏอยู่ในตำนาน ชื่อสถานที่ต่างๆ ในท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่กลายเป็นพลังแห่งความมุ่งหวัง ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่น มีศรัทธาพื้นฟูหมู่บ้านของตนเองขึ้นมาหลังสงคราม

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับภูตอยทั้งหลายที่หมู่บ้านตั้งอยู่ ภูเขาเหล่านี้ถูกกำหนดให้เป็นสถานที่ที่ประดิษฐานของพระธาตุหรือพระบาท ทำให้หมู่บ้านที่ด้าด้อยสำหรับรัฐถูกอธิบายได้รับการรับรองว่าอยู่ในบริเวณของดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ หมู่บ้านเล็กๆ อยู่ห่างไกลจากความรุ่งเรืองของเมืองหลวง แต่กลับมีสิ่งบ่งชี้ถึงความเจริญและมั่นคง กล่าวคือ มีพระธาตุหรือพระบาทของพระพุทธเจ้าสถิตอยู่บนดอยนั้น แม้ว่าหมู่บ้านจะไม่มี ความมั่งคั่ง โอ้อ้อ แต่กลับมีความเจริญทางจิตวิญญาณ ตำนานเกี่ยวกับ “พระธาตุ” และ “รอยพระบาท” ของท้องถิ่นยังได้ถูกผลิตซ้ำ

ในรูปของคำบอกเล่า ไบลาน พับสา และต่อมาก็มีการตีพิมพ์เป็นหนังสือ เพื่อรองรับความสำคัญของตำนานพระเจ้าเลียบโลก ทั้งหมดนี้เป็นการแสดงประวัติศาสตร์ในมุมมองกลับ คือแทนที่จะเริ่มด้วยกษัตริย์และราชวงศ์ กลับเริ่มต้นจากชีวิตของประชาชนคนสามัญ แทนที่จะกล่าวถึงพระนคร ปราสาทราชวัง คุ่มหลวง กลับกล่าวถึงภูเขา ถ้ำ ห้วย หนอง ชาวบ้าน และหมู่บ้าน

ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับนี้ ปรากฏชื่อของเมืองฮอด เมืองลี ดอยเต่า เมืองต้น ฯลฯ ชื่อสถานที่และหมู่บ้านต่างๆ ได้ถูกกล่าวถึงไว้ ตำนานได้กล่าวถึงชีวิตของผู้คน แสดงให้เห็นกาลอดีตเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมา และให้คำทำนายเกี่ยวกับอนาคตว่า จะมีความมั่นคงยืนอยู่ต่อไป¹³ คำทำนายเป็นเสมือนคำมั่นสัญญาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า แม้จะมีความทุกข์ยากอันใด อนาคตก็ย่อมจะต้องดีขึ้น นับว่าเป็นการสร้างพลังด้านจิตวิญญาณ

ถึงแม้ว่า “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” จะแต่งขึ้นในราวพ.ศ.2050 แต่เรื่องราวของพระธาตุดำเนินมาก่อนหน้านั้น และคงเป็นที่รู้จักกันอยู่ทั่วไปในหมู่บ้าน ย้อนไปในสมัยทริภุญไชย พระนางจามเทวีได้สร้างทริภุญชัยในราวพ.ศ.1206 และเป็นเวลาราว 400 ปีหลังจากนั้น ชาวทริภุญชัยได้มองเห็นเทวานุภาพของพระธาตุเป็นครั้งแรก¹⁴ แสดงว่า พระธาตุเริ่มมีอิทธิพลต่อแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 หรือก่อนหน้านั้น ถัดมาอีก 300 ปี ศาสนาพุทธยิ่งรุ่งเรืองขึ้น เมื่อครั้งที่พระสุมนเถระ ชาวเมืองสุโขทัย ได้เดินทางจากสุโขทัยมายังเมืองเชียงใหม่ ระหว่างการเดินทางตำนานชินกาลมาลีปกรณ์เล่าไว้ว่า ตั้งแต่ออกจากเขตเมืองสุโขทัยแล้ว ไม่ว่าจะพักแรมที่ใด พระธาตุก็แสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ น่าอัศจรรย์ บางคราวเป็นพายุ บางคราวเป็นสีทอง บางคราวเป็นเหมือนแสงดาว บางคราวแผ่รัศมีกว้างขวาง¹⁵

นับจากสมัยทริภุญไชยถึงปัจจุบัน กาลเวลาผ่านมากกว่า 1,000 ปี ก็ยังคงมีเรื่องเล่าของชุมชนเกี่ยวกับปฏิหาริย์ของพระธาตุอยู่เสมอ ชาวบ้านมักจะพบว่าพระธาตุและรอยพระบาท รวมทั้งบ่อน้ำทิพย์อยู่ที่นั่นที่นี่ แสดงว่า มีตำนานพระเจ้าเลียบโลก “ฉบับชาวบ้าน” อีกฉบับหนึ่ง ชาวล้านนามีประเพณีและความนิยมการนับถือพระธาตุ ดังนั้น เมื่อพบแล้วก็มีการสร้างวัดวาอาราม หมู่บ้านลงในตำแหน่งดังกล่าว หรือมีการเดินทางมาแสวงบุญ กราบไหว้บูชา ถนนหลายสายก็ถูกตัดขึ้นมา เพราะว่ามีพระธาตุตั้งอยู่ ณ ที่นั่นนั่นเอง

สำหรับประวัติศาสตร์สมัยใหม่ แนวความคิดเรื่อง “พระธาตุ” ได้รับความสำคัญอย่างสูง โดยพระสงฆ์ผู้นำชุมชนสำหรับแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนใต้ที่ควรกล่าวถึงคือ **ครูบาศรีวิชัย** (พ.ศ.2421-2481) **ครูบาขาวปี** (พ.ศ.2432-2520) และ **ครูบาชัยยะวงศา** (พ.ศ.2456-2543) ครูบาทั้งสามมีบทบาทในการปลุกความคิดผู้คนให้เห็นความสำคัญของท้องถิ่น มีพลังที่จะสร้างความเจริญมั่นคงให้เกิดขึ้น ในที่สุดประเพณีการขึ้นธาตุ ที่โรยร้างไปในสมัยสงครามก็กลับฟื้นคืนมาใหม่ (การขึ้นธาตุ หมายถึง ประเพณี

การเดินทางไปบนภูเขาเพื่อบูชาพระธาตุ ในเดือนห้า และเดือนเก้า) ประเพณีนี้กลายมาเป็นประเพณีที่มีบทบาทเข้มข้นต่อชุมชน และช่วยขยายโยงยึดเขตเศรษฐกิจทั้งหลายเข้าด้วยกัน

ความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่โลกเทคโนโลยีในกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ทำให้สิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนเปลี่ยนไปไม่น้อย การขยายตัวของการศึกษา ทำให้เด็กเกือบทั้งหมดเข้าสู่ระบบการศึกษาจนถึงระดับมัธยมและปริญญาตรี ทำให้ขาดแคลนพระสงฆ์ วัดต่างๆ ที่เคยเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านลดบทบาทบางอย่างลง เพราะเด็กและเยาวชนถูกแยกออกไป ในที่สุด ก็ขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีพรญาสูงเพียงพอที่ชาวบ้านจะยอมรับ บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางความคิดของชุมชนเริ่มผลิตซ้ำไม่ได้ คัมภีร์ใบลานต่างๆ เริ่มประสบปัญหาไร้ผู้สืบทอด แม้ยังมีการจัดเก็บอยู่บ้างในวัดบางแห่ง แต่ก็ไม่มีการศึกษาและนำมาสืบทอด วิฤติเหล่านี้เป็นการทำลายแกนโยงยึดที่สำคัญของชุมชนแกนหนึ่ง แต่แม้กระนั้น หมู่บ้านกลับยังคงทุ่มเทเงินทองทะนุบำรุงวัด บูรณะซ่อมแซม และการสร้างพระธาตุเจดีย์ตามหมู่บ้านก็ไม่ได้ลดจำนวนลงเลยจนมีคำกล่าววิจารณ์อยู่ทั่วไปว่าทำไมชาวบ้านจึงเน้นแต่การพัฒนาวัตถุ คำตอบอาจจะซ่อนอยู่ในคำตอบของชาวบ้าน ซึ่งอธิบายวิถีคิดของตนว่า

“เฮาถือเอาพระเจ้าเป็นสรณะ ตูเจ้า (พระสงฆ์) จะอยู่หรือไม่อยู่เฮา
ก็มาวัดของเฮา วัดก็อย่างผ้าเหลืองก็อย่าง ศาสนามันเสื่อมไปบ้าง คนก็ไม่
บวช พระหายากแต่พระธาตุยังอยู่เนี่ย พระเจ้าพระธรรมยังอยู่กับวัด ตูเจ้ามี
ต้นเดียว เฮาก็ยังมาวัด วัดนี้เป็นของชาวบ้าน ชาวบ้านต้องช่วยกันดูแล เวลา
งานบอย งานทานก๋วยสลาก ปีใหม่ คนก็แน่นวัดอยู่ดี”¹⁶

วิธีการโยงยึดกันโดยผ่านการนับถือพระธาตุนั้น แต่เดิมมาอาศัยวัดพระธาตุสำคัญโยงยึดหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เช่น วัดพระธาตุดอยแก้ว วัดพระธาตุจอมทอง วัดพระบาทผาหนาม วัดพระธาตุดวงเดียว เคยเป็นวัดศูนย์กลางโยงยึดชุมชนทั้งหลายไว้ ปัจจุบันนี้มีความเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น กล่าวคือ ชาวบ้านพากันสร้าง “พระธาตุ” ใหม่ๆ ขึ้นมาในหมู่บ้านของตนเอง โดยแสวงหาพระธาตุมาจากที่ต่างๆ การที่มีพระธาตุเพิ่มขึ้นได้ก็เนื่องมาจากคติความเชื่อที่ว่า พระธาตุของพระพุทธเจ้าและอัครสาวกย่อมจะกระจายเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด และเชื่อว่าพระธาตุแตกตัวเพิ่มขึ้นได้เอง มีลักษณะกลมเกลี้ยงบ้าง สีเหลี่ยมบ้าง แบนบ้าง และมีเป็นจำนวนมาก ผู้มีศรัทธาและมีบุญก็จะได้พบพระธาตุ¹⁷

4. การโยงยืดโดยอาศัยระบบความเชื่อเรื่อง “ผี”

1) การใช้ระบบ “ผี” เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการโยงยืดครอบครัวและหมู่บ้าน

นอกจากอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพุทธแล้ว ความเชื่อที่สำคัญที่ดำรงอยู่เรื่องหนึ่งเหนือพื้นที่ก็คือเรื่องผี “ผี” ในมโนทัศน์ของชุมชน แท้จริงแล้วไม่ใช่ซากของชีวิตที่ลอยอยู่ในอากาศ หรือฟุ้งขึ้นมาจากความตาย แต่ผีมีลักษณะเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการรับรู้ของประสบการณ์ปกติ ประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “ผี” มีศักยภาพหรือมีอำนาจ ที่จะอำนาจผลหรือบันดาลให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ผลที่เกิดจากอำนาจของผี จะเกี่ยวข้องทั้งในทางดีและร้าย ต่อการดำเนินชีวิต ต่อทั้งปัจเจก กลุ่ม และระบบทั้งหมด

ผีปู้ย่า เป็นผีของครอบครัวและวงศ์ตระกูล ผีปู้ย่ามีที่มาที่ไป และมีความต่อเนื่องสืบไปได้ถึงบรรพบุรุษรุ่นแรกสุดของวงศ์ตระกูล จะเรียกว่าเป็นผีบรรพบุรุษก็ไม่ผิด สำหรับกลุ่มชนชาติไท ผีปู้ย่าจะสถิตอยู่ ณ เสีนเก้า (เรือนของหญิงที่อาวสุสูงที่สุดในสายตระกูลที่นับถือผีปู้ย่าเดียวกัน) อนึ่งเนื่องจากชนชาติไทนับลำดับการสืบสายโลหิตทางแม่มาก่อน ดังนั้นถ้าถามว่ามาจากตระกูลใด ก็จะนับลำดับย้อนขึ้นไปทางสายแม่ เมื่อลูกหลานแยกเรือนออกไป ถือว่า “เสีนเก้า” เป็นที่อยู่ของผีปู้ย่า ซึ่งเชื่อว่าจะดูแลคุ้มครองลูกหลาน จึงต้องกลับมารวมกัน ณ เสีนเก้า ในประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญ เมื่อใดลูกหลานย้ายบ้านออกเรือนไป ฝ่ายลูกสาวก็จะทำการ “แบ่งผี” เพื่อให้ติดตามไปคุ้มครองตนในหมู่บ้านอื่นๆ ต่อไป ส่วนฝ่ายชาย ก็จะย้ายไปนับถือผีของฝ่ายหญิงที่ตนแต่งงานด้วย บนหิ้งบูชาผีก็คือ สถานที่ที่สถิตอยู่ของผีบรรพบุรุษนับย้อนขึ้นไปจนนับไม่หมดนั่นเอง

หลายกลุ่มชนที่มาอยู่ร่วมกันในบ้านและเมืองเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นไท ลัวะ กะเหรี่ยง มีความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษคล้ายคลึงกัน แม้จะมีพิธีกรรมแตกต่างกัน แต่สาระสำคัญก็คล้ายกัน มองเห็นได้ว่า ทุกฝ่ายยอมรับ และต่างก็เข้าใจถึงจารีตการนับถือผีบรรพบุรุษของแต่ละกลุ่ม

แม้ผีจะเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์ทางกายภาพ และมีอำนาจบางอย่าง แต่การมีอยู่และตัวตนของผีในบางด้าน เป็นภาพที่ไม่แตกต่าง

การเลี้ยงผีปู้ย่า

เป็นประเพณีปฏิบัติของผู้ที่นับถือผีปู้ย่า ส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงในช่วงเดือน 9 เหนือ และเลี้ยงเมื่อสมาชิกในสายตระกูลแต่งงาน

จากคนทั่วไป การเลี้ยงผีก็พลีด้วยข้าวปลาอาหาร เนื้อสัตว์ สุรายาเมา ผีรับรู้ความเป็นไป เป็นทุกข์เป็นร้อน รักและเกลียด รวมทั้งเลือกข้างและเป็นฝักเป็นฝ่าย เพียงแต่อยู่อีกมิติหนึ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ การเป็นอยู่มีอยู่ของผีในลักษณะนี้ ส่งผลให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจข้อหนึ่ง คือ ชุมชนมีมโนทัศน์ว่าการตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันนี้ ไม่ใช่เป็นการมาอยู่เฉพาะคนกับคน ครอบครัวต่อครอบครัว แต่ยังมีผีอยู่ร่วมกันไปด้วย การกระทำใดๆ ที่จะมีผลต่อสมาชิกชุมชน นอกจากจะต้องตระหนักถึงผลที่จะเกิดระหว่างคนต่อคนแล้ว ยังอาจมีผลกระทบที่จะเกิดขึ้นระหว่างคนกับผี และระหว่างผีของแต่ละฝ่ายด้วย ดังนั้นผีจึงเข้ามามีบทบาทในพลวัตที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคม และแทรกเข้ามามีบทบาทในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคน แต่ละคนจะทำหรือไม่ทำอะไร มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงคือผีของบรรพบุรุษจะพอใจ หรือไม่พอใจ หมายความว่า บรรพบุรุษมีความสำคัญ

“ผีเสื้อบ้าน” เป็นอีกระบบหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งในหมู่บ้าน นัยความเชื่อของผีเสื้อบ้าน สะท้อนให้เห็นว่า อำนาจปกครอง พร้อมกับความใส่ใจดูแลทุกข์สุขที่ผู้นำหมู่บ้านเคยทำเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ได้ถูกโอนไปเป็น “ตัวตน” ของ “ผีเสื้อบ้าน”

คำอธิบายของนายเสาร์ ต๊ะแก้ว และแม่ฮ้อยชีว ขวัญปิ่น ชาวบ้านดอยเต่า อาจเป็นตัวแทนแนวคิดนี้ได้ดี โดยมีคำอธิบายว่า “บ้านเฮาย้ายมาทางตะวันตกนี้ เพราะเป็นดั่งเป็นเหมือง ส่วนทางวันออกเป็นห้วยเป็นน้ำ เป็นหนอง มีน้ำ “เกิด” (ขวาง) ไว้ เลี้ยงวัวเลี้ยงควายยาก ไปมายาก เฮาย้ายมาอยู่มาสร้างนี้ทีละ 10 หลัง 20 หลัง มาเรื่อย ๆ จนเป็นบ้านใหญ่ บ้านเฮาจัดกันเป็น 9 หมวด มีหอเสื้อบ้านฮ้องว่า “หอป้อเจ้า” คนเลี้ยงผีเรียกว่า “ตั้งข้าว” หมู่บ้านอื่นอย่างบ้านโป่งท่าเป็นก็มีของเป็น บ้านจั่วสูงก็มีของเป็น บ้านเป็นจะมีของใครของมัน แล้วมีป่าช้า คนบ้านเดียวกันเผาป่าช้าเดียวกัน คนมาอยู่ใหม่ยังตั้งหมู่บ้านบะได้ มาเข้าป่าช้ากับเฮาได้”¹⁸ การเผาผีคนละป่าช้าน่าจะมีความหมายว่า ครอบครัว และทำการผลิตเหนือที่ดินต่างหมู่บ้านนั่นเอง

ในสมัยใหม่นี้ ความเชื่อที่ว่าผีเสื้อบ้านจะปรากฏตัวให้คุณให้โทษนั้นลดลงไปตามลำดับ แต่ “ตัวตน” ของผีเสื้อบ้าน ก็คืออำนาจที่จะปกครองป้องกันดูแลหมู่บ้าน ทำให้ “ตัวตน” ของผีเสื้อบ้านนั้น กลายเป็นสัญลักษณ์ของผลประโยชน์ ที่คนในหมู่บ้านสามารถจะเห็นร่วมกัน

ตาแหลว (เฉลว) ในงานสืบชะตาบ้านแท่นคำ จอมทอง (พ.ศ.2548)
ใช้เป็นสัญลักษณ์ป้องกันอันตราย มักใช้ในพิธีกรรมสืบชะตาบ้าน
สังเคราะห์บ้าน เลี้ยงผีเสื้อบ้าน เลี้ยงผีเมือง

ได้อย่างชัดเจน เพราะแต่ละครอบครัวต่างก็หวังจะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และปราศจากภัยอันตราย

ในสถานการณ์ใหม่ๆ ที่ต้องการจัดสรรผลประโยชน์ ฝูจื้งมักจะเข้าไปมีบทบาทในการคิด การตัดสินใจ การกระทำในเรื่องต่างๆ แม้จะเป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องของคนล้วนๆ ก็ตาม

หน่วยพื้นที่ที่ฝูเลื้อบ้านมีอำนาจ จะเริ่มต้นและสิ้นสุดลง ณ ตาแหลว หัวบ้าน-ท้ายบ้าน ที่ชาวบ้านปักไว้ในพิธีกรรมเลี้ยงฝูเลื้อบ้านเดือนเก้า ตำแหน่งที่ปักตาแหลว เป็นตำแหน่งที่พื้นที่ของหมู่บ้าน เริ่มต้นและสิ้นสุด มีนัยความหมายระบุอำนาจครอบครองเหนือที่ดินของชุมชน หมู่บ้านทุกแห่งในพื้นที่ทั้งเจ็ดเมือง สามารถระบุเขตครอบครองที่ดินของตนในขอบเขตการดูแลของฝูเลื้อบ้าน

ในสังคมล้านนา ตาแหลว ถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมสำคัญต่างๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ ป้องกันสิ่งชั่วร้าย และแสดงเขตแดนหมู่บ้าน ในงานเลี้ยงฝูเลื้อบ้าน ชาวบ้านจะนำตาแหลวหลวงไปติดไว้ยังตำแหน่งที่เรียกว่า หัวบ้าน และท้ายบ้าน เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายเข้าสู่หมู่บ้าน และเป็นการประกาศให้กับผู้คนจากต่างหมู่บ้านได้รับรู้ว่า ขณะนี้กำลังมีพิธีกรรมเลี้ยงฝูเลื้อบ้าน

ปัจจุบันนี้โครงสร้างของหมู่บ้านเปลี่ยนไป หัวบ้าน กลางบ้าน ท้ายบ้าน อาจสิ้นสุดลง ณ บริเวณที่มีการตัดถนนผ่านหมู่บ้าน มองดูด้วยตาก็ไม่รู้ว่าหมู่บ้านสิ้นสุดตรงไหน แม้ขอบเขตในความเป็นจริงอาจพร่าเลือนไป แต่ขอบเขตในความนึกคิดยังคงอยู่ ในพิธีกรรมเดียวกัน จึงพบว่าตาแหลว อาจถูกนำมาแขวนไว้กลางถนน เพื่อประกาศเขตแดนของหมู่บ้านให้ชัดเจนขึ้นมาอีกครั้งว่า บนถนนสายนี้ นับตั้งแต่ตำแหน่งนี้เป็นต้นไป เป็นที่ดินของหมู่บ้านแห่งนี้

เลี้ยงฝูเลื้อบ้าน บ้านแท่นคำ จอมทอง

ในงานรดน้ำดำหัวเลื้อบ้าน กิจกรรมสำคัญหนึ่งของชาวบ้านแท่นคำ อำเภोजอมทอง ที่ปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนเข้าร่วมงานนี้ ส่วนที่ไม่สามารถเข้าร่วมได้ก็นำดอกไม้ ขนมหวาน ผากมาถวาย ขั้นตอนสำคัญของการดำหัวฝูเลื้อบ้าน คือ การอัญเชิญฝูเลื้อบ้านให้มาลงประทับร่างทรง เพื่อให้ชาวบ้านได้รดน้ำดำหัว

ผีเสื้อบ้านเป็นตัวตนอยู่คงทนข้ามกาลเวลาก็จริงอยู่ แต่การมีอยู่หรือสารัตถะของผีเสื้อบ้านนั้น ใช่ว่าจะไม่ถูกทำลาย หรือไม่มีความเปลี่ยนแปลง สิ่งที่ชุมชนหวังจากผีเสื้อบ้านนั้นแหละ มีบทบาทสำคัญในการรักษาตัวตนของผีเสื้อบ้านนั้นไว้ ความซับซ้อนของสังคมใหม่ที่เกิดขึ้น อาจทำให้ชุมชนแสวงหาทางออกจากปัญหาต่างๆ หลากหลายยิ่งขึ้น หรือในหลายกรณี เหตุแห่งปัญหามองอย่างอาจปรากฏชัดต่อคนในชุมชน จนสามารถเข้าใจได้ว่า ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่นั้นอยู่นอกเหนือ หรือไม่เกี่ยวข้องกับตัวตนที่มีอยู่ของผีเสื้อบ้าน เช่น ปัญหาผลผลิตราคาตกต่ำ ภาวะตกรงาน ดอกเบี้ยเงินกู้แพง การถูกหลอกลวง ปัญหายาเสพติด ฯลฯ กรณีใหม่ๆ ทำลายและทำให้ฐานะตัวตนของผีเสื้อบ้านแตกต่างออกไปจากเดิม ความคาดหวังที่จะให้ผีเสื้อบ้านคุ้มครองดูแลอย่างเป็นรูปธรรม ไม่เด่นชัดเหมือนในอดีต แต่กลับกลายเป็นว่าผีเสื้อบ้านถูกเปลี่ยนเป็นตัวแทนของภาพความหวัง เป็นตัวแทนของอุดมคติเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของชุมชนที่จะอยู่อย่างสุขสงบ ไม่มีอันตราย มีความปรองดองสามัคคีกัน

2) การใช้ระบบ “ผี” เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการโยยัดเมือง

พิธีกรรมไหว้ผีเมืองในเดือนเก้าของชาวเมืองต้นและเมืองอื่นๆ ทั้งเจ็ดเมืองดังกล่าวไว้ในบทที่สาม มีลักษณะเหมือนกัน คือ พิธีกรรมย่นโยยุดผี คำที่ใช้คือ “เลี้ยงเจ้าพ่อ” “เลี้ยงพ่อเจ้า” “เลี้ยงดง” “เลี้ยงพ่อหม่อน” หรือ “เลี้ยงเมือง” อันที่จริงคำว่า “เลี้ยงเมือง” มีความหมายตรงกับเจตนารมย์ กล่าวคือชาวบ้านทำพิธีกรรมเพื่อความยั่งยืนของเมือง

“เมือง” เป็นทั้งหน่วยบนพื้นที่กายภาพ และเป็นหน่วยทางสังคมที่เกาะเกี่ยวกันขึ้นมาบนลุ่มน้ำต่างๆ “เมือง” ได้อาศัยมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เชื่อมร้อยความหมาย และบทบาทที่สืบมาในอดีต

พิธีกำเมือง เมืองฮอด

เมืองฮอดเป็นเมืองเก่าแก่ที่ปรากฏในตำนานการก่อตั้งเมืองลำพูนเมื่อกว่า 1,300 ปีที่แล้ว หลังจากการสร้างเขื่อนภูมิพลจึงทำให้ต้องย้ายบ้านเมืองมาอยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน เมืองฮอดมีเจ้าเมือง หรือผีเมืองที่ชาวบ้านนับถือ คือ “เจ้าพ่อมังกร” และมีการจัดงานเลี้ยงผีเมืองขึ้นทุกปีในวันแรม 10 ค่ำ เดือน 9 ตามปฏิทินพื้นเมืองเหนือ ขั้นตอนสำคัญของการเลี้ยงผีเมืองคือ การหุงข้าวหม้อใหญ่ และให้มีตาแหลมติดกับฝ้ายล้งล้อมไว้ 4 ด้าน และคนที่ทำหน้าที่หุงข้าวนั้นจะต้องอยู่ในวงด้ายสายสิญจน์ตลอดเวลากว่าข้าวจะสุก ข้าวหม้อใหญ่นี้ใช้สำหรับชนใหญ่ และเสื้อบ้าน หม้อที่สองมีตาแหลม-ฝ้ายล้งล้อมรอบเหมือนกัน ให้ผู้หุงข้าวอยู่ในวงของสายสิญจน์จนกว่าข้าวสุก สำหรับข้าวหม้อที่สองนี้ให้เอาไว้สังเวยท้าวฮ้ายและสบแจ่ม ผีผู้รักษาเขตแดนเมืองฮอดมาแต่โบราณ

ใช้เป็นแรงขับเคลื่อนเป็นพลังที่จะก้าวไปในอนาคต “เมือง” มีความหมายสมบูรณ์อยู่ในตัวเอง ไม่ว่าจะมีส่วนปกครองหรือไม่ เมืองก็ยังคงเป็นเมืองอยู่ได้ เปลี่ยนจากเมืองเป็นจังหวัด แล้ว “เมือง” ก็ยังอยู่

เดิมทีการเลี้ยงผีเมือง มีเจ้าเมืองเป็นผู้นำในการทำพิธีกรรม เมื่อระบบการปกครองแบบ “เมือง” ถูกยกเลิก ชาวบ้านก็จัดการเลี้ยงผีเมืองเอง ไม่สนใจว่าเมืองจะมีอยู่หรือไม่ในความคิดของผู้อื่น

ประเพณีการเลี้ยงผีเมืองไม่ใช่ของใหม่ แต่มีมานานหลายพันปี พบทั่วไปในเมืองของชนชาติไททุกเมือง Henri Maspero กล่าวว่า เมื่อสิ้นศตวรรษที่ 18 ชาวไทดำในเวียดนามได้สร้างวงศ์วานว่านเครือเมืองของตนขึ้นมา เจ้าไทได้เรียกถิ่นฐานของตนว่า “เมือง” (Moung) หรือ “ก๊ก” (Kok) ซึ่งเป็นพื้นที่ของกลุ่มชน ในหุบเขาเล็กๆ เรียกว่า “เมืองม่วย” หลังจากเสียชีวิตแล้ว เจ้าเมืองหรือเจ้าก๊กนี้กลายมาเป็น “ผีเมืองม่วย” ผีเมืองของไทดำสถิตอยู่ต้นไม้ใหญ่ในป่า ณ ทางเข้าเมือง ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของพื้นที่นั้น ในเมืองมี “หลักเมือง” ทำด้วยเสาต้นหนึ่ง (post) ผู้นำหมู่บ้านเอาเลือดของตนคลุมลงที่หลักนี้ เพื่อรวมขวัญของเมืองกับหลักไม้แน่นไว้ด้วยกัน จึงเรียกชื่อเสาหลักเมืองว่า “หลักเลือด” อีกชื่อหนึ่ง¹⁹

ในพิธีการเลี้ยงผีเมืองที่จัดขึ้นนั้น ในสมัยโบราณมีประเพณีปิดหมู่บ้านหรือ “เมือง” เป็นเวลา 3 วัน เพื่อให้คนในเมืองร่วมกันบูชาผี ระหว่างที่ทำพิธีกรรมมีการ “ปิดเมือง” ห้ามคนในออก คนนอกเข้า สิ่งนี้เท่ากับย้ำว่า มโนทัศน์ของเมืองก็คือ เน้นการรวมตัวกันภายใน

การเลี้ยงผีเมืองเล่า เมืองของชนชาติไทในสิบสองปันนาก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ ชาวบ้านจะนำตาแหลว (เจดว) หรือเครื่องหมายห้ามเข้าเป็นรูปรัศมีมีหลายแฉกสานด้วยไม้ไผ่ ดอกติดไว้ที่ทางเข้าเมือง พร้อมกับนำเอาใบคามมาพันเป็นเชือกใหญ่ ห้อยจากปลายเสาประตูเมืองทั้งสองข้าง มาโยงไว้ตรงกลาง เรียกว่า “คาเขียว” (ล้านนาเรียกว่า ตาแหลวคาเขียว) ความหมายของตาแหลว ณ ทางเข้าเมือง แสดงให้รู้ว่า กำลังทำพิธีเลี้ยงผีเมือง หรือ “ก้าเมือง” ห้ามผู้ใดเข้าออก เดิมชาวเมืองเล่าทำพิธีก้าเมืองถึง 96 วัน คือ เลี้ยงผีเมือง 32 ตน รอบเมืองแต่ละ 3 วัน รวมเป็น 96 วัน จนมีคำพูดล้อเลียนในบทเพลงขับของชาวไทว่า “กลัวถูกก้าเมืองเล่า” หมายความว่า กลัวเข้าไปในเมืองเล่าแล้วออกไปไหนไม่ได้ถึง 96 วัน ต่อมา เมื่อรัฐบาลจีนเข้ามาเปลี่ยนแปลงการปกครองของสิบสองปันนา ชาวเมืองเล่าจึงปรับปรุงการเลี้ยงผีเมืองเสียใหม่ เหลือเพียง 3 ปีต่อครั้ง ครั้งละ 3 วัน และย่อส่วนพิธีกรรมจากเดิมจัดการเลี้ยงผีเมือง 32 แห่งรอบเมืองมาเป็นเลี้ยงแห่งเดียว แต่ตั้งศาลหรือหอผีขึ้นมา จำนวน 32 หลัง และอัญเชิญผีเมืองมาอยู่ชั่วคราว ณ หอนี้ เพื่อทำพิธีกรรม²⁰

การบูชาผีเมืองในปัจจุบันในเจ็ดเมืองที่ศึกษาก็ดำเนินไปในรูปเดียวกันกับชาวไทในเวียดนาม และในสิบสองปันนาที่กล่าวมา นั่นคือ ชาวบ้านได้กำหนดตำแหน่งเลี้ยงผีไว้ ณ เสาหลักเมือง หรือหอผีเมือง

และยื่นโยงเชิงญูผี ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมือง เช่น การไหว้ผีที่ เมืองลี กำหนดนามผี ครอบคลุมพื้นที่ต่างๆ 11 แห่ง เหนือดอยและป่า เพื่อรำลึกถึงเขตแดนที่บรรพบุรุษของตนเคยครอบครอง แม้ว่าขอบเขตของเมืองจะถูกปรับเปลี่ยนโดยกฎหมายใหม่ๆ รูปแบบการปกครองก็เปลี่ยนไป แต่ชาวบ้านยังเข้าไม่ถึงแนวคิดใหม่เหล่านั้น หรืออาจกล่าวได้ว่าไม่รู้สึกรู้สีก เป็นส่วนหนึ่งของเขตแดนใหม่ๆ ที่ ราชการกำหนดขึ้นมา ชาวบ้านจึงยังคงเก็บรักษาประวัติศาสตร์ของตนให้เป็นจิตสำนึก โดยเปลี่ยน ความคิดของตนออกมาเป็นสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ดังตัวอย่างเช่น

ในพิธีกรรม ณ หอผีบ้าน(เมือง)ตาล อ.ฮอด นั้น การปิดหมู่บ้านเลี้ยงผีแบบเก่ายกเลิกไป เพราะ ไม่สอดคล้องกับยุคสมัย แต่ชาวบ้านสร้าง “พื้นที่” แทนความหมายของอาณาเขตที่เคยปิด หรือ กำเมือง 3 วัน โดยกำหนดสร้าง “โฮงก่า” ขึ้นมาใกล้ๆ กับหอผีในดงหลวง การฆ่าหมู ไก่ หรือควาย จะทำที่ “หลักก่า” ผู้ทำอาหารใน “โฮงก่า” นี้จะต้องไม่ออกจาก “โฮงก่า” หรือพูดจากับใครเลย จนกว่าพิธีเลี้ยงผี จะเสร็จสิ้นลง และห้ามผู้ใดเข้าไปในโฮงก่า ซึ่งกินเวลารวม 3 ชั่วโมง การอยู่ในโฮงก่าเท่ากับเป็นการ ย่อส่วน “การปิดเมือง” ไม่เข้าไม่ออก เป็นการเก็บรักษาความทรงจำเรื่องความสำคัญของ “เมือง”

ตาแหลว ซึ่งในพิธีโบราณของชนชาติไทเคยปักไว้ ณ ทางเข้าเมืองตามขอบเขตเมืองทิศต่างๆ เช่น ตามสันดอย ป่าแพะ ต้นไม้ใหญ่ ก็ย้ายมาปักไว้ ณ ตำแหน่งที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ เช่น ณ ประตู เข้าโฮงก่า บันไดขึ้นหอผี ส่วนตำแหน่งที่ยืนโยงบูชาผีต่างๆ ที่เคยกระจายอยู่ตามดอย และลำห้วยรอบ เขตเมือง ถูกย่อส่วนรวมมาไว้ที่เดียวกัน โดยปักเสาหลักตามจำนวนผีที่เฝ้าแดนเมือง และตั้งเครื่อง บวงสรวงตามเสาที่ปักไว้

กินตวยกัน หลังพิธีเลี้ยงผีเมือง พ.ศ.2547

การฆ่าไก่ หมู หรือควายเลี้ยงผี จบ ลงด้วยการทำอาหาร และปันส่วนไก่ หมู หรือควายนี้ให้แก่กัน หมวดย่อยๆ ช่วยกัน ทำอาหาร ณ ดงหลวงหอผี และมีพิธีกรรม “กินตวยกัน” เป็นหมวดย่อยๆ

การ “กินตวยกัน” (ตวยกัน = ตวยกัน) นั้น มิใช่สักแต่ทำไปเพราะว่ามีอาหาร เหลือจากการไหว้ผี ก็เลี้ยงกันพอเป็นพิธี แต่การ “กินตวยกัน” ถือเป็นขั้นตอนหนึ่งของ “พิธีกรรม” ที่ต้องทำเป็นขั้นตอนสุดท้าย และ ถูกจัดระเบียบอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ

- 1) ต้องจัดแบ่งอาหาร เช่น หมู หรือไก่ ให้เท่ากับจำนวน “หมวด” ซึ่งเป็นตัวแทนของหมู่บ้าน และตำบลที่มาเลี้ยงผี ทุกหมวดต้องได้ส่วนแบ่งเท่ากัน
- 2) แต่ละหมวดต้องแบ่งหน้าที่กันนำไก่ หมู หรือควาย ที่ใช้เลี้ยงผีมาจัดทำอาหารให้เสร็จ
- 3) ทุกคนนั่งตาม “หมวด” ที่ตัวเองสังกัดอยู่ และ “กินด้วยกัน” เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงผีเมือง
- 4) ห้ามนำอาหารกลับบ้าน และต้องรับประทานให้หมด ไม่ให้เหลือ

ภาพพิธีกรรมการเลี้ยงผีเมืองที่กล่าวมานี้ก็คือ ภาพของพิธีกรรมสร้างเมือง และเลี้ยงผีเมืองของชนชาติไทที่เคยมีมาแต่โบราณนั่นเอง

พิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองทำไปเพื่ออะไร

มีเหตุผล 3 ประการที่ควรอธิบายพิธีกรรมนี้

1) การเลี้ยงผีเมืองดำเนินสืบทอดมาจากอดีต ไม่ใช่สิ่งที่เพิ่งจะเกิดขึ้น การสืบทอดมาได้มีความหมายว่า สิ่งนี้มีความจำเป็นและมีประโยชน์ ถ้าไม่จำเป็นและไม่มีความจำเป็นพิธีกรรมก็คงจบบทบาทลงไป ในชั่วเวลา 50 ปี 100 ปี หรือ 200 ปี แต่การเลี้ยงผีเมืองดำเนินต่อเนื่องมานับพันๆ ปี แสดงว่าชุมชนต้องการใช้พิธีกรรมนี้ เป็นการแสดงซ้ำเหตุการณ์ที่เคยทำร่วมกันมาแล้ว จุดมุ่งหมายคือเพื่อผนึกกำลัง ตอกย้ำว่าเมืองที่อาศัยอยู่นั้นมีความสำคัญมีพลัง พวกเขาใช้พิธีกรรมสาธารณะนี้เพื่อคำจูนโยงยึดสังคมของเมืองเอาไว้

มีข้อสังเกตว่า เมืองของชนชาติไทนั้น กล่าวโดยรวมแล้ว ไม่มีความมั่นคง อยู่อย่างกระจัดกระจาย ขาดความต่อเนื่อง ไม่มีความเป็นปึกแผ่น เพราะถูกคุกคามจากจีนและพม่า ประวัติศาสตร์ของชนชาติไทเต็มไปด้วยการอพยพ โยกย้าย อาณาจักรที่อยู่ติดที่ยาวนาน เช่น ในเอเชียอาคเนย์ตอนบนคือชุนนาน ตอนล่างคืออาณาจักรมาทลวง และอาณาจักรไทอาหม ในที่สุดก็ตกอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่น บีบบังคับให้ต้องยอมตกอยู่ในสภาพของผู้ถูกปกครอง บางครั้งมีการกดขี่ขูดรีดกันอย่างรุนแรง นอกจากนี้ เมืองที่กระจัดพลัดพรากอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ก็อพยพกระจัดกระจายจากสงครามอยู่เสมอ แม้แต่เมืองต่างๆ ในภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทยก็มีอายุเพียงหลักร้อยเท่านั้น ภาวะต่อสู้นั้นเพื่อความอยู่รอดเช่นนี้ อาจมีส่วนเป็นแรงผลักดันให้มีความพยายามที่จะโยงยึดกัน หรือผลิตซ้ำกลไกที่จะโยงยึดกันเอาไว้

2) พิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองนั้น ปกติกระทำ ณ หอผีเมือง บางกรณีกระทำ ณ เสาหลักเมือง มีการใช้ควายเป็นเครื่องบูชาผี และจบพิธีกรรมด้วยการ “กินด้วยกัน” สิ่งนี้สืบทอดมาจากอดีต

บรรพบุรุษของชนชาติไทรุ่นแล้วรุ่นเล่าได้เห็นและเข้าร่วมพิธีนี้ และเคยผ่านการ “กินด้วยกัน” มาแล้ว การ “กินด้วยกัน” อาจแสดงถึงความร่วมมือและการแบ่งปัน การแบ่งกันเท่าๆ กัน เป็นการเน้นเรื่องความเท่าเทียม ในขณะที่ผู้นำทางพิธีกรรมอาจได้รับส่วนแบ่งของเนื้อที่ดีที่สุด เช่น ขาหลังของวัว ก็เพื่อย้ำความสำคัญของเขา เป็นการแสดงว่า เขาเป็นผู้นำคนหนึ่งของเมือง และมีคุณสมบัติพิเศษกว่าคนอื่นบางอย่าง

ในพงศาวดารไทอาหมนั้น เคยบันทึกคำสอนของปามิวบง เจ้าเมืองเม้าหลวง (เม้าหลวง เป็นอาณาจักรของชนชาติไท อยู่บริเวณลุ่มน้ำสาละวิน) ซึ่งพูดสั่งสอนเจ้าข้างใหญ่ผู้น้องว่า

“กินเนื้อก็ร่วมตักทอง
ข้าแสนก็ร่วมปลูกเสื่อว่านี้ (เสื่อ = หลักเมือง, หลักเสื่อ)
ฆ่าวัวก็ร่วมตือสาย (ตือ = ถือ)
ฆ่าควายก็ร่วมตือเชื้อ (เชื้อ, สาย = เชื้อสาย)
ร่วมปลูกเสื่ออย่าหาย”²¹

คำพูดนี้เป็นการย้ำว่า แต่ไหนแต่ไรมา การร่วมกันสร้างเสาหลักเมืองและเลี้ยงผีเมืองมีความสำคัญ เป็นการร่วมเชื้อร่วมสายกัน ขอให้ทำพิธีกรรมนี้ อย่าได้ยกเลิกไปเสีย

3) การ “ปิดเมือง” 3 วัน หรือการกำหนด “พิธีกำเมือง” ในปัจจุบันยังพบในทุกเมืองในเขตสำรวจเชียงใหม่-ลำพูน ตอนล่าง ความหมายของการ “ปิดเมือง” และการยื่นธงบูชาผี ณ ตำแหน่งต่างๆ ของเมือง เป็นการแสดง เขตแดนอำนาจเหนือที่ดิน หรือเขตอธิปไตยของเมือง (อธิปไตย มาจาก อธิปไตย แปลว่า ความเป็นใหญ่ยิ่ง (sovereignty)) เป็นอำนาจอธิปไตยในใจของชาวบ้าน ที่ซ่อนอยู่ใต้อำนาจอธิปไตยที่รัฐคุมไว้ กล่าวในแง่นี้ พิธีกำเมืองและไหว้ผีเมือง จึงสะท้อนความเข้าใจเรื่องความเป็นเจ้าของร่วมกัน แสดงความเป็นใหญ่เหนือเมืองเมืองหนึ่งนั่นเอง

เมื่อหวนกลับไปอ่านตำนานของอาณาจักรมีประเด็นที่น่าสังเกตว่า ตำนานได้เน้นความสำคัญของอาณาจักรหริภุญไชย ถัดไปคืออาณาจักรล้านนา ดังตัวอย่างกล่าวว่า “พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่ในล้านนาไทย 57 เมือง”²² แต่แท้ที่จริงอำนาจของกษัตริย์ ก็ไม่อาจเข้าไปแทนที่ความสำนึกและความเป็นจริงที่ว่า ชาวบ้านอยู่ภายใต้การปกครองเจ้าเมืองต่างหาก

ถึงแม้ว่าพื้นที่ “เมือง” ได้ถูกเปลี่ยนความหมายจากหน่วยปกครองตนเองที่มีอำนาจ อิสระ มีเจ้าเมืองปกครอง กลายเป็นการปกครองแบบ “อำเภอ” และ “จังหวัด” กลายเป็นเพียงท้องถิ่นหนึ่งของ “ประเทศไทย” รวมทั้งอำนาจและกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน ป่าไม้และภูเขา ก็ไม่ได้อยู่ในมือของ

ชุมชนอีกต่อไป ความชอบธรรมตามกฎหมายที่ชาว “เมือง” จะครอบครองสิทธิเหนือเขตแดนเมืองก็หมดไปด้วยแล้ว แต่ชาวบ้านใน “เมือง” ต่างๆ ยังคงเป็นผู้ซึ่งย้ายเข้าไปบนไร่นา ดอย ห้วย เพื่อสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ไม่หยุดยั้ง อำนาจของราชการไม่ใช่อำนาจที่ให้หลักประกันความมั่นคงด้านอาหารและความอยู่รอด ชาวบ้านต่างหากเป็นผู้อยู่กับทรัพยากรของท้องถิ่น และเป็นผู้บุกเบิกหักร้างถางพง กั้นน้ำ สร้างเหมือง ตีฝาย ด้วยเหตุนี้ แม้หลังสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอำนาจปกครองได้ขยายไปสู่ท้องถิ่นแล้ว ชาวบ้านก็ยังคงบ้ายหน้าบุกเบิกการผลิตต่อไปใช้พื้นที่ทำมาหากิน และมองเห็นเมืองว่าเป็นเขตแดนที่ตนจะทำมาหากินได้ตามที่เคยเป็นมา ชาวบ้านยังใช้คำว่า “ของหน้าหมู่บ้าน” เพื่ออธิบายพื้นที่และทรัพยากรต่างๆ เป็นของส่วนรวมของหมู่บ้าน และบ่อยครั้งของที่ว่าเป็น “ของหน้าหมู่บ้าน” ของชาวบ้าน ก็ทับซ้อนกับการอ้างสิทธิของรัฐเข้าพอดี จนกระทั่งปลายทศวรรษ 2530 ก็ยังคงมีข้อกล่าวหา เกี่ยวกับการใช้พื้นที่โดย “มิชอบ” ด้วยกฎหมาย ซึ่งแสดงว่า ชาวบ้านมิได้เข้าถึงสาระสำคัญของอำนาจรัฐบาลกลางอย่างแท้จริง

คติเรื่อง “เมือง” และพิธีกรรมของ “เมือง” ทั้งเจ็ดในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เป็นความพยายามฟื้นฟูสิ่งที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ใหม่” ของท้องถิ่นหรือ? คำตอบคือ ไม่ใช่ ป่วยการที่จะนำเอาความคิดความเชื่อการดำรงพิธีกรรมที่ซับซ้อนประสมประชาติเกี่ยวกับบ้านและเมืองของชาวบ้านไปต่อกรกับ “ระบบรัฐ” และ “ระบบโลก” แม้ว่าการทำเช่นนั้นอาจมีประโยชน์ในการสร้างทฤษฎีต่อต้านระบบโลกาภิวัตน์

แต่ที่จริงแล้ว การผลิตซ้ำความคิดและตรรกวิทยาแห่ง “บรรพกาล” ชนิดนี้ ดำเนินมาบนแกนเวลาที่อยู่กับคนละมิติกับแกนเวลาของ “โลกสมัยใหม่” ระบบความคิดแบบ “บ้าน” กับ “เมือง” เชื่อมโยงอยู่กับประวัติศาสตร์ ตัวตน อดีต และความลึกลับ เป็นความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และความไม่หาเกี่ยวกับอนาคต พลังที่ขับเคลื่อนจิตใจของชุมชน แม้จะวางบนพื้นฐานของ “ความอยู่รอดและปลอดภัย” แต่ก็แฝงเอาพลังเร้นลับในจิตใจของคนอยู่ด้วย

ขณะที่ความเป็นสมัยใหม่ได้ผลักดันให้แบบแผนความเชื่อเก่าแก่ ไปอยู่ฝั่งตรงข้ามกับวิทยาศาสตร์และมองว่าสิ่งนี้เป็นเพียงซากตกค้างจากอดีต ชาวบ้านและชาวเมืองกลับพิจารณาสิ่งเก่าแก่ต่างๆ เหล่านี้ ด้วยความรู้สึกอบอุ่นและมีความหวัง

ปักตาหลว เลี้ยงผีเมืองบ้านตาล พ.ศ.2547

เมื่อเปรียบเทียบกับอิทธิพลของพุทธศาสนา สิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือคือ การเสด็จมาของ พระธาตุ ดังปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก อันเป็นตำนานฉบับสำคัญที่ผลิต "พื้นที่" ให้แก่ "เมือง ศักดิ์สิทธิ์" จำนวนมาก ความเชื่อนี้ อาจถูกอธิบายว่าเป็นการสร้าง "นิยาย" เพื่อเป็น "อุบาย" สำหรับ เล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะเป็นไปได้ที่พระพุทธรูปจะเสด็จมาดังที่ตำนานกล่าวอ้าง แต่สำหรับชาวเมืองลี เวียงหนองล่อง ฮอด อมก๋อย ดอยเต่า และเมืองดั้น ตำนานกลับเป็นเสมอ

ผู้นำชาวไทเขินในเชียงตุงอ่านบทสวดในพิธีกรรม เลี้ยงผีเมืองวันสงกรานต์ เรียกว่า "อึมมาด" พ.ศ.2547

เลี้ยงผีเมืองเชียงตุง : สำนึก "เมือง" ภายใต้อำนาจของพม่า

ภายใต้อำนาจรัฐบาลพม่า ชาวไทเขินมีพิธีกรรม "เลี้ยงเมือง" การไหว้ผีในวันปีใหม่ทำเหมือนหนึ่งว่า เชียงตุงมีเอกราชและมี อำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของตน คำฮ่า "โยง" บุษามีบ้านผี เมืองมีใจความว่า

"เทวบุตร เทวดา เจ้าอยู่หออยู่รักษาเก้าไม้สะหลีกลางเมือง เทวบุตร เทวดา ที่รักษาเจ้าบ้าน เจ้าเมือง ทั้งมวล เทวบุตร เทวดา เจ้ารักษาหอคุ้ม หอแว่นแก้ว ที่นั่งของเจ้าฟ้า (หอคำ) เทวบุตร เทวดา รักษาเจ้าฟ้า (กุดเจ้าฟ้า) เทวบุตร เทวดา เจ้าหลวงหัวกาต

เทวบุตร เทวดา รักษาเจ้าก้างหนองตุง เทวบุตร เทวดา รักษาเจนนเมือง (แจนนเมือง) เป็นเสื่อบ้าน เสื่อเมือง หมายถึงเทวบุตร เทวดา เจ้าป่า หนองลาย ตนกัษษาประตุงามฟ้า เมืองเชียงตุง"

"ปีนี้เป็นปีดี ตัวข้าทั้งหลายได้นำของกินของตานมาถวายที่เจ้าหลวงหัวกาต ให้อารักษ์เสื่อเมือง เจ้าทั้งหลาย ขอให้มารับเอาด้วย ถ้ารับกินแล้วก็ขอขมาอนุญาตให้ผู้เจ้าทั้งหลายขอรักษานครและราษฎรในเมือง ในนครเขมรัฐ มีป้อมบ้านแม่เมือง ป่อไร่ชานา พ่อค้าขายของ ทำกสิกรรมทุกคน ขอให้ความทุกข์ทั้งหลายหายไป ขอให้อยู่ดีมีสุข หื้อพญาผาบทั้งหลายขยัน มาดูกองลูกข้าทั้งหลาย ให้ได้อยู่สุข ให้มีอายุยืนยาว 120 ปี"²³

สิ่งที่ขับเคลื่อนจิตใจของชาวไทเขินแห่งเมืองเชียงตุงให้สืบทอดเลี้ยงผีบ้านผีเมือง อาจอธิบายได้ด้วยคำพูดของผู้นำ คนสำคัญคนหนึ่งของชาวเชียงตุง ซึ่งกล่าวว่า

"เราเข้าบัญญัติพม่า แต่เราไม่ใช้พม่า เรามีวัดเอง มีหนังสือเอง มีความคิด มีบาลีเอง ไตเขินไม่มีบัญญัติในโลก แต่เป็นบัญญัติพม่าไปหมด เกาหลิดีก่อนเขาก็เข้าบัญญัติอื่น ต่อมาบัญญัตินี้แยกไป ก็ไม่ได้อยู่ในบัญญัติ เราอยู่ในบ้านเมืองของเรา เรารู้ว่าเราไม่เหมือนพม่า"²⁴

ด้วย "ถ้อยคำ" อันศักดิ์สิทธิ์ ที่อธิบายและโยงยัดผูกเข้าไว้กับผืนแผ่นดิน เป็นที่มาของพลังและความหวังต่อโลกอนาคตที่ดีกว่าเดิม ชาวบ้านไม่เคยสงสัยว่า พระพุทธองค์จะเสด็จไปยังบ้านเมืองนับร้อยนับพันได้อย่างไร เพราะชาวบ้านมีโน้ตศรัทธาว่าพุทธองค์เป็น "บุคคลศักดิ์สิทธิ์" เมื่อ "ศักดิ์สิทธิ์" แล้ว อะไรก็เป็นไปได้ทั้งนั้น การนับถือผีเมืองและการบูชาผีเมือง ก็เป็นไปในรูป รอยเดียวกัน

5. การใช้ระบบ "ผี" เป็นเครื่องมือในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์

หลังจากสมัยพญากาวิละเป็นต้นมา ถ้านับจากเวลาหลังสงครามระหว่างล้านนากับพม่ายุติลง โดยสมบูรณ์ ก็เป็นเวลาประมาณ 6 ชั่วคน ประวัติศาสตร์ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แทบทุกพื้นที่ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการตั้งถิ่นฐานของหลายชาติพันธุ์ คำว่า "ชาติพันธุ์" นี้ขอกล่าวให้ชัดเจนว่า เป็นชื่อที่ใช้เรียกแทนกลุ่มชนที่มาอยู่ร่วมกันแต่ละกลุ่ม ซึ่งมีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรม บางกรณีแตกต่างกันน้อย บางกรณีแตกต่างมาก ความแตกต่างในระหว่างชาติพันธุ์ทั้งหลาย เช่นกลุ่มไท คือ ลื้อ จีน ไทยวน ไทใหญ่ ยอง ที่เหลือเป็นกะเหรี่ยง ลัวะ และอื่นๆ ดำรงอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ มีลักษณะวัฒนธรรมของตน ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกในความคิด ความเชื่อนั้น ในการดำเนินชีวิตของตัวเองและชุมชน

การมาอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนเหล่านี้ หมายถึงการเข้ามาใช้พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ร่วมกัน เช่น แผ่นดิน ผืนน้ำ ไร่ นา ป่าเขา แต่ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ย่อมมีอยู่จำกัด ย่อมเกิดปัญหาในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในการผลิต นอกจากนั้นแต่ละกลุ่มย่อมมีแบบแผน หรือแนวทางในการปฏิบัติในการดำรงชีวิต ในการรวมหมู่บ้านเป็นเมือง จึงเป็นไปได้ว่าจะมีความแตกต่างกันในทางความคิด และมีความคิดเห็นแย้งกันในการปฏิบัติต่อความเชื่อ อาจจะเรียกเป็นภาษาใหม่ว่า แต่ละฝ่ายมีอัตลักษณ์ของตัวเองก็ได้

ในบรรดาความเชื่อของกลุ่มคนทั้งหลาย ความเชื่อเกี่ยวกับผี ยังคงเป็นความเชื่อที่มีลักษณะร่วมกันบางอย่าง เพราะถูกใช้เป็นแกนโยงยัดการคงอยู่ของขนบธรรมเนียม รวมทั้งควบคุมในแต่ละสังคม ที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือ ทุกชาติพันธุ์ใช้ระบบผีเป็นกลไกสืบทอดความเคารพในบรรพบุรุษ และเป็นกลไกในการแสดงออกซึ่งความนอบน้อมต่อธรรมชาติ แต่ละชาติพันธุ์จึงสามารถเข้าใจได้ในวิถีความเชื่อที่แต่ละฝ่ายปฏิบัติ เพราะต่างฝ่ายต่างก็นับถือผี และรู้ว่าผีย่อมมีบทบาทอย่างไรในชีวิตสังคมของตัวเอง

ผู้คนหลายชาติพันธุ์ต่างก็แสดงออกซึ่งความเชื่อของตน เช่น คนเมืงนับถือผีปู่ย่า ลัวะนับถือผีละมวง กะเหรี่ยงนับถือผียาง เป็นต้น ในกรณีที่หลายชาติพันธุ์มีความจำเป็นเข้ามารวมอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน

ก็มักอาศัย ฝีมือบ้าน ซึ่งเชื่อว่า เป็นผู้คุมครองหมู่บ้าน เป็นแกนโยงยึดชนต่างชาติพันธุ์เหล่านี้ จึงมีคำกล่าวว่า “ต่างผีก็อยู่หมู่บ้านเดียวกันได้”

แต่ถ้ากล่าวโดยเนื้อหาที่ลึกซึ้งแล้ว ความแตกต่างกันของชาติพันธุ์ก็ยังมีอยู่มาก การเข้าใจว่าอีกฝ่ายหนึ่งทำอะไร และทำไม ก็ไม่ได้หมายความว่าแต่ละฝ่ายจะยอมรับกันได้จริงๆ ในสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งทำ เช่น เวลาละทิ้งปฏิบัติสิ่งต่างๆ ตามจารีตลัทธิ คนเมืองก็อาจเข้าใจไม่ถึง หรือไม่เข้าใจว่าทำอะไรบ้าง และทำไม เมื่อคนเมืองปฏิบัติตามจารีตของคนเมือง กระทั่งก็อาจเฝ้าดูอยู่ห่างๆ การนำไปสู่การยอมรับกันได้จึงต้องอาศัยความพยายามที่จะหาวิถีทางร่วมกัน ที่จะวางตำแหน่งหรือที่ทางของสิ่งที่ตนเชื่อและนับถือ ให้เข้าไปอยู่ในมโนทัศน์ใหม่ที่ทุกคนยอมรับได้ โดยไม่สูญเสียความหมายเดิม และไม่เป็นปฏิปักษ์หรือขัดแย้งกับอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ที่กล่าวว่ารักษาไว้ไม่สูญเสียความหมายเดิมนั้น ก็มักหนีไม่พ้นที่จะต้องมีการสูญเสียไปบางอย่าง ต้องมีความเบี่ยงเบนจากความหมายเดิมบางอย่างจนได้ ทั้งนี้ การปรับก็เป็นไปเพื่อที่จะมาอยู่ร่วมกัน พึ่งพากัน ทำมาหากินด้วยกันได้โดยสงบสุข ดังนั้น จึงพบว่าวิถีชีวิตและความเชื่อ ซึ่งเป็นระบบวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ทั้งหลายในแอ่งเชิงใหม่-ลำพูน มีการปรับเปลี่ยน แสดงว่า ให้ความสำคัญที่จะอยู่ร่วมกันแทนที่จะทำลายล้าง หรือเน้นความขัดแย้งแย่งชิงให้ฝ่ายตนเป็นใหญ่เหนือกลุ่มอื่นๆ

“ผิวเป็นลัวะ เมียเป็นไต”

พ่อแก้วมา ตีบตี้น และแม่แสง คำมา สามีและภรรยาที่นับถือผีต่างกัน พ่อแก้วนับถือผีลัวะมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ในขณะที่แม่แสงนับถือผีปู่ย่า หลังจากแต่งงาน แม่แสงก็ไม่ได้นับถือผีลัวะตามพ่อแก้วมา ทั้งสองต่างยังคงนับถือผีของตนเอง แต่ทุกครั้งที่พ่อแก้วมาทำพิธีเลี้ยงผีลัวะ แม่แสงก็เข้าร่วมพิธีและทำตามขั้นตอนประเพณีของการเลี้ยงผีลัวะ เช่น การห้ามออกนอกบ้าน 3 วัน ห้ามใช้จ่ายเงินในวันเลี้ยงผี เป็นต้น²⁵

ความเปลี่ยนแปลงโดย “การซื้อผี” กิติ “ซ็อนผี” กิติ ทำให้เกิดการวางตำแหน่ง หรือที่ทางของการนับถือผี หรือการจัดระเบียบของผีเสียใหม่ ชุมชนได้แสดงให้เห็นในหลายแบบ เช่น การดัดแปลงพิธีกรรมหรือวิถีปฏิบัติของตนยอมรับให้ผีของอีกชาติพันธุ์หนึ่งมีที่ทางอยู่ร่วมในระบบความเชื่อของตนได้ เช่น “มดซอนเม็ง” (ผีมด+ผีเม็ง) ก็หมายความว่า กลุ่มชนผู้นับถือผีมด เมื่อมาอยู่ร่วมกันกับผู้นับถือผีเม็ง ก็มีการเรียนรู้ความเชื่อ และมีการนำเอาพิธีกรรมของอีกฝ่ายมาวางแทรกลงในพิธีกรรมของตน ซึ่งส่วนมากก็จะทำอย่างแนบเนียนโดยอาศัยศิลปะ เช่น ใช้นับเพลง ใช้ท่าเต้น ใช้เครื่องเช่นไหต่างๆ เป็นเครื่องมือ²⁶ ดังตัวอย่างมีการนับถือผีลัวะและผีของคนเมืองพร้อมกันโดยผ่าน “การซื้อผี” การยอมรับเอาผีของคนเมืองมา

ซื้อผี : เมื่อคนเมืองซื้อผีลัวะ

"เขาเป็นคนเมือง เหน็บถือผีก็มีผีป้อหม่อน ผีปู่ย่า แต่ที่เขาให้ผีลัวะก็เพราะเป็นผีหอผีเรือน สมัยเขายังไม่เกิดคนเฒ่าคนแก่บอกว่า มีคนเอาผีลัวะมาขาย แล้วเขาก็ซื้อผีลัวะเอามาให้หัว ซื้อไว้เอาอยู่หออยู่เรือน ให้มันอยู่ดีมีสุข คนเมืองซื้อผีลัวะมาเผ่าบ้าน ก็เลยถือสืบกันมา ถ้าเขาเจ็บป่วยก็เลยไหว้สืบๆ กันมา"²⁷

เป็นผีเสื้อบ้านเพิ่มเข้ามาอีกผีหนึ่งของหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยง และการที่คนเมืองบางเมืองยอมยกให้ผีกะเหรี่ยงเป็นผีควมเมือง เป็นต้น

การตระหนักว่าจะต้องมีการยอมรับวิธีคิดของอีกฝ่ายหนึ่ง ได้นำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ใหม่ดังกล่าวมาแล้ว และในทางกลับกัน มโนทัศน์ใหม่ที่เกิดขึ้นก็นำไปสู่การปฏิบัติ หรือการแสดงออกใหม่ๆ ในชีวิตประจำวัน ยืนยันว่ามีการปรับตัวเข้าหากันในด้านต่างๆ เช่น การปรับภาษาพูด เครื่องแต่งกาย อาหารดนตรี บทเพลง และแม้กระทั่งการออกแบบบ้านเรือน เป็นต้น

ความเห็นทางวิชาการที่ว่า พุทธศาสนาได้ทาบพบาทสำคัญในการทำให้หลายชาติพันธุ์ติดต่อสัมพันธ์กันได้ง่ายขึ้นนั้น เป็นความจริง แต่ในอีกแง่หนึ่ง การนับถือผีและประเพณีพิธีกรรมของชาติพันธุ์ก็ไม่ได้ปิดอย่างสิ้นเชิงต่อชาติพันธุ์อื่น แท้ที่จริงแล้ว ในระบบสังคมแบบจารีตผิวนั้น ก็สร้างช่องทางต่างๆ ที่จะทำให้หลายกลุ่มชนเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กันไว้มิใช่น้อย ดังได้กล่าวบรรยายมาแล้วในบทที่ 3

นอกจากกรณีดังกล่าวมาแล้ว ชุมชนยังได้สร้างความสัมพันธ์กันขึ้น เพื่อปรองดองผลประโยชน์และสร้างสัญลักษณ์ขึ้นแทนการใช้อำนาจควบคุมการอยู่ร่วมกันในความสัมพันธ์นั้นผ่าน “ผีควมเมือง”

ในสมัยใหม่ เมื่อสังคมขยายตัวขึ้น สมาชิกในชุมชนมีจำนวนมากขึ้น ต่างก็ต้องมีการครอบครองพื้นที่ขยายออกไปเรื่อยๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่อยู่ใหม่ หรือการย้ายถิ่นชั่วคราวเพื่อทำการผลิต การค้า หรือเป็นแรงงาน เหตุดังกล่าวเหล่านี้เป็นเงื่อนไขทำให้สองชุมชน หรือหลายชุมชนได้เข้ามาใช้พื้นที่ภูมิศาสตร์ใกล้กัน หรือซ้อนทับกัน ปรากฏการณ์ที่ชุมชนสองชุมชน หรือหลายชุมชนมาใกล้ชิดกันเช่นนี้ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ผีควมเมือง” (ควม เป็นภาษาล้านนา แปลว่า ครอบลงไป)

“ผีควมเมือง” ไม่ใช่ผีที่มีอยู่ในทุกเมือง ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง พบผีควมเมืองที่เมืองดั้น ลี้ ดอยเต่า และอมก๋อย ทั้งสี่พื้นที่มีกะเหรี่ยงและคนเมืองครอบครองที่ดินอยู่ในพื้นที่ใกล้กัน และบางส่วนอพยพโยกย้ายเข้ามาใช้พื้นที่ร่วมกัน หรือทับซ้อนกัน ตอนเหนือของแอ่งมีผีควมเมืองที่แม่แจ่ม ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายมาอยู่ร่วมกัน

ในพื้นที่เมืองต้น คนเมืองอาศัยอยู่ร่วมกับกะเหรี่ยง ต่างถือครองที่ดินในหมู่บ้านและไร่นาของตน ในทุ่งหลวงนั้นมีทั้งคนเมืองและกะเหรี่ยง ทำนาบนทุ่งเดียวกัน

ในพื้นที่ดอยเต่า หมู่บ้านกะเหรี่ยง เช่น บ้านหนองเหม็น บ้านเกาะหลวง อยู่ท่ามกลางหมู่บ้าน คนเมืองที่ล้อมรอบ พวกเขาทำการเกษตรในพื้นที่เดียวกัน

ในพื้นที่มอญนั้น เป็นที่อยู่อาศัยทำมาหากินของกะเหรี่ยงอยู่ก่อน และประชากรกะเหรี่ยงมีอยู่เป็นจำนวนมาก คนเมืองอพยพโยกย้ายเข้ามาในภายหลัง ผืนเมืองของเมืองทั้งสามนี้ มีชื่อเรียกที่ชาวบ้านคุ้นเคยว่า “ผืนควบเมือง”

ข้อสังเกตในที่นี้ก็คือ ชุมชนใช้ “ผืนเมือง” สำหรับเมืองที่สมาชิกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีประเพณีความเชื่อคล้ายคลึงกัน เช่น กลุ่มไทเงิน ไทลื้อ ยอง คนเมือง และใช้ “ผืนควบเมือง” เมื่อมีสมาชิกมีประเพณีความเชื่อแตกต่างกันมาก

เมืองต้นมี “ผืนเมือง” เป็นของตัวเอง นั่นคือ “เจ้าพญาช้างเผือก” เพราะเมืองนี้มีผู้คนอยู่สามชาติพันธุ์ คือ คนเมือง ลัวะ และกะเหรี่ยง เจ้าพญาช้างเผือก จึงได้ควบบทบาทเป็น “ผืนควบเมือง” ในแต่ละปีจึงมีการจัดพิธีกรรมเจ้าพญาช้างเผือกขึ้น มีทั้งชาวกะเหรี่ยง ลัวะ และคนเมืองเข้าร่วมพิธีนี้ คำใหม่นี้ผลิตขึ้นมาเพื่อย้ำกับทุกฝ่ายว่า แม้คนเมือง กะเหรี่ยง และลัวะจะต่างกัน แต่ก็อยู่ภายใต้ “ผืนควบเมือง” เหมือนกัน กล่าวคือ ผืนเดียวดูแลควบ 3 ชาติพันธุ์ ทั้งนี้นำไปสู่ท่าทีที่สามกลุ่มจะปฏิบัติร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่าทีต่อระเบียบหรือการปฏิบัติ ที่เป็นไปเพื่อเป็นการยอมรับต่ออำนาจที่ควบคุมการอยู่อาศัย และการใช้พื้นที่ภูมิศาสตร์ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ต่อไปนี้กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายก็จะทำการผลิตข้อตกลง

“ซอ์สองพี”

หังบูชาผี ที่สร้างขึ้นบนห้วนนอนในห้องนอนของเก๊าผี โดยปกติหากเป็นของผู้ที่นับถือผีปู่ย่า (ผีโต) มักสร้างด้วยไม้จริง และผีลัวะมักสานขึ้นด้วยไม้ไผ่เป็นรูปกรวย หังผีที่นับถือสองผีซ้อนกัน จึงสร้างเป็นไม้ไผ่สานวางอยู่บนไม้จริงอีกชั้นหนึ่ง ส่วนชั้นตอนและวิธีการเลี้ยงก็มีการแบ่งเป็นการเลี้ยงผีลัวะและผีปู่ย่าอย่างชัดเจนดังนี้

“วิธีการเลี้ยงผีหากลูกเอาผ้าเอาเมีย ก็ซื้อหัวหมูมา 300 บาท เอามาลาบ มาแกง ยำหัวหมู เอามาใส่กระทง 6 กระทง แบ่งกระทงเป็น 2 ชุด ชุดหนึ่งใส่ไว้ในถาด 3 กระทง สำหรับเลี้ยง “ปู่เจ็ด” คนเฒ่าคนแก่เป็นว่า “แบ่งปู่เจ็ด” ส่วนอีกชุดหนึ่งเอาใส่กระดัง สำหรับเลี้ยงพ่อหม่อน (ผีปู่ย่า)”²⁸

กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนขึ้นมาใช้ได้สำเร็จ ในนามของลูกหลาน “พ่อหม่อนเจ้า”

มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับปัญหาและแนวโน้มเกี่ยวกับการใช้ความเชื่อเรื่อง “ผี” ดังนี้

1) ระบบความเชื่อเรื่องผี เป็นระบบที่มีพื้นฐานมาจากสังคมกสิกรรม สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และสืบทอดมาจากบรรพกาล ได้อาศัยความเชื่อและศรัทธาต่อผีตั้งเป็นหลักไว้ แล้วกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบ และวิธีดำเนินการในกิจกรรมสังคม กลายมาเป็นฮีต คอง ประเพณีต่างๆ กฎเกณฑ์และวิธีการเหล่านั้นมีรายละเอียดเกือบทุกขั้นตอนของชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่ลงจอบแรกจนถึงวันเก็บเกี่ยว รายละเอียดเหล่านี้ เขียนไว้แล้วเป็นลายลักษณ์อักษร อย่างเช่นกฎหมายมังรายศาสตร์ที่ใช้ควบคุมการใช้น้ำนั้น ก็อาศัยอำนาจผีอยู่ไม่น้อย ผู้คนดำเนินชีวิตร่วมกันมาโดยอาศัยกฎเกณฑ์ดังกล่าว ผีกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของฮีตคองและจารีตประเพณี ถ้าผู้ใดละเมิดก็มักกล่าวว่า “ผิดผี” หรือ “ผิดฮีต” บางชุมชนเมื่อจะต้องปรับเปลี่ยนแนวทางดำเนินชีวิตหรือประเพณีของตนก็กล่าวว่า “พ่อแม่ตายบ่เสียตายเท่าละฮีต”

มีสิ่งที่พึงเน้นไว้ว่า เนื่องจากกฎเกณฑ์ถูกกำหนดให้สอดคล้องกับระบบครอบครัว เครือญาติ และธรรมชาติ จึงมีลักษณะแห่งความอ่อนน้อมและยุติธรรมสูง ช่วยค้ำจุนให้ครอบครัวและสังคมยั่งยืนมาได้ แม้แต่กฎหมายของบ้านเมืองบางส่วน เช่น กฎหมายครอบครัว กฎหมายที่ดิน ก็อาศัยบัญญัติบนพื้นฐานส่วนหนึ่งของระบบผีนี้เป็นมาตรฐานในการบังคับให้ปฏิบัติตาม ดังนั้น คำว่า “ระบบผี” หรือ “นับถือผี” จึงมีความหมายกว้างขวางกว่าที่เราคิดไว้ ระบบผีไม่ได้หมายความว่า นับถือวิญญาณของคนตาย หรือนับถือผีป่าผีดง แต่หมายความกว้างออกไปครอบคลุมถึงวิธีการอยู่ร่วมกัน คือ วัฒนธรรมที่สะสมสืบมา ภายใต้ระบบความเชื่อแบบดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ สำหรับชุมชน “ผี” เป็นที่มาส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตที่มีระบบ ระเบียบ มีกฎเกณฑ์

2) เนื่องจากระบบความเชื่อเรื่องผีถือกำเนิดขึ้นในช่วงเวลาที่สังคมอยู่ในระบบกสิกรรม กฎเกณฑ์ทั้งหลายล้วนมีขึ้นเพื่อรองรับสังคมระบบนี้ บัดนี้ สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคที่ใช้ความรู้แบบใหม่ และเทคโนโลยีแบบใหม่ วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอีกแบบ หนึ่งความรู้ชุดเดิมเริ่มถูกท้าทายแม้ว่าย่อมมีชุดของกฎเกณฑ์ความรู้ชุดเดิมที่ยังใช้ได้ดีมีประสิทธิภาพ แต่ก็มีส่วนที่ล้าสมัยไปแล้ว (คำว่า “ล้าสมัย” ไม่ได้แปลว่า ผิด แต่แปลว่า ไม่ตรงกันกับสภาพที่เป็นอยู่) ถ้าสังคมยังจำกัดการคิดอยู่ในระบบการนับถือผี ย่อมเกิดข้อจำกัดต่อการพัฒนาการทางสังคม เพราะไม่มีคำตอบให้กับปัญหาแบบใหม่ ไม่สามารถผลิตความรู้ใหม่ กฎเกณฑ์ใหม่ และคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ เพื่อจัดการปัญหาที่สังคมกำลังเผชิญอยู่

3) การที่จะอยู่กับระบบที่เชื่อมโยงกับผี หรือออกไปจากระบบนี้ หรือว่าเมื่อถึงเวลาต้องเปลี่ยนแปลง จะหาทางเปิดรับแนวคิดใหม่ เลือกสรรส่วนที่ดีมาใช้ ล้วนไม่สามารถทำโดยการบังคับครอบงำ เพราะสิ่งที่เรียกว่าก้าวหน้า ทันสมัยนั้น ยังมองเห็นได้แต่สิ่งแวดลอมทางวัตถุ ส่วนสภาพสังคมที่มันใจว่าจะดีขึ้นนั้นยังมองไม่เห็นชัด หรืออาจกล่าวว่าย่ำเเลือนกลาง ในสังคมแบบใหม่นี้ ชาวบ้านถูกผลักดันให้กลายเป็นชนชั้นที่ยากจน ต่ำต้อย ผู้ที่มีเงินทอง มีฐานะ มีทรัพย์สิน กลับเป็นฝ่ายได้เปรียบทุกทาง รัฐธรรมนูญ กฎหมาย เทคโนโลยี และความรู้ใหม่ๆ นั้น นอกจากจะเข้าถึงได้ยากแล้ว ยังเปิดโอกาสให้ชนชั้นสูงมากกว่า

ย้อนกลับไปพิจารณาสิ่งที่สังคมแบบจารีตเคยสร้างไว้ภายใต้ระบบความเชื่อเรื่องผีแล้วสังคมได้สร้างขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งข้อตกลงการใช้ทรัพยากรต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งก็เป็นการสร้างความรู้เอาไว้อีกหนึ่ง ความรู้ชุดใหม่ซึ่งกำลังหลั่งไหลเข้ามาแทน ยังไม่ได้แสดงแนวโน้มชัดเจนว่าจะนำสังคมไปเป็นแบบใด ผู้คนยังคงมีคำถามต่างๆ ภายใต้ความรู้ชุดใหม่ๆ นี้ คือ 1) ผู้คนจะได้รับความเท่าเทียมหรือไม่ โดยวิธีการแบบไหน 2) ผู้คนจะได้มีโอกาสใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ และมีประสิทธิภาพได้อย่างไร 3) มีระบบอะไรจะประกันได้ว่าทรัพยากรจะได้รับการปกป้อง ดูแล ไม่ถูกฉกฉวยไป 4) ความรู้และเทคโนโลยีจะนำไปสู่ความสงบสุขหรือไม่ 5) อะไรเป็นทางออกหรือคำตอบเมื่อเกิดข้อขัดแย้งขึ้นในสังคม 6) อะไรคือพันธสัญญาเกี่ยวกับความหวังและอนาคต

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่ยังไม่ทันได้เตรียมความพร้อมต่างๆ ที่กล่าวนี้เอาไว้มรดกชนชั้นศักดินาและผู้มีทุน มีอำนาจ ก็ทำการฉ้อฉล ฉกฉวย ดึงเอาการเปลี่ยนแปลงนี้ไปรับใช้ตน และนำปัญหาความสับสนมาสู่ชุมชนทั้งหลายอย่างยิ่ง

ในช่วงราว 1 ศตวรรษที่ผ่านมา กล่าวได้ว่า หมู่บ้านและเมืองยังอยู่ในวิถีที่ควบคุมดูแลโดยคนรุ่นเก่าที่เป็นผลผลิตของสังคมแบบเก่า ผู้นำของหมู่บ้านและเมืองได้เรียนรู้การจัดการวิถีชีวิตครอบครัวและบ้านเมือง ที่ได้รู้ ได้เห็น ได้รับการสั่งสอนไว้ การรักษาสืบทอดยังดำเนินต่อมาได้ระดับหนึ่ง ศตวรรษต่อไปภาระเหล่านี้จะเป็นของคนรุ่นถัดมา พวกเขาเหล่านี้แหละที่ควรจะได้รับของใหม่ และคัดสรรเอาสิ่งเก่าที่มีประโยชน์มาใช้ แต่พวกเขาเป็นผลผลิตของระบบการศึกษาใหม่ ไม่ใช่ผลผลิตของชุมชนแบบเดิม คนรุ่นที่เรียกว่ารุ่นถัดไปนี้ ได้รับผลจากกลไกผลิตซ้ำของวัฒนธรรมชุมชนน้อยลง พวกเขาได้รับอิทธิพลจากเทคโนโลยีมากกว่า ที่สำคัญก็คือสิ่งใหม่ที่พวกเขารับไว้นั้นสะเปะสะปะ ถูกตั้งคำถามเสมอว่ามีแก่นแท้ของความรู้ที่จะใช้ประโยชน์ในการสืบทอดสังคมในอนาคตหรือไม่ มีเนื้อแท้ที่จะผลิตความก้าวหน้าให้แกสังคมได้หรือไม่

7

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม : พลวัตและพัฒนนาการ ความเข้มแข็งของสังคมชุมชนคืออะไร?

แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เป็นแอ่งที่ราบระหว่างทิวเขา มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านคือ แม่น้ำปิง แม่น้ำสาขาจากบนภูเขาหลายสายไหลลงสู่แม่น้ำสายนี้ ที่ราบระหว่างภูเขาเหล่านี้ บางตอนกว้าง บางตอนแคบ ลักษณะของดินโดยทั่วไปเหมาะสมต่อการเพาะปลูก

ประวัติศาสตร์ของสังคมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ถอยไปไกลที่สุดจนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นภาพของกลุ่มชนชาติเดิมที่ครอบครองอาศัยอยู่ในพื้นที่ ที่สำคัญคือ ลัวะ และ เม็ง และอาณาจักรที่สำคัญคือ **หริภุญไชย** เศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น เป็นเศรษฐกิจของระบบสังคมกสิกรรมเป็นพื้นฐาน แต่เราไม่อาจทราบวาระบบเหมืองฝายมีบทบาทอย่างไรต่อระบบกสิกรรมในสมัยดังกล่าว อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานว่า ลัวะมีพัฒนาการสำคัญในด้านอื่นๆ เช่น การค้นพบแหล่งแร่ และผลผลิตของใช้จากเหล็ก ซึ่งก็หมายถึงว่า คงรู้จักและสามารถใช้โลหะอื่นๆ นอกจากเหล็กมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น ทอง ตะกั่ว ดีบุก ทองแดง เป็นต้น เพราะการค้นพบและแยกเหล็กออกจากหินแร่เหล็กนั้น ต้องใช้เทคโนโลยีที่สูงกว่าการแยกโลหะอื่นๆ ดังกล่าว นอกจากนี้ยังพบว่า ลัวะสามารถผลิตยารักษาโรคและทอผ้า เป็นต้น ส่วนทางด้านวัฒนธรรมนั้น ลัวะมีพัฒนาการก้าวหน้าถึงขั้นจัดระบบชุมชนขึ้นเป็นหน่วยคล้ายเมือง มีการจัดแบ่งหน้าที่การงาน มีผู้นำ มีกลุ่มที่ชำนาญการผลิตเฉพาะทาง

อาณาจักรหริภุญไชย เป็นตัวอย่างของระบบสังคมระดับรัฐหรืออาณาจักร มีศูนย์กลางของการปกครอง มีการเกณฑ์กำลังคน มีหลักฐานว่ามีการนำคติ ความเชื่อ และขนบปฏิบัติของศาสนาพุทธเข้ามาผสมผสาน และเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของสังคมชุมชน ผสานไปกับความเชื่อและวิถีปฏิบัติเดิมของพื้นถิ่น ซึ่งเป็นคติความเชื่อในระบบผี อาณาจักรนี้สถาปนาขึ้นมาโดยครอบลงบนสังคมชุมชนของชนชาติลัวะและอื่นๆ อาณาจักรหริภุญไชยมีอายุอยู่ราว 5 ศตวรรษก็ถูกควมรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนาของพญามังราย ซึ่งเป็นชนชาติไท

ขอขอบคุณ นพ.อัศวภูมิ จารุภากร ที่ได้ร่วมเสนอความคิดเห็น โดยใช้ pattern ของปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม และได้เป็นที่มาของบทความนี้

ชนชาติไททางตอนเหนือค่อยๆ หยอยลงมาตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และรวมกันเป็นปึกแผ่นในสมัยพญามังราย พญามังรายสร้างอาณาจักรล้านนาอันเป็นอาณาจักรของชนชาติไท ระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่ได้สถาปนาขึ้นนั้น เป็นเสมือนต้นแบบของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ปรากฏในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนระดับเล็กคือ “บ้าน” และ “เมือง” ยังคงแสดงเค้าหรือร่องรอยว่าได้เคยเป็นเช่นนี้มาตั้งแต่ในอดีต และสืบทอดเรื่อยมาทุกสมัย

ลักษณะที่สำคัญของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนที่ควรกล่าวถึง มีดังนี้

1. เมื่อผู้คนชนชาติไทได้อพยพมาจากทางเหนือสู่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้นำเอาแนวคิดการจัดระบบสังคมชุมชน ความคิด ความเชื่อ ขนบปฏิบัติต่างๆ ที่เคยใช้อยู่ในถิ่นฐานเดิมมาด้วย ลักษณะและวิธีการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญก็คือ การจัดพื้นที่ภูมิศาสตร์สำหรับอยู่อาศัยและทำการผลิต หมู่บ้านมักรวมอยู่เป็นกลุ่มๆ บนที่ดอน มีภูเขาเป็นฉากหลัง ด้านหน้าของหมู่บ้านเป็นที่ลาดต่ำลงไปจนถึงที่ลุ่มใช้ทำการเกษตร ถัดไปคือแม่น้ำที่ไหลผ่านหุบหรือแอ่งเล็กๆ เหล่านั้น แนวภูเขาหรือแม่น้ำแบ่งแยกพื้นที่กลุ่มหมู่บ้านออกจากกัน กลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในโหล่ง คืออยู่ในวงล้อมของแนวเขตทางภูมิศาสตร์เดียวกันก่อตัวเป็นระบบสังคมชุมชนในโหล่งเรียกว่า “เมือง”

ผลจากการสำรวจได้พบชัดเจนว่า ในแต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยผู้คนที่เป็นกลุ่มเครือญาติกันไม่กี่กลุ่มในระยะแรก ต่อมาแม้จะขยายเป็นหลายกลุ่มเครือญาติ ก็ยังคงมีจำนวนไม่มาก ผู้คนที่อยู่ร่วมกัน

มักมีจำนวนเฉลี่ยประมาณ 200-300 หลังคาเรือน ยกเว้นหมู่บ้านบางแห่งอาจมีจำนวนขึ้นไปถึง 400-500 แต่ก็พบได้ไม่บ่อยนัก ในหมู่บ้านที่จำนวนครัวเรือนมากขึ้น ลูกหลานมักจะแยกย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ในพื้นที่ห่างออกไป ณ จุดนั้นจะกลายเป็นหมู่บ้านใหม่ต่อไป จำนวนคนที่มีอยู่ 200-300 คน นี่มีนัยสำคัญเพราะกลายเป็นลักษณะทั่วไปการคุมจำนวนไว้นี้สะท้อนให้

นาเมืองเชียงตุง
ที่นาและหมู่บ้านของชาวไทเขิน บ้านใจ เมืองเชียงตุงเป็นเมืองของ
ชนชาติไท ปัจจุบันเป็นเขตปกครองในประเทศพม่า

เห็นว่า ชุมชนต้องการเน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ กล่าวคือ จำนวนคนที่อยู่อาศัยบนพื้นที่นั้น ต้องมีความสมดุลกับแหล่งทรัพยากร พุดง่าย ๆ ก็คือ ต้องไม่มีปัญหาแย่งชิงกันในเรื่องอาหาร นอกจากนี้ การที่มีคนอยู่รวมกันจำนวนน้อย ย่อมสะดวกในการติดต่อสื่อสารทำความเข้าใจ

สังคมชุมชนไม่ใช่เพียงการรวมของกลุ่มคนหรือครัวเรือนที่มาตั้งอยู่ใกล้ ๆ กันในพื้นที่หนึ่งเท่านั้น แต่ระบบสังคมชุมชน เช่น “หมู่บ้าน” นี้ คือ หน่วยของผู้คนที่มีการโยงยึดซึ่งกันและกัน สิ่งที่แสดงถึงการโยงยึดเหล่านั้นได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ที่ทำร่วมกันในการผลิต เช่น การทำนา การสร้างเหมืองฝาย การเลี้ยงผี เป็นต้น

ในสังคมชุมชนแบบนี้จำนวนมีความสำคัญ เพราะจำนวนที่พอเหมาะก็ทำให้การสื่อสารความคิด ความเข้าใจ เป็นไปได้ง่าย ซึ่งรวมไปถึงการควบคุมดูแลให้อยู่ในกฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับที่ตั้งขึ้นมาให้ปฏิบัติตามความจำเป็น

2. หมู่บ้านเห็นความสำคัญเป็นอย่างมาก ที่จะจัดเตรียมกลไกเพื่อให้เกิดความโยงยึดกันระหว่างผู้คนในหมู่บ้าน กลไกเหล่านี้แสดงออกผ่านทางการจัดวางผังของหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้าน จะมีหัวบ้าน ท้ายบ้าน สิ่งนี้เป็นทั้งการนิยามตัวเอง และกำหนดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ที่ตัวเองครอบครอง ซึ่งนั่นหมายความว่า จะต้องมีการกฎเกณฑ์ พิธีกรรม ข้อตกลงบางอย่างที่สังคมในชุมชนนี้ร่วมกันทำ อย่างที่เข้าใจความหมายว่าเป็นของตนเอง การนิยามตนเองนี้หมายถึงว่า ผู้คนในหมู่บ้านนี้จะต้องลดความเป็นปัจเจกบางอย่างของตัวเองลง และต้องทำบางอย่างที่เป็นข้อตกลงร่วมกัน หรือห้ามตัวเองไม่ให้ทำในสิ่งที่คนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย การนิยามชนิดนี้จึงเน้นการควบคุม และการจัดการภายในเป็นสำคัญ ลักษณะเด่นของการควบคุมทางจำนวนในหมู่บ้านยังเป็นสิ่งที่แสดงว่าการนิยามตัวตนของชุมชน เป็นไปเพื่อควบคุมตัวเองไม่ใช่เพื่อสร้างอำนาจ เพราะหากเป็นตัวตนที่เป็นไปเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองแล้ว ย่อมมีความโน้มเอียงที่จะเพิ่มจำนวนประชากรให้มากขึ้นไปกว่านี้อีก

กลุ่มของหมู่บ้านขยายมโนทัศน์ของการโยงยึดระหว่างหน่วย ประกอบขึ้นเป็นระบบ โดยหน่วยทั้งหลายในที่นี้ก็คือ หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ประกอบกันขึ้น เป็นระบบสังคมชุมชนของกลุ่ม

วัดลิหลาว อ.ลิ จ.ลำพูน

หมู่บ้าน ซึ่งบางกรณีเรียกว่า เมือง บางกรณีเรียกว่า ไหล่บ้าน... ไหล่เมือง...

“บ้านหลวง” เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใจกลางของกลุ่มหมู่บ้านบนพื้นที่ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน คือ เมืองเดียวกัน หรือไหล่เดียวกัน คำว่า หลวง หรือ ใจกลาง ความหมายของมันก็คือ เป็นหลัก เป็นใหญ่ เป็นศูนย์กลางแห่งการโยงยึด ความหมายนี้ไม่เพียงแต่แสดงออกในทางนามธรรม แต่ยังใช้รูปธรรมย้ำความสำคัญของความเป็นหลักนี้ โดยการจัดวางพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ให้บ้านหลวงอยู่ในตำแหน่งสำคัญที่สุด ที่สำคัญคือ ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีพื้นที่ติดต่อกับทุ่งหลวง ซึ่งเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญที่สุดของเมืองหล่อเลี้ยงระบบสังคมชุมชนนั้น รวมไปถึงเหมืองหลวง ซึ่งเป็นเส้นทางหลักลำเลียงน้ำมาใช้หล่อเลี้ยงทุ่งหลวง และพื้นที่การเกษตรโดยรอบ รูปแบบการจัดวางตำแหน่งเช่นนี้ ปรากฏอยู่ทุกเมืองในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านแรกๆ ที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เป็นหลักยึดที่พึ่งพาของลูกหลาน ซึ่งขยายออกไปตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านใหม่ๆ นอกจากนี้บ้านหลวงยังมิได้มีการร้างฝีมือ หมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็น “เจ้า” หมายถึง เป็นต้นแบบที่จะขยายความรู้ให้แก่ผู้อื่น

สังคมชุมชนระดับหมู่บ้านนับว่าเป็นระบบขนาดเล็ก สิ่งที่สำคัญสำหรับการคงอยู่ของระบบก็คือ การโยงยึดระหว่างผู้คนและพื้นที่ ผู้คนจำนวนไม่มากนักและพื้นที่เล็ก ทำให้การสื่อสารทำความเข้าใจกระทำได้ง่าย ถึงกระนั้น ก็ยังมีการจัดกลุ่มแบ่งคนในบ้านออกเป็น “หมวด” เป็นต้น

การขยายจำนวนผู้คนออก เป็นการจัดระบบองค์กรขึ้น มีการจัดแบ่งหน้าที่ มีหัวหน้าและกฎระเบียบ มีกิจกรรมซึ่งเป็นงานของส่วนรวมที่ต้องทำ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เพิ่มการโยงยึดในอีกมิติหนึ่ง และทำให้ประสิทธิภาพของระบบเพิ่มขึ้น

3. เมือง เป็นคำที่ชาวบ้านใช้เรียกระบบชุมชนหรือสังคม ที่ซับซ้อนกว่าบ้าน เมืองมิใช่เพียงเป็นที่ตั้งของบ้านหลายๆ บ้านมารวมกัน เมืองเป็นมโนทัศน์ที่ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ของ บ้าน ความ เป็น “เมือง” นอกจากจะหมายถึง ความสัมพันธ์โยงยึดของคนในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านแล้ว ยังหมายถึงความเชื่อมโยงกับมโนทัศน์ หรือจักรวาลทัศน์ ที่อธิบายกำเนิดและชีวิตหลังความตายของมนุษย์อีกด้วย

ลักษณะประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เมืองเป็นมโนทัศน์ที่ซับซ้อนแตกต่างไปจากบ้านก็คือ ขณะที่หมู่บ้านมีหอผีเสื้อบ้าน ในทุกเมืองก็มี เสาหลักเมือง และ หอผีเมือง ตั้งอยู่ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เราพบเสาหลักเมืองและหอผีเมือง ณ พื้นที่อันเป็นที่ตั้งของบ้านหลวง นี่เป็นการสำคัญที่บ่งชี้ว่า บ้านหลวงก็คือใจกลางของเมือง

เมืองจึงไม่ใช่จุดที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีเพียงชุมชนอาศัยทำมาหากินอยู่เท่านั้น แต่เมืองคือ ตัวแทนของระบบชุมชนสังคม ที่เชื่อมโยงกันด้วยอุดมการณ์ มีชนบทหรือการปฏิบัติที่สะท้อนถึงการมีอยู่ หรือมโนทัศน์ของอุดมการณ์นั้น สิ่งนั้นก็คือ เสาหลักเมืองและหอผีเมือง ดูคล้ายกับว่า เมือง จะต้อง มีเจ้าเมือง ปกครอง แต่แท้ที่จริงเมืองกลับไม่ได้ขึ้นกับเจ้าเมืองเสมอไป เมืองอาจเคยมีเจ้าเมืองมาก่อน แต่ปัจจุบันนี้หมดยุคเจ้าเมือง และการปกครองเมืองก็อยู่ภายใต้ระบบราชการ ถึงกระนั้น ชาวบ้านก็ไม่ได้มองเห็นว่าผู้ว่าราชการจังหวัดจะแทนที่เจ้าเมืองได้ สิ่งที่เป็นหลักจริงๆ กลับเป็นอุดมการณ์ร่วมกัน ที่ใช้เสาหลักเมืองและหอผีเมือง เป็นวัตถุสัญลักษณ์แทนอุดมการณ์ จนถึงปัจจุบันนี้ การแสดงออก และการปฏิบัติต่อวัตถุสัญลักษณ์นี้ ก็ยังยึดถือดำเนินการสืบเนื่องมาโดยผู้ที่อยู่ในถิ่นฐานเมืองนั้น

การค้นพบว่าเสาหลักเมืองอยู่ ณ "บ้านหลวง" ของทุกเมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีความสำคัญมาก เพราะแสดงว่าเมืองเหล่านี้ ตั้งขึ้นมาภายใต้แนวความคิดและจินตนาการบนหน่วยพื้นที่ที่เป็นตัว ตนของตนเองด้วยอุดมการณ์ที่เป็นอิสระ ชุมชนมีเสาหลักเมืองของตนเอง แทนที่จะอาศัยเสาหลักเมืองของ เมืองหลวง กล่าวในแง่องค์อำนาจหรืออธิปไตย ชุมชนจึงมีอธิปไตยของตนเอง ทั้งๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่ ครอบครองอยู่ ดังปรากฏว่า เสาอินทขิล ถึงแม้จะเป็นเสาหลักเมืองใจกลางเชียงใหม่ อันเป็นศูนย์กลางของ อาณาจักรล้านนา และยังเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การสำรวจภาคสนามกลับได้พบว่า เสาอินทขิลไม่ได้มีฐานะเป็นหลักแทนเสาหลักเมืองในท้องถิ่นของแหล่งต่างๆ ที่อยู่เขตเชียงใหม่ และยิ่ง ไม่ใช่สำหรับล้านนา ชุมชนมองเห็นเมืองของตน ในฐานะศูนย์กลางของแหล่งขนาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางที่มีความ สมบูรณ์ในตัวเอง แม้ว่าความสัมพันธ์กับเมืองหลักจะมีอยู่ แต่ประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองแต่ละ เมืองนั้นมีความสำคัญ และบ่งการความเข้าใจของชุมชนมากกว่า ดังนั้น สำหรับชุมชน เสาหลักเมือง และ หอ ผีเมือง ต้องคำจุนเมืองของตนเอง ไม่อาจคิดนึกได้ว่า เสาหรือหลักเมืองของเมืองอื่นจะมากลายเป็นหลัก คำจุนเมืองหรือระบบสังคมที่มีศูนย์กลางห่างไปคนละ แห่งได้อย่างไร ถ้าศูนย์กลางหรือใจกลางของหลักดัง กล่าว ไม่ได้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่สังคมชุมชน ของตนครอบครองอยู่เสียแล้ว การยอมรับผีเมืองนั้นก็ เป็นไปไม่ได้

ในหลายพื้นที่ ซึ่งสังคมชุมชนขยายตัวมาก หรือมีสังคมชุมชนของหลายชนชาติเข้ามาใช้พื้นที่ ทางภูมิศาสตร์ซ้อนทับกันทำให้เกิดประเด็นปัญหาว่า ผีเมือง ควรจะเป็นหลักของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แค่ ไหน ผู้คนที่ครอบครองที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่

บ้านหลวงจอมทอง

จิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดพระบาทตากผ้า จ.ลำพูน
ภาพวาดสะท้อนความเชื่อเรื่อง “พระธาตุออกแอ่ว” (แอ่ว = เทียว)

ซ้อนทับกันนั้น จึงทำความเข้าใจเชื่อมโยงพื้นที่ และคติความเชื่อเกี่ยวกับผี หรือสิ่งซึ่งเป็นใจกลาง โยงยึดชุมชนบนพื้นที่นั้นเข้าด้วยกัน ปรากฏการณ์ของการโยงยึดที่เรียกว่า “ผีควบเมือง” จึงเกิดขึ้น ดังตัวอย่างเมืองอมก๋อย เมืองลี ดอยเต่า เป็นต้น แทนที่จะมีผีเมือง แต่กลับมี “ผีควบเมือง”

4. ชุมชนใช้อุดมการณ์เรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” เชื่อมโยงร้อยรัดหมู่บ้านทั้งหลาย ซ้อนทับลงไปบนเครือข่ายของ “เมือง” การเชื่อมโยงนี้ปรากฏอยู่บนพื้นที่ภูมิศาสตร์ใน “แผนที่พระเจ้าเลียบโลก” ซึ่งครอบคลุมอาณาเขตล้าน

นาจรดขุนนาน เมืองต่างๆ ที่อยู่บน “แผนที่พระเจ้าเลียบโลก” ต่างถูกอธิบายหรือให้ความสำคัญในเรื่องที่เชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้า ซึ่งก็หมายความว่า มีการโยงยึดระหว่างเมืองขึ้นอีกมิติหนึ่ง ทำให้เมืองเหล่านี้มีความสำคัญ มีตัวตนที่เกี่ยวข้องเป็นหนึ่งเดียวกัน การโยงยึดหรือความมีตัวตนเป็นหนึ่งเดียวกันนี้เป็นพลวัตผลักดันให้สังคมชุมชน ผูกยึดอยู่กับคุณค่าและความหมายในมิติทางจิตวิญญาณ สัญลักษณ์ที่แทนการโยงยึดนี้ปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ ในรูปของพระธาตุ หรือพระบาท

5. ลักษณะของการจัดการพื้นที่ภูมิศาสตร์สำหรับการผลิต ที่เป็นหัวใจของสังคมชุมชน ก็คือ เมืองฝาย

เหมืองฝายเป็นระบบย่อยอยู่ในระบบใหญ่ของสังคมชุมชน เหมืองฝายเป็นกลไกที่สำคัญของการผลิต บทบาทที่เหมืองฝายมีอยู่ก็คือ ทำหน้าที่จัดการน้ำ หน่วยที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบเหมืองฝายได้แก่ ขาวนา ผู้ต้องการใช้น้ำ สำหรับพื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ใกล้เคียงกับแม่น้ำสายใดสายหนึ่ง ซึ่งพอที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ สิ่งที่ระบบเหมืองฝายผลิตก็คือ ขุดสร้างเส้นทางน้ำหรือลำเหมือง การที่จะสร้างลำเหมือง แด่ ตาง และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับระบบนี้ ย่อมต้องมีความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของพื้นที่เส้นทางน้ำ การไหลของน้ำ วิธีที่จะหยุดน้ำ กัก ชะลอน้ำ ระบายน้ำออกทิ้ง จะต้องมียุติปฏิบัติที่เกิดขึ้นในท่ามกลางระบบจัดการเหล่านี้ กล่าวคือ ต้องสร้างกฎระเบียบข้อตกลงเกี่ยวกับการใช้แรงงาน หน้าที่การตรวจตราลำเหมือง ข้อตกลงเกี่ยวกับวิธีการและผลประโยชน์ที่จะได้จากการใช้น้ำในลำเหมืองนั้น

เหมืองฝายเป็นระบบที่มีขนาดใหญ่ จำนวนพื้นที่โยงยึดรวมกันตั้งแต่หลักสิบจนถึงหลักพัน ถ้าวัดพื้นที่ที่ได้ประโยชน์จากเหมืองก็ตั้งแต่ระบบละหลายสิบไร่ถึงหลายหมื่นไร่ การจัดการระบบที่ใหญ่ขนาดนี้หมายถึง การจัดการความสัมพันธ์ในการโยงยึดนั้นต้องมีประสิทธิภาพ จึงมีการจัดองค์กรคือ จำแนกหน้าที่ความรับผิดชอบ แบ่งงานกันทำ รวมทั้งสร้างกฎระเบียบที่ควบคุมหน่วยอันเป็นองค์ประกอบขององค์กร ซึ่งก็คือ ชาวนาสมาชิกเหมืองฝาย

ตีฝายที่เมืองคอง

ชาวบ้านเมืองคองตีฝายแทนลูกที่พึ่งไปเมื่อปี พ.ศ.2546

กฎระเบียบต่างๆ ทั้งหลายที่เหมืองฝายคิดค้นขึ้นมา ช่วยทำให้การโยงยึดกันแข็งแรงขึ้น เพราะประสิทธิภาพซึ่งเกิดขึ้นภายใต้กฎระเบียบ ทำให้ผลประโยชน์อันเป็นรูปธรรม คือการใช้ประโยชน์จากน้ำชัดเจนขึ้น ทำให้ทุกคนลดความแตกต่าง หรือความเป็นปัจเจกของตัวเองลง ยอมอยู่ภายใต้กฎหรือเงื่อนไขร่วมกัน และเป็นพลังขับเคลื่อนการผลิตของเขตเศรษฐกิจอันสำคัญ

ประเพณีและพิธีกรรมของเหมืองฝายช่วยสำหรับการโยงยึดเหล่านั้น พิธีกรรมทำให้เกิดความรู้สึกถึงพลังร่วม คือทำให้เกิดตัวตนที่ร่วมกันในอีกมิติหนึ่ง ทำให้เกิดเป็นสำนึกว่า ความสำเร็จของระบบเหมืองฝายมาจากพลังร่วมทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณ

เหมืองฝายเป็นระบบที่ครอบคลุมพื้นที่การผลิตของหมู่บ้าน เป็นองค์กรที่จัดการระบบ เชื่อมโยงหลายระบบชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน โดยที่หมู่บ้านก็เป็นระบบสังคมชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีพลวัตของตนเอง พลวัตของเหมืองฝายจึงขึ้นอยู่กับพลวัตของหมู่บ้าน การโยงยึดของเหมืองฝายแม้จะชัดเจน แข็งแรง มีแรงยึดที่สูงในแง่ที่ผูกพันกับผลประโยชน์เรื่องน้ำ แต่ก็มีความอ่อนไหวในการโยงยึดระหว่างหน่วยหมู่บ้านอยู่บ้าง ในแง่ที่หมู่บ้านก็เป็นระบบเอกเทศมีผลประโยชน์ส่วนของตนเอง และมีอำนาจต่อรอง แต่สุดท้ายระบบเหมืองฝายก็ค้นพบวิธีบริหารหน่วยเชิงซ้อนได้สำเร็จ

กฎหมายมังรายศาสตร์เป็นระบบจัดการ "วิถีสังคม" ที่กำกับซ้อนทับลงมาบนสังคมชุมชนหมู่บ้าน เป็นการเชื่อมโยงหมู่บ้านเข้าด้วยกัน และสลายความเป็นปัจเจกในการปกครองตนเอง หรือ "วิถีสังคม" แห่งหมู่บ้านลงระดับหนึ่ง มังรายศาสตร์ช่วยสนับสนุนการโยงยึดของหมู่บ้านภายใต้ระบบเหมืองฝายได้ ผู้คนในระบบเหมืองฝายไม่อาจอ้างอำนาจต่อรองของหมู่บ้านในการกระทำใดๆ ที่อาจขัดแย้งกับ (การ

โยงยัดโน) ระบบเหมืองฝาย ประสิทธิภาพการจัดการเหมืองฝายย่อมเพิ่มขึ้น และก็เป็นที่ได้เห็นได้ว่า ระบบเหมืองฝายระดับใหญ่มากสำเร็จลงได้ ก็เพราะการโยงยัดโนในเหมืองฝายนั้นถูกกำกับหรือสนับสนุน โดยการโยงยัดโนระดับหมู่บ้านภายใต้อาณาจักรล้านนาของพญามังราย สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงคุณภาพการในแง่หนึ่งของการพัฒนาการเชื่อมโยงระบบหมู่บ้านเข้าด้วยกัน โดยระบบศักดินา ซึ่งมีการจัดการ "วิถีสังคม" ที่ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพกว่าในบางด้าน แต่ก็ไม่ว่าจะว่ากันว่า ระบบ "พินนา" นี้กลับมีลักษณะบางอย่างที่ขูดรีดและครอบงำ

พลวัตที่อยู่เบื้องหลังเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

ภาพชุมชนต่างๆ ในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมฯ ที่ปรากฏอยู่ ไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง ชุมชนเลือกยืนบนเส้นทางที่กล่าวมาท่ามกลางระบบรัฐ ระบบโลก และสิ่งที่แวดล้อมสังคมชุมชนอยู่ ระบบสังคมชุมชนมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกับระบบที่ล้อมรอบอยู่นี้ เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นกับส่วนที่ล้อมรอบอยู่ ย่อมส่งผลกระทบต่อสถานะที่เป็นอยู่ของสังคมชุมชนนั้น จากอดีตถึงปัจจุบัน สิ่งทีล้อมรอบเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมฯ ไม่ว่าจะเป็นทางกายภาพ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี หรือระบบปรัชญาความคิดความเชื่อเปลี่ยนแปลงไปมาก สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดมีผลกระทบ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อผู้คนในชุมชน รวมถึงองค์กรที่ก่อตัวเป็นระบบย่อยต่างๆ ของกลุ่มผู้คนนั้น เมื่อองค์ประกอบภายในปรับตัวและเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงในภาพรวมย่อมเกิดขึ้นตามมา

ในท่ามกลางความสับสนของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งบางครั้งเราไม่อาจคาดเดาได้ว่าจะเป็นไปในทิศทางใด เรามักมีความรู้สึกหวั่นไหวต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงนั้น และตั้งคำถามว่าระบบชุมชนในสังคมนี้ ยังมีความเข้มแข็งดีอยู่หรือเปล่า หมายถึงว่า ชุมชนจะยังคงอยู่ ไม่ล่มสลาย และสามารถเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย เป็นหน่วยที่มีพลัง และขับเคลื่อนระบบสังคมใหญ่ที่ประกอบกันขึ้นนี้ ให้ก้าวไปข้างหน้าได้หรือไม่ ข้อสงสัยดังกล่าว เกิดขึ้นกับผู้คนที่มองความเป็นไปของชุมชนตัวเองจากภายใน และปัญหานี้ก็เป็นข้อสงสัยของผู้ที่มองมาจากภายนอก ซึ่งได้รับรู้ความเป็นไปบางอย่าง เราจะใช้เกณฑ์อะไรที่จะกล่าวว่าสังคม อย่างเช่นกรณีชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ เข้มแข็งหรือไม่เข้มแข็ง จะเข้มแข็งต่อไป หรือว่าจะอ่อนแอลง เนื้อหาในข้อความถัดต่อไปจากนี้ เป็นข้อที่ใช้พิจารณา

1. สังคมชุมชนในฐานะที่เป็นระบบ

ลักษณะของสังคมชุมชนแออัดเชียงใหม่-ลำพูน ประกอบด้วย ลักษณะของชุมชนผนวกกับลักษณะของพื้นที่ทางกายภาพที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่ การพิจารณาระบบของแอดย่อมหมายความว่า เรากำลังมองภาพที่ปรากฏหรือความเปลี่ยนแปลงของแอดยังหมดโดยรวม โดยคำนึงถึงว่า ภาพที่เห็นทั้งหมดนี้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของหน่วย และระบบย่อยซึ่งประกอบขึ้น เช่น ผู้คน หมู่บ้าน เมืองฝาย ชาติพันธุ์ ฯลฯ หน่วยและระบบย่อยทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนพื้นที่เดียวกัน มีปฏิสัมพันธ์กัน และมีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพ

สังคมในฐานะที่เป็นระบบ ประกอบด้วยส่วนสำคัญทางกายภาพ ก็คือ **พื้นที่** และ**ผู้คน**ที่**ครอบครองพื้นที่**ทางกายภาพนั้นอยู่ พื้นที่และผู้คนคือหน่วยพื้นฐานของระบบ โดยความเป็นระบบนี้ ความเข้มแข็งจึงหมายถึง ความสามารถในการโยงยึดอยู่ด้วยกันขององค์ประกอบ เช่น การโยงยึดกันของผู้คน หมู่บ้าน เมืองฝาย ชาติพันธุ์ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆ โดยสรุปการโยงยึดหมายถึง หน่วยต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นโยงยึดกันเอง และชุมชนโยงยึดกับพื้นที่ การโยงยึดระหว่างหน่วยเป็นเรื่องที่ซับซ้อน เช่น ผู้คนอาจโยงยึดกันด้วยระบบเก่าผี ซึ่งเป็นการโยงยึดโดยการสืบสายเลือดและการแต่งงาน ขณะเดียวกันผู้คนก็โยงยึดกับหมู่บ้าน เมืองฝาย และพระธาตุ เป็นต้น นอกจากนี้ ระบบเก่าผี หมู่บ้าน เมืองฝาย พระธาตุ ฯลฯ เหล่านี้ ยังเป็นหน่วยเชิงซ้อน คือ มีลักษณะเป็นระบบเล็กๆ ในตัวมันเอง ดังเช่น เมืองฝายนั้นเป็นหน่วยหนึ่งในระบบสังคมชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยลงไปคือ ผู้ใช้น้ำ เส้นทางน้ำ พื้นที่ใช้น้ำ เมือง ฝาย แด ฯลฯ ประกอบขึ้นเป็นระบบที่เรียกว่า “เมืองฝาย” เมืองฝายจึงเป็นทั้งระบบในตัวมันเอง และเป็นหน่วยที่เป็นองค์ประกอบของระบบใหญ่

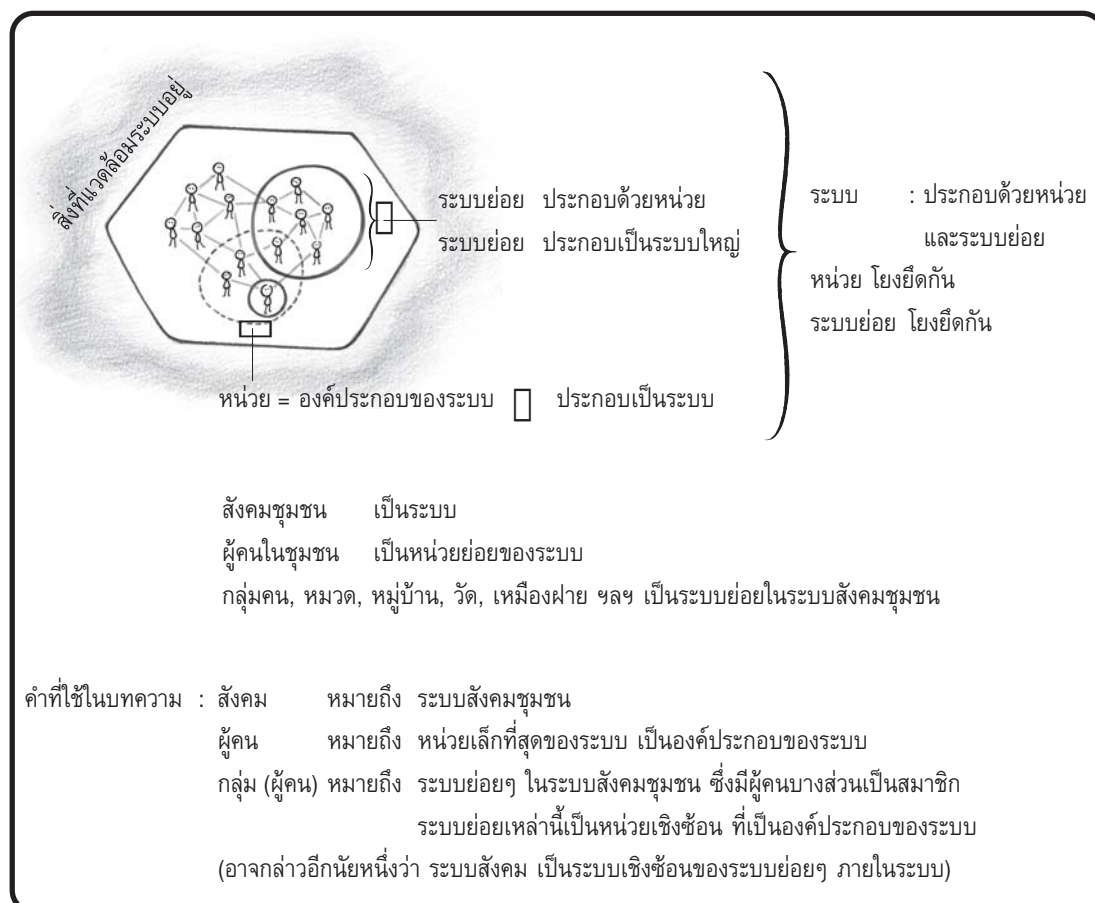
การโยงยึดเป็นนามธรรม รูปธรรมที่แสดงว่าเมืองต่างๆ ในแอดยังเชียงใหม่-ลำพูนมีการโยงยึดกันอยู่ ได้แก่ ภาพหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในโหล่ง ภาพหมู่บ้านที่อยู่บนเชิงเขา ภาพท้องนาที่กำลังปลูกข้าว ขบวนแห่ในงานศพ การเลี้ยงผี การจัดหมวด การชุดเมืองฝาย ตลาดในชุมชน ฯลฯ ภาพการโยงยึดในสังคมเช่นนี้ ยังบ่งแสดง

ชาวบ้านเวียงหนองล่องรวบรวมต้นหอมเพื่อส่งให้แม่ค้าไปนอกสู่ตลาดต้นหอมปลูกในพื้นที่นี้

ลักษณะและระดับความเข้มแข็งของสังคมนั้นด้วย เนื่องจากภาพดังกล่าว เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์การโยงยึดกันของหน่วยต่างๆ ดังนั้น หากเราพิจารณาลักษณะและบทบาทของการโยงยึดกันในระบบจากภาพที่เห็น เราจะรู้ได้ว่าสังคมเข้มแข็ง หรืออ่อนแอ

อีกนัยหนึ่ง ถ้าหน่วยย่อยๆ ในสังคมมีคุณสมบัติ หรือการดำรงอยู่ที่สอดคล้อง กับ ปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ก็หมายความว่า การโยงยึดในปฏิสัมพันธ์นั้นเข้มแข็ง เช่น ถ้าชาวนาในระบบเหมืองฝายเชื่อมั่นว่าการขุดลำเหมือง จะเป็นประโยชน์ต่อเขาเองและต่อระบบเหมือง รวมทั้งลงมือขุดเหมืองอย่างเอาน้ำเอาการ ความเป็นระบบเหมืองฝายก็ย่อมมีอยู่ให้เห็น ครั้นเมื่อได้รับประโยชน์จากเหมืองฝายที่มีประสิทธิภาพนั้น ชีวิตชาวนาที่ดีขึ้น ดังนั้นก็คือ คุณสมบัติและคุณภาพของชาวนา ซึ่งเป็นองค์ประกอบของระบบเหมืองฝาย สอดคล้องหรือมีทิศทางเดียวกันกับ คุณสมบัติและคุณภาพของระบบเหมือง เช่นนี้แสดงว่า ระบบสังคมเหมืองฝาย “เข้มแข็ง”

2. บทบาทหรือนิยามแห่งคุณสมบัติของการโยงยัด

1) การโยงยัด หมายถึง สภาพของระบบที่สามารถจะดำรงอยู่ท่ามกลางแรงภายนอก หรือสิ่งใญ่ม่นำวที่จจะทำให้ระบบนั้นเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ระบบจะขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง และ/หรือในกรณีนี้ที่เปลี่ยนแปลง ระบบก็จะยืนหยัด หรือกำหนดลักษณะและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงเอง

ระบบเหมืองฝายของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน อันประกอบด้วยชุมชน พื้นที่ใช้น้ำ ฝาย ลำเหมือง แรงงานจัดการ มีอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนพญามังราย สืบมาจนประกาศใช้กฎหมายมังรายศาสตร์ ต่อมากระทั่งหลังสมัยล้านนาจนถึงสมัยระบบชลประทาน ซึ่งรัฐเข้ามามีบทบาทอย่างสูงในการจัดการน้ำ ระบบเหมืองฝายก็ยังคงดำเนินอยู่ แม้ปัจจุบัน สังคมชุมชนเผชิญหน้ากับปัญหาการขาดแคลนแรงงาน พื้นที่เหมืองฝายหลายตอนถูกตัดขาดออกจากกัน โดยการรุกรเข้ามาของถนนและหมู่บ้านจัดสรร ระบบปกครองตนเองแบบหมวดถูกยกเลิก หันไปใช้ระบบปกครองแบบราชการ แต่ระบบเหมืองฝายก็ยังคงอยู่ และระบบหมวดก็ยังคงอยู่ ในการสำรวจปีพ.ศ. 2548 ในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เหมืองฝายบางระบบมีฝายอยู่ถึง 400 ลูก การมีอยู่ของระบบนี้ก็คือการขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าบางส่วนของระบบนี้จะเริ่มถูกทำลายลงแล้วก็ตาม

ระบบการเลี้ยงผีเป็นสิ่งที่ย้าหลัง ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ที่สังคมชุมชนเองก็รับเอาวิถีชีวิตแบบใหม่เข้ามาไว้มีใช้น้อย ภาพของการเลี้ยงผีนั้นประกอบไปด้วย ชาวบ้าน ม้าขี่ (คนทรง) ผีเมือง ผีปู่ย่า ผีเสื้อบ้าน ผีฝาย หอผี ฯลฯ ไม่ว่าชุมชนจะเชื่อมโยงกับสิ่งใหม่ๆ และความทันสมัยมากขึ้นทุกทีสักเท่าใด การเลี้ยงผีก็ยังคงดำเนินต่อไปในรูปแบบที่รวบรัดเรียบง่ายขึ้นกว่าเดิม โดยอาศัยปฏิสัมพันธ์โยงยัดที่แน่นแฟ้นระหว่างองค์ประกอบของการเลี้ยงผีดังกล่าว นี่ก็คือระบบที่ขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง

ระบบทั้งสองคือ ระบบเหมืองฝาย และระบบการเลี้ยงผี ขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงรักษาหลักการที่เคยดำเนินมาเอาไว้ ก็เพื่อประกันทิศทางที่จะเป็นไปในอนาคตของระบบนี้

งานสืบชะตาหมู่บ้าน บ้านปวงคำ

การขัดแย้งไม่ได้หมายถึงการไม่เปลี่ยนแปลงเลย แต่การขัดแย้งเป็นไปในลักษณะที่น่าสนใจ ในกรณีที่ชนชาติลัวะกับไทแต่งงานกัน และทั้งสองฝ่ายต่างก็นับถือผีของตนเอง ชนชาวลัวะบางแห่งสืบทอดผีลัวะของตน โดยครอบครัวตัดสินใจมีสองผี คือ มีทั้ง “ผีลัวะ” และ “ผีไท” (คนเมือง) นอกจากนี้ยังมีกรณีคนไทที่ไปอยู่ท่ามกลางญาติมิตรเพื่อนบ้านซึ่งเป็นลัวะ ในที่สุดก็ตัดสินใจ “ซื้อผี” ลัวะ แต่ก็ยังธำรงรักษาผีปู่ย่าของตนไว้อยู่ นี่ก็คือ สิ่ง que แสดงว่าสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว แต่เปลี่ยนไปโดยวิธีที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดการเปลี่ยนแปลงเอง

เรายังอาจพิจารณาความหมายของการโยงยัดนี้ให้กว้างออกไปอีก โดยอาจนิยามว่า การโยงยัดก็คือ สัมพันธภาพหรือปฏิสัมพันธ์ที่เป็นบวก (+) คือสร้างความยึดเกาะกันแห่งองค์ประกอบขึ้น ถ้าสัมพันธภาพนั้นเป็นลบ (-) ก็หมายถึง นอกจากไม่ส่งเสริมการยึดเกาะกันแล้ว ยังสามารถทอนกำลังแห่งการยึดเกาะกันนั้นลงด้วย ส่วนสัมพันธภาพหรือปฏิสัมพันธ์ที่มีค่าศูนย์ (0) คือ องค์ประกอบมารวมตัวอยู่แต่ไม่มีแรงยึดเกาะกันอย่างแท้จริง หมายความว่าคนที่คนเรามาอยู่รวมกัน ไม่ได้หมายความว่า จะมีการโยงยัดกันเสมอไป อย่างเช่น สัมพันธภาพของผู้คนในเมืองใหญ่และความสัมพันธ์บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตนั้น มีจำนวนมากที่มาสัมพันธ์กัน แต่ไม่มีแรงยึดโยงกันอย่างแท้จริง

ปฏิสัมพันธ์ในการโยงยัดจะเป็นบวกหรือลบนั้น ขึ้นอยู่กับผลตอบแทนที่จะเกิดขึ้น ต่อหน่วยแต่ละหน่วยที่โยงยัดนั้น เมื่อหน่วยแต่ละหน่วยได้โยงยัดกัน คู่กันเข้าประกอบขึ้นเป็นระบบ ย่อมเกิดองค์ประกอบใหม่ (แห่งการโยงยัดนั้น) ถ้าองค์ประกอบเกิดขึ้นแล้วมีผลสะท้อนที่ส่งเสริมหน่วยทั้งหลาย ปฏิสัมพันธ์ในการโยงยัดนั้นก็จะเป็นบวก การโยงยัดก็เข้มแข็ง และระบบของคัพพพนั้นก็เข้มแข็ง และโดยนัยนี้จึงกล่าวได้ว่า ระบบของคัพพพนั้นจะขัดแย้งต่อการเปลี่ยนแปลง เพราะการเปลี่ยนแปลงจะมีผลในที่สุด ไปลดทอนผลประโยชน์ของหน่วยแต่ละหน่วย ที่อยู่ในระบบแห่งการโยงยัดนั้น

แก่ฝ่ายเหมืองดง

แก่ฝ่ายเหมืองดงกำลังอ่านรายชื่อลูกเหมือง

2) การโยงยัด (ที่เป็นบวก) คือ สภาพที่ครอบครองความแตกต่างระหว่างหน่วยปัจเจก จำเป็นต้องเน้นในที่นี้ว่า ไม่ได้หมายความว่าความแตกต่างจะไม่มี แต่การแสดงออกซึ่งความแตกต่างระหว่างหน่วยที่โยงยัดกันนั้น จะอยู่ภายในขอบเขตที่จะไม่ทำลาย หรือละเลยความสามารถของแรงที่จะโยงยัดกันอยู่ เพราะฉะนั้น หากแรงโยงยัดทางบวกพ่ายแพ้

แก้ปัญหาความแตกต่าง ซึ่งเป็นสัมพันธภาพหรือปฏิสัมพันธ์ทางลบ การโยงยัดก็ไม่มีอยู่จริง ระบบก็ไม่เกิดขึ้น หน่วยต่างๆ ก็ไม่มีความหมาย ที่กล่าวว่าผู้คนมาอยู่รวมกัน บางทีก็เป็นเพียงมาอยู่ใกล้ๆ กัน แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกันจริงๆ นั่นก็คือตัวอย่างของสภาพที่การโยงยัดไม่มี หรือถูกทำลายลง

ตัวอย่างที่เด่นชัดในเรื่องนี้ก็คือกรณีชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ต้นน้ำกับชุมชนปลายน้ำ ทั้งสองชุมชนอยู่บนระบบน้ำแม่เดียวกัน หรือใช้น้ำจากเส้นเหมืองเดียวกัน ชุมชนที่อยู่ปลายน้ำมักจะพากันเดินทางขึ้นไปต้นน้ำในฤดูแล้งเพื่อดูว่าน้ำมีหรือไม่ เรียกว่า "ไปฝ่อน้ำ" หรือ "ไปใจฝ่อน้ำ" การโยงยัดของระบบเหมืองฝายคือ สิ่งที่จะชะตาว่าระบบจะอยู่หรือไป ขึ้นอยู่กับการจัดการผลประโยชน์น้ำให้พอใจแก่ผู้ใช้น้ำให้ได้ จึงมีวิธีปฏิบัติคือให้เลือกแก่ฝายหรือหัวน้ำเหมืองฝายจากคนปลายน้ำเป็นผู้จัดการรวมขอมในผลประโยชน์ระหว่างกันนั้น และมีระเบียบการ "ข่งน้ำ" หรือ "ขางน้ำ" คือ เปิดให้ใช้น้ำจากใต้ขึ้นเหนือ หมายถึง ให้ปิดทางมิให้น้ำไหลเข้านาในตระกูลบนทั้งหมด แล้วเปิดน้ำให้ผู้อยู่ปลาย น้ำใช้น้ำก่อนตามจำนวนวันที่ตกลงกัน การเปิดน้ำจากใต้ขึ้นเหนือมีกำหนดเวลา และไม่ได้หมายความว่า มอบสิทธิขาดให้ผู้อยู่ปลายน้ำตัดสินใจ หากแต่ต้องถามความสมัครใจร่วมกัน การโยงยัดจึงเป็นการครอบครองความแตกต่าง (เกี่ยวกับความต้องการน้ำ) ของหน่วยปัจเจก (คือ ชาวนาต้นน้ำ-ปลายน้ำ) สองหน่วยนี้

หน่วยแต่ละหน่วยมีความสำคัญ เพราะมีคุณสมบัติและตัวตนของตนเอง แต่การเน้นความมีอยู่ของตัวตน จนละเลยแกนที่โยงยัดกันอยู่ ในที่สุดระบบก็ตั้งอยู่ไม่ได้

ระบบการโยงยัดของล้านนาในประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จะมีวิถีแห่งชาติพันธุ์ของตน แต่ก็ไม่เน้นการมีอยู่อย่างเอกเทศ ทว่าเน้นการโยงยัดกันโดยปรองดอง สงวนความแตกต่างเอาไว้ หลายกรณีที่มีการอาศัยอยู่ร่วมกัน กระทั่งได้รับความสำคัญ แต่ในบางกรณีคนเมืองก็เป็นผู้นำ ภาษาที่แต่ละถิ่นใช้มีแนวโน้มปรับเปลี่ยนไป อาจถือเป็นการแสดงการยอมรับ และ

ทุ่งหลวงลำพูน

เป็นทุ่งที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี ผลผลิตข้าวสูง ควรเป็นพื้นที่ในการผลิตข้าว แต่กลับถูกเลือกใช้เป็นพื้นที่สร้างหมู่บ้านจัดสรรในปีพ.ศ.2549

รองรับความสำคัญของชาติพันธุ์อื่นที่ตัวเองอาศัยร่วมอยู่ ตัวอย่างนี้ยังแสดงให้เห็นว่า “หน่วย” มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา เมื่อหน่วยไม่หยุดนิ่ง ระบบก็เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เรียกว่า มีพลวัต

3) การโยงยึดสะท้อนภาพของพลวัตของระบบ คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยปัจเจกในระบบ และ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยกับระบบ เช่น การโยงยึดกันในระบบ “หัววัด” การโยงยึดในระบบเหมืองฝาย อยู่ในสภาพเช่นไร ก็สะท้อนภาพของพลวัตระหว่างผู้คน ที่เป็นสมาชิกของระบบหัววัด และระบบเหมืองฝายนั่นเอง การเปลี่ยนแปลงของหน่วยปัจเจก จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสมดุลของพลวัต ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงภาพ หรือลักษณะที่เป็นอยู่ของทั้งระบบ ตัวอย่างเช่น สภาพในพื้นที่ที่ถูกคุกคามจากหมู่บ้านจัดสรร โรงงาน และนิคมอุตสาหกรรม ย่อมสะท้อนว่า การโยงยึดระหว่างผู้คนเปลี่ยนไป ผู้คนเหล่านั้นอาจเคยเป็นสมาชิกเหมืองฝายอยู่ หรือไม่ก็มาแทนที่อยู่ในพื้นที่ที่เคยใช้ระบบเหมืองฝาย ดังนั้นระบบเหมืองฝายก็อาจจะอ่อนแอ ไม่มีประสิทธิภาพดังที่เคยเป็นมาในอดีต

อธิบายเพิ่มเติมเพื่อขยายภาพคิดของระบบได้ว่า ระบบประกอบด้วยหน่วยปัจเจกหลายหน่วย และประกอบด้วยระบบย่อยๆ ที่สร้างขึ้นจากหน่วยปัจเจกเหล่านั้น การคงอยู่หรือแตกทำลายไปของระบบ เป็นผลรวมเชิงซ้อนของพลวัต กล่าวคือ การโยงยึดในบางมิติในระบบ อาจเป็นปฏิสัมพันธ์ทางบวก ในขณะที่ในบางมิติเป็นปฏิสัมพันธ์ทางลบ (นั่นคือ ต่อด้านต่อการโยงยึด) ถ้าปฏิสัมพันธ์ทางลบเป็นปรากฏการณ์ด้านหลัก สิ่งที่ปรากฏเป็นภาพของระบบ ก็คือ ความอ่อนแอของการรวมกันขององค์ประกอบ ซึ่งอาจจะกำลังแตกสลายออกเป็นส่วนๆ หรือพร้อมที่จะแตกสลายลงได้ทุกเมื่อ

ในสังคมชุมชนแออัดเชียงใหม่-ลำพูน มีภาพในบางมิติสะท้อนปฏิสัมพันธ์ทางลบ เช่น การสูญเสียที่ดินจากหนี้สิน การขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ปัญหาการละเลย ไม่สืบทอด ไม่พัฒนาระบบเหมืองฝายบางระบบ ลึกลงไปถึงเหล่านี้ก็คือปรากฏการณ์ที่ต่อต้านการโยงยึด กล่าวคือ เมื่อผู้คนในชุมชนบางส่วนจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีใช้แรงงานไปรับใช้กิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ เพื่อแลกกับค่าตอบแทน ซึ่งจะถูกนำไปใช้จ่ายสำหรับสินค้าหรือบริการสมัยใหม่อีกต่อหนึ่ง แรงงานในภาคเกษตรก็ลดลง ที่ดินอาจถูกเปลี่ยนเป็นเงินตรา ส่งผลสะท้อนหรือสะท้อนว่า การโยงยึดในระบบเหมืองฝายถูกทำลาย สังคมชุมชนต้องใช้ความพยายามอย่างสูงที่จะจัดระบบแรงงานภายใน โดยผ่านระบบความสัมพันธ์อื่นๆ ที่ยังคงผลิตซ้ำการโยงยึดอยู่ เช่น ความสัมพันธ์ของระบบหัววัด ความสัมพันธ์ในเครือญาติและระบบโดยรวมทั้งความสัมพันธ์ระบบเหมืองฝายที่ยังคงเหลืออยู่ สถานการณ์ของสังคมชุมชนแบบนี้ ถือได้ว่าอยู่ท่ามกลางพลวัตของการเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้น

3. คุณภาพของระบบสังคม

ระบบเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง ไม่ว่าจะเป็นระบบที่เข้มแข็ง หรือระบบอ่อนแอ ทุกระบบมีพลวัตแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นเนื้อแท้แห่งปรากฏการณ์ ระบบก็คือปรากฏการณ์ความต่อเนื่องของอดีต-ปัจจุบัน-อนาคต นั่นคือระบบเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยกาลเวลา ดังนั้น จึงต้องมีกลไกที่สามารถผลิตซ้ำเงื่อนไขแห่งการดำรงอยู่ การดำรงอยู่ ก็คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปของระบบ กลไกผลิตซ้ำนั้นแหละ ที่จะทำให้ระบบยังคงปรากฏในแบบที่มันเป็น หรือปรากฏในทิศทางที่มันต้องการจะเป็น ต่อเนื่องไปในกาลเวลา

โดยสรุป ความเข้มแข็งของชุมชน (หรือของระบบชุมชน) หมายถึงความเข้มแข็งของการโยงยึดผนวกกับ ความเข้มแข็งและความสามารถในการปรับตัวของผู้คนที่โยงกันอยู่ในระบบ เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนแปลงไป ความเข้มแข็งชนิดนี้ควรจะประกันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นคือ มีหลักประกันว่าผู้คนและกลุ่มในสังคมทั้งหลายจะเข้มแข็ง และการโยงยึดก็ยังอยู่ ถึงแม้รูปลักษณะของสังคมทั้งหมดจะเปลี่ยนแปลงไป ในทางตรงข้ามหากการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยที่ผู้คนและกลุ่มทั้งหลายสูญเสียความเข้มแข็ง การโยงยึดในภาวะใหม่นั้นอ่อนแรงลง สูญเสียพลังที่จะปกป้องผลประโยชน์และจุดมุ่งหมายของชุมชน สังคมรูปแบบใหม่ในความเปลี่ยนแปลงนั้น ก็คือสังคมที่อ่อนแอ

การเปลี่ยนแปลงที่จะนำสังคมไปสู่ความเข้มแข็ง ย่อมมาจากความตั้งใจที่จะดำเนินการ หรือสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนที่จะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางนั้น หมายความว่าผู้คนในชุมชนเป็นผู้ไตร่ตรอง และกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงเองอย่างมีจุดมุ่งหมาย ดังนั้น อะไรก็ตามที่ "ปรับตัวได้" (ต่อไปเรื่อยๆ ไม่จำเป็นต้องหมายความว่ามีความเข้มแข็ง เพราะมันเพียงแค่ "ไหล" ไปตามกระแสสังคม "ไหล" ไปตามกระแสของโลก โดยไม่มีทิศทางของตัวเอง แต่มันจะมีผู้เข้าใจว่า การปรับตัวได้ การเปลี่ยนไปเป็นอีกแบบหนึ่งได้นั้น หมายความว่า มีความเข้มแข็ง ซึ่งไม่จริงเสมอไป ปัจจุบันนี้ สังคมชุมชน ที่อ้างว่าเปลี่ยนแปลงปรับตัวได้ กลับมีแนวโน้มว่าอ่อนแอลง

คุณภาพของระบบ จึงเป็นคำที่มีความหมายกว้างกว่า และเหมาะสมกว่า สำหรับอธิบายความเข้มแข็งของระบบหรือศักยภาพของระบบโดยรวม ถ้าหากระบบหมายถึงสังคมชุมชน คุณภาพของระบบก็คือความเข้มแข็งของสังคมชุมชน คุณภาพของระบบพิจารณาได้จากคุณลักษณะของระบบใน 3 เรื่อง คือ

1. การโยงยึด
2. กลไกการผลิตซ้ำ
3. ทิศทางและหลักการ

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมฯ คือ ระบบสังคมชุมชนหนึ่ง ปรากฏการณ์ทั้งหมดของสังคมเป็นผลสะท้อนอันมีลักษณะย่อยต่างๆ ของระบบเป็นเงื่อนไขในบริบทแห่งปรากฏการณ์นั้นๆ หากเลือกพิจารณาปรากฏการณ์ที่ละด้าน อาจทำให้เรามองเห็นภาพ ที่ลักษณะย่อยทั้งหลายเกี่ยวโยงกันขึ้น เป็นคุณภาพของระบบโดยรวมได้ชัดเจน

1. คุณภาพของระบบเกี่ยวกับการโยงยึดในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

ลักษณะของระบบสังคมที่มีแรงโยงยึดกันอยู่สูง ย่อมจะสะท้อนภาพที่การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นยาก กล่าวคือ หากมีสิ่งใดมีอิทธิพลใ้มนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สิ่งนั้นย่อมต้องใช้พลังอย่างสูง เพื่อที่จะเอาชนะแรงซึ่งโยงยึดกันอยู่เดิม จึงจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

ตัวอย่างของปรากฏการณ์ ที่แสดงว่ามีแรงโยงยึดกันอยู่สูงในระบบอย่างหนึ่งของสังคมชุมชนในรายงานนี้ ก็คือ ระบบจัดการในวาระแห่งความตายของสมาชิกชุมชนในหมู่บ้าน เมื่อมีคนตายลง ประเด็นสำคัญประเด็นแรกก็คือ จะจัดการเผาศพที่ไหน ระบบของหมู่บ้านนั้นกำหนดความสัมพันธ์กันในพื้นที่ที่หมู่บ้านครอบครองว่า "อยู่บ้านใด หื้อเอาไฟบ้านนั้น" หมายความว่า เกิดที่หมู่บ้านไหน ให้เผาที่ป่าช้าหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านถือว่า การเป็นสมาชิกในชุมชน หมายถึง เป็นคน "บ้านเดียวกัน" ความเป็น "บ้านเดียวกัน" นอกจากพิจารณาจากการอาศัยอยู่บนพื้นที่ของหมู่บ้านเดียวกันแล้ว ยังอาจพิจารณาจากการนับถือผีเดียวกันก็ได้ ด้วยเหตุนี้ สมาชิกของชุมชนที่ย้ายไปทำงานนอกหมู่บ้าน ก็ยังถือได้ว่าเป็นสมาชิกของหมู่บ้านอยู่ สรุปแล้ว การเป็นสมาชิกบ้านเดียวกันย่อมเกี่ยวข้องกับเรื่องการครอบครองการใช้ประโยชน์บนพื้นที่ และการนับถือผีเดียวกัน (ผีปู่ย่า-ผีเสือบ้าน) ด้วยเหตุนี้ ระบบการเผาศพของหมู่บ้านจึงมีจารีตเผาศพ ณ ป่าช้าในหมู่บ้านของตนเอง ในพิธีศพที่ชุมชนจัดขึ้นนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นพิธีกรรม หนึ่งที่มั่นคงมาก ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนต้องส่งสมาชิก มาช่วยงานศพ บางแห่งจัดตั้งเป็น

“หมวดศพ” และ “หมวดเฮือนเย็น” (หมวดหมู่ที่จัดขึ้นคราวละ 6-10 คน เพื่ออยู่ดูแล เป็นเพื่อนญาติผู้ตายในตอนกลางคืน 3-5 คืน หลังจากวันเผาศพแล้ว) บางหมู่บ้านไม่ตั้งเป็นหมวด แต่ทุกคนต้องมาช่วยกัน งานศพของชาวบ้านจะมีการ เลี้ยงอาหารอย่างเต็มที่ ประมาณ 3 วัน 3 คืน จนมีข้อวิจารณ์ว่า เหตุใดชุมชนจัดงานศพใหญ่โตถึงเพียงนั้น เพราะการเลี้ยงคน

นับร้อยถึงหลายร้อยนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย อีกทั้งต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านก็ยังยึดถือจารีตนี้เหนียวแน่น อีกทั้งยังจัดตั้งระบบ "สมาชิกศพ" ขึ้น เพื่อเก็บเงินจากทุกคนรอบครัวทุกเดือนและทุกครั้งที่มีผู้เสียชีวิต เพื่อสะสมเงินไว้ช่วยสมาชิกจัดงานศพ

งานศพของชุมชนจึงไม่ใช่เป็นแต่เพียงงานศพ แต่เป็นกลไกการผลิตซ้ำระบบการโยงยัดชนิดหนึ่ง ซึ่งใช้งานศพเป็นวิถีทางรูปธรรม ซึ่งมีเป้าหมายที่แท้จริงคือ การรักษาการโยงยัดเพื่อรักษาคุณภาพของระบบสังคมของชุมชนเอง

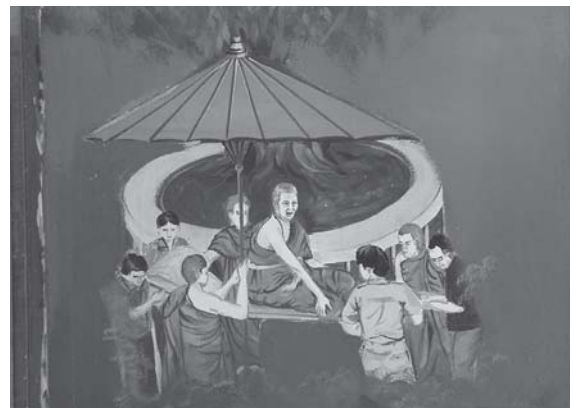
ปัจจัยที่พยายามจะเอาชนะแรงโยงยัดนี้ ก็คือ ชีวิตที่เร่งรีบ การงานที่รัดตัว ระบบงานอาชีพใหม่ๆ ที่ไม่อนุญาตให้มาร่วมงานศพเต็มที่ได้อีก หรือบางแนวคิดสมัยใหม่ ก็เสนอว่าให้ทำแบบประหยัดและทำให้เล็กลง แต่ปัจจัยเหล่านี้ยังไม่สามารถเอาชนะการโยงยัดกันในพิธีศพได้ หรือแม้จะได้บ้างก็น้อยมาก ดังนั้น จึงมักมีความเห็นในหมู่นักลงทุนว่า แรงงานรับจ้างภาคเหนือไม่มีวินัย และผูกพันอยู่กับการงานของหมู่บ้านมากเกินไป ซึ่งอธิบายได้อีกแง่หนึ่งว่า หมู่บ้านมีแรงโยงยัดกันแน่นิ่งสูง จนอิทธิพลของสิ่งใหม่ก็ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ได้

2. คุณภาพของระบบเกี่ยวกับกลไกการผลิตซ้ำ

กลไกการผลิตซ้ำเป็นเครื่องมือส่งผ่านลักษณะที่เป็นอยู่ของระบบจากช่วงเวลาหนึ่งไปอีกช่วงเวลาหนึ่ง คุณลักษณะของกลไกการผลิตซ้ำในสังคมจึงสะท้อนคุณภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชน

ในกาลเวลา ซึ่งเป็นความต่อเนื่องยาวนานนั้น เรามีชีวิตอยู่หรือสังเกตเห็นความเป็นไปของชุมชนเพียงช่วงหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกช่วงเวลานั้นๆ นี้ว่า "ภาคตัดของเวลา" ภาคตัดของเวลา หมายถึง ช่วงเวลาสั้นๆ ขณะหนึ่งในกาลเวลา ที่มีปรากฏการณ์อย่างหนึ่งเกิดขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า การโยงยัดเป็นคุณลักษณะของระบบ ที่อาจมองเห็นได้ผ่านปรากฏการณ์ในภาคตัดของเวลา คือ เราสามารถเห็นและรับรู้การโยงยัดได้ในขณะที่พิจารณาอยู่นั้น แต่การมองเห็นภาพของกลไกการผลิตซ้ำ (และทิศทางของ

ในทศวรรษ 2500 จิตรกรรมฝาผนัง ภาพที่เน้นความสำคัญของครุฑาถูกผลิตขึ้นอย่างต่อเนื่อง แสดงเจตจำนง ความต้องการที่จะผลิตซ้ำอุดมการณ์ของชุมชน

ระบบนั้น) ต้องมองปรากฏการณ์อย่างต่อเนื่อง เพราะความต่อเนื่องของปรากฏการณ์ ก็คือเวลาที่ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลงช่วยบอกว่าของเดิมเป็นอย่างไร ต่างจากของใหม่อย่างไร ความหมายของกลไกการผลิตซ้ำ (และทิศทาง) จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อความเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้น

200 ปีก่อน ลัทธิที่บ้านป่อหลวงเป็นช่างตีเหล็ก ปัจจุบัน อาชีพตีเหล็กได้เลิกไป แสดงว่า **คุณภาพของระบบสังคมชุมชน**เกี่ยวกับการตีเหล็กของลัทธิ ได้แปรเปลี่ยนไปหลังจากเวลาเปลี่ยนไป 200 ปี เพราะกลไกการผลิตซ้ำเกี่ยวกับการตีเหล็กไม่ทำงาน กลไกที่ไม่ทำงานนี้อาจมาจากสาเหตุต่างๆ เหตุหนึ่งก็เกี่ยวกับวัตถุดิบเหล็กลดลง สาเหตุอื่นๆ ได้แก่ มีเครื่องมือเหล็กที่ราคาถูกกว่าและหาซื้อได้ง่ายในปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งผู้ที่ตีเหล็กเป็น ไม่ถ่ายทอดวิธีตีเหล็กให้แก่คนรุ่นหลัง

200 ปีก่อน หลังพม่าถอนออกจากการครอบครองล้านนาใหม่ๆ วัดวาอารามต่างๆ ขำรดทุดโตรม เมืองแพรวาง ประเพณีงานบุญต่างๆ คงเจียบเหงาหรือแทบไม่มี ต่อมา ครูบาทั้งห้าได้จาริกไปในเมืองสำคัญทุกเมือง บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม และฟื้นฟูประเพณีต่างๆ ขึ้นมาใหม่ เครือข่ายหัววัดกลับฟื้นขึ้นมาใหม่ ประเพณีงานบุญต่างๆ มีให้เห็นและมีผู้คนเข้าร่วมหนาตา แสดงว่า **คุณภาพของระบบสังคมชุมชน**เกี่ยวโยงกับวัด มีการเปลี่ยนแปลงในช่วง 200 ปีนี้ ครูบานับเป็นกลไกผลิตซ้ำที่สำคัญ เมื่อสิ้นครูบาแล้ว ประกอบกับนโยบายรัฐที่ส่งเสริมการจัดการศึกษาแบบตะวันตก ลดความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ ทำให้สังคมล้านนาเสียดุลยภาพอย่างหนัก วัดไม่สามารถผลิตนักคิด นักวิชาการฝ่ายสงฆ์เพื่อชี้นำหมู่บ้านเช่นที่เคยเป็นมา ความเกี่ยวโยงในเครือข่ายหัววัดลดคุณภาพลง ศรัทธาของผู้คนเริ่มเสื่อมลง วัดและความเชื่อทางศาสนาเริ่มลดความสามารถในการขับเคลื่อนคุณภาพสังคมในระบบ อะไรจะเกิดขึ้นในอนาคต เป็นสิ่งที่ควรจับตาต่อไป

รถขนนักเรียนออกจากหมู่บ้านไปยังโรงเรียน

ดุลยภาพในสังคมและวัฒนธรรม เกี่ยวข้องกับ กลไกการผลิตซ้ำ

คุณภาพของระบบสังคมชุมชนในภาคตัดหนึ่งๆ ของกาลเวลา สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์เกี่ยวกับการจัดระบบภายในสังคมชุมชนนั้น เราอาจเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “วิถีสังคม” หรือ “วัฒนธรรม” ก็ได้ การจัดระบบของสังคมชุมชน ทำให้หน่วยปัจเจก คือ

ผู้คนในชุมชน มีพื้นที่ซึ่งสามารถครอบครองใช้ประโยชน์ แสดงความสามารถ และมีเอกลักษณ์ของตนเองภายใต้ความสัมพันธ์อันเหมาะสม หรือมีการโยงยึดที่เหมาะสมกับผู้คนและกลุ่มอื่นๆ ภายใต้ภาพที่ดูหยุดนิ่งนี้ ไม่มีใครคนใดที่เหมือนกัน ทุกคนแต่ละคนมีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ บางอย่างแตกต่างกัน สิ่งที่เป็นตัวตนของแต่ละคนเหล่านี้ ดำเนินอยู่ โดยมีการผลิตซ้ำของตัวมันเอง และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ภาพที่ปรากฏโดยรวมของการดำรงอยู่ของผู้คนและกลุ่มต่างๆ นี้ก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า **วัฒนธรรม**

องค์ประกอบของวัฒนธรรม สามารถเข้าใจได้จากรูปแบบที่ปรากฏเป็นคติความเชื่อ วิถีปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม สิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นกลไกการผลิตซ้ำในสังคม **ความสำคัญหรือความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวอยู่ที่ว่า สิ่งเหล่านั้นคือ การรวมขอมประสานผลประโยชน์ หรืออีกนัยหนึ่งคือ การต่อรองระหว่างชั่วคราวความขัดแย้งเพื่อที่จะแสวงหาจุดสมดุล**

ดุลยภาพก็คือ ภาพของสังคมที่ปรากฏเห็นชั่วเวลาหนึ่ง ซึ่งก็คือ ลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏเห็น

ตัวอย่างที่น่าสนใจ ก็คือ กรณีที่ชาวกะเหรี่ยงหลายพันคนมาตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ดอนในเมืองลี้ การอพยพเข้ามาของกะเหรี่ยง ย่อมเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนเมืองลี้โดยตรง เพราะว่า พื้นที่ที่ชาวกะเหรี่ยงเข้ามาอยู่เป็นพื้นที่ป่าใช้สอยของชุมชนที่อยู่มาก่อน นั่นหมายความว่า การมาอยู่ของกะเหรี่ยงย่อมขัดแย้งกับผลประโยชน์ของชุมชน นอกจากนี้ผู้มาใหม่ยังมีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ หลายประการต่างไปจากชาติพันธุ์ไท ลัวะ เม็ง วัฒนธรรมที่ผู้นำ คือครูบาขาวปีและครูบาวงค์ ใช้เป็นกลไกเพื่อแสวงหาจุดสมดุล ก็คือ คติความเชื่อเรื่องพระธาตุ และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังใช้กลไกความเชื่อท้องถิ่น เรื่องการนับถือเจ้าบ้านและเสนาอินทิลมาผลิตซ้ำ การต่อรองและรวมขอมเพื่อประสานผลประโยชน์ ทำให้การก่อตั้งชุมชนชาวกะเหรี่ยงทำได้สำเร็จ เกิดเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมย่อยของชุมชนชาติพันธุ์บนที่ดอนเมืองลี้ โดยปราศจากความรุนแรงและการล่มสลายของระบบการโยงยึดที่มีมายาวนาน

ดุลยภาพใหม่ที่ปรากฏเห็น จึงเป็นภาพของสังคมชุมชนเมืองลี้ที่เปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนผลอันเกิดจากกลไกการผลิตซ้ำ ตัวจักรของกลไกนี้คือ ครูบาขาวปีและครูบาวงค์ ซึ่งหยิบเอาลักษณะการโยงยึดบางด้านที่มีร่วมกันในสองสังคม มาทำให้เกิดขึ้นใหม่ และทำให้เกิดซ้ำจนกลายเป็นการโยงยึดที่เป็นลักษณะร่วมกัน อันเกิดขึ้นจริงในสังคมที่รวมกันนั้น

ขณะที่ตัวอย่างกรณีกะเหรี่ยงบ้านห้วยดัม เมืองลี้ เป็นตัวอย่างของการต่อรอง รวมขอม และประสานผลประโยชน์กันได้สำเร็จ ตัวอย่างอื่นๆ หลายกรณีในชุมชนทั่วๆ ไป กลับเป็นตัวอย่างของ

ความขัดแย้งที่ตกลงกันไม่ได้ และไม่มีการผลิตซ้ำกลไกทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหา ดังตัวอย่างปัญหา การขาดแคลนแรงงาน สังคมชุมชนได้รับเอาแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาและวิถีชีวิตสมัยใหม่ ส่งลูกหลาน ทั้งหมดเข้าสู่ระบบโรงเรียน ระบบโรงเรียนชนิดนี้ดำรงอยู่แปลกแยกกับท้องถิ่น เพราะส่งมาจากภายนอก เป็นระบบที่เหนือกว่าและมีลักษณะครอบงำ ชุมชนไม่มีกลไกและเครื่องมือชนิดใดเลยที่จะใช้ต่อรอง ดู เหมือนว่าต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างการเข้าโรงเรียน หรือไม่ก็ต้องอยู่นอกระบบโรงเรียน นั่น คือต้องเลือกระหว่างรับความคิดใหม่ และเลิกการผลิตซ้ำความคิดเดิม หรืออยู่อย่างเดิมปฏิเสธความคิด ใหม่ ซึ่งในที่สุดชุมชนก็ต้องยอมเลือกเอาอย่างแรก คือ เลิก ละทิ้งการผลิตซ้ำความคิดที่ว่า ทุกคนเป็น แรงงานของครอบครัว นี่ก็เป็นผลให้คุณภาพของชุมชนในด้านนี้เสื่อมลง มีพลวัตไปสู่การเสื่อมถอย ชุมชน อาจจะมีความหวังว่า ยอมเสียคุณภาพชั่วคราว เพื่อที่ลูกหลานจะกลับมาค้าจุนครอบครัว และ สร้างคุณภาพใหม่ที่ดีกว่าในอนาคต แล้วความเข้มแข็งจะกลับคืนมา จึงยอมหาทางเลือกอื่นๆ เช่น ครอบครัว ยอมทำงานหนักขึ้น ยอมเสียเงินจ้างแรงงานเพิ่มเติม ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งของ ชุมชนโดยตรง

จากตัวอย่างนี้ เป็นการย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า สังคมที่แท้จริงก็คือ รูปธรรมหรือลักษณะทางกายภาพที่ สำคัญสองอย่างคือ **ผู้คน** และ **พื้นที่ทางภูมิศาสตร์** ภาพสังคมชุมชนที่ปรากฏเห็นก็คือคุณภาพของ ระบบ ณ เวลาที่ปรากฏ ซึ่งก็คือลักษณะวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ที่เห็น ณ ภาควัดของกาลเวลาที่ ต่างกัน ภาพที่เห็นย่อมต่างกัน ทั้งนี้เนื่องเพราะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งผู้คนที่ย้ายไป และ สภาพการณ์บนพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนไป

น้ำท่วมเชียงใหม่ ปีพ.ศ.2548

เมื่อขยายหน่วยเวลาของการรับรู้ออกไป และใช้ระยะเวลาที่นานขึ้นในการเฝ้าสังเกต จะ เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงชัดเจน สิ่งที่ย่อม เห็นหรือคิดว่าเป็นบวก (คือทำให้คุณภาพใหม่ ดีขึ้นในช่วงเวลาสั้นๆ) นั้นจะดีจริงหรือไม่เมื่อ เวลาผ่านไป ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่คิดว่าเป็นลบ นั้น จะลงเอยในภาพที่แย่งต่ำลงแ่นหรือ ใน ท่ามกลางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงผันผวนมาก โดยมากการพิจารณาปัญหามักจะเน้นผล ประโยชน์ที่มองเห็นเฉพาะหน้า มากกว่าที่จะ

มองการณ์ไกลถึงประเด็นต่างๆ ที่จะกระทบต่อคุณภาพของระบบในระยะยาว เช่น การขยายตัวของเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ที่ลงไปอยู่อาศัยในพื้นที่ที่น้ำมากขึ้นทุกทีนั้น เดิมทีมองเห็นกันว่า เมืองกำลังเติบโต ครั้นเวลาผ่านไปยาวนานถึงร้อยปี จึงได้พบว่า การตั้งถิ่นฐานเช่นนั้นทำให้เผชิญปัญหาน้ำท่วมอย่างหนัก เป็นต้น

3. คุณภาพของระบบเกี่ยวกับทิศทางและหลักการ

การขยายช่วงเวลาให้นานขึ้น ทำให้ไม่เพียงแต่มองเห็นเฉพาะสิ่งที่เป็นอยู่ในขณะเวลาต่างๆ เท่านั้น แต่หากเอาสิ่งที่เห็นตอนแรก มาเทียบกับสิ่งที่เห็นทีหลังในเวลาต่อมา จะเกิดมโนทัศน์เกี่ยวกับ “ทิศทาง” นั่นคือ จะเห็นว่าสิ่งต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

กลไกผลิตซ้ำนั้นทำงานของมันอยู่ภายในระบบ ทำให้หน่วยต่างๆ ยังคงอยู่ “แบบเดิม” หรือ “เปลี่ยนไป” (ขึ้นอยู่กับดุลยภาพระหว่างหน่วยต่างๆ นั้น) กลไกผลิตซ้ำเป็นสิ่งที่บอกคุณภาพของสังคมได้ระดับหนึ่ง บอกทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ระดับหนึ่ง แต่ “ทิศทาง” การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่สำคัญนั้น เป็นคุณภาพที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมภายนอก

(ตัวอย่างที่อาจจะเทียบเคียงได้คือ คนในลิฟท์จะไม่รู้ว่าตัวเองกำลังเคลื่อนที่ขึ้นหรือลง จนกว่าประตูลิฟท์เปิดออก เพราะภายในลิฟท์ไม่มีทิศทางให้เห็น ยกเว้นว่า ถ้ารู้จักการทำงานของกลไกลิฟท์ ก็สามารถบังคับให้ลิฟท์ขึ้นหรือลงได้ เพราะรู้อยู่แล้วว่า กลไกลิฟท์นั้นทำงานโดยเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเคลื่อนที่ระหว่างชั้นของอาคาร ซึ่งอยู่ภายนอกลิฟท์นั้นอย่างไร)

ทิศทางและหลักการของสังคม เป็นสิ่งที่ช่วยอธิบายคุณภาพหรือความเข้มแข็งของสังคมนั้น เราจะเห็นทิศทางและหลักการของสังคมเมื่อพิจารณากลไกผลิตซ้ำที่เกิดขึ้นภายใน ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงภายนอก

1) คุณภาพของระบบในอดีตบอกได้จากการดูว่าสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ในทิศทางใด

ถ้าเราพิจารณาสังคมอาณาจักรล้านนา ในฐานะที่เป็นระบบระบบหนึ่ง ระบบนี้ดำรงอยู่โดยพลวัติของผู้คนและกลุ่มคน ซึ่งประกอบขึ้นเป็นอาณาจักร เช่น หมู่บ้าน เมือง

อนุสาวรีย์สามกษัตริย์

พญามังราย พ่อขุนจำเมือง และพ่อขุนรามคำแหง

ข้อความรณรงค์ของชาวม้ง ลำพูน

พินนา ชุน พญา พระสงฆ์ วัด ฯลฯ ความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อาณาจักรถือกำเนิดขึ้นในสมัยพญามังราย จนถึงพม่ายึดครองในอีก 200 ปีต่อมา แสดงถึงทิศทางของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลมาจากพลวัตของผู้คน และกลุ่มผู้คนที่หลากหลายในอาณาจักร ดังนั้น ผู้คนนั้นจึงเป็นที่มา เป็นจุดเริ่มต้นและเป็นจุดกำเนิดของทิศทางแห่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นอกจากนี้

นั้น ผู้คนยังเป็นผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ เป็นพลังที่มาของการขับเคลื่อนทิศทางของสังคม

ในภาคตัดของเวลา เราอาจมองเห็นดุลยภาพ ชั่วขณะของระบบสังคมชุมชนหนึ่ง เช่น มองเห็นว่าล้านนาเป็นอาณาจักรอันเข้มแข็ง พญามังรายสามารถผนวกเอาทริภุชไชยซึ่งเป็นอาณาจักรที่อยู่มายาวนานเอาไว้ได้ และดูเหมือนจะได้สถาปนาการปกครองระบบพินนาอันเข้มแข็งได้สำเร็จ แต่เราก็มองเห็นสภาวะของความขัดแย้ง ด้านหลักและด้านรองขององค์ประกอบของระบบ เช่น ฐานะของขุนและเจ้าพินนาทั้งหลาย ซึ่งมีอำนาจมากขึ้นทุกขณะ เมื่อมองปรากฏการณ์ต่างๆ โดยขยายหน่วยเวลาแห่งการรับรู้ออกไป เราจะเห็นความต่อเนื่องของดุลยภาพของล้านนาที่เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ กาลผ่านต่อมาอีกระยะหนึ่ง ความเข้มแข็งของอาณาจักรก็ลดลง จนตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่ายาวนานถึง 200 ปี ดุลยภาพเปลี่ยนแปลงไปเพราะเกิดเงื่อนไขใหม่ขึ้น เงื่อนไขเหล่านั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของระบบ อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุด พญามังรายและผู้คนส่วนหนึ่ง กำหนดทิศทางให้ล้านนาถือกำเนิดขึ้น การโยงยึดที่เข้มแข็งในระบายนั้นก็มีลักษณะของพญามังรายและผู้คนเหล่านั้นเป็นด้านหลักของระบบ แต่เมื่อสิ้นสมัยพญามังราย การผลิตซ้ำการโยงยึดนั้นไม่สามารถดำเนินต่อมาได้ด้วยดี การผลิตซ้ำ "พญามังราย" เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ หรือกลไก "พินนา" อาจมีประสิทธิภาพไม่พอ ดังนั้น ลักษณะขององค์ประกอบที่โยงยึดกันอยู่เดิมก็เปลี่ยนไป

สิ่งที่เป็ประเด็นก็คือ "ทิศทาง" และ "หลักการ" ที่ "พญามังราย" เป็นต้นแบบสถาปนาไว้นั้นก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย คุณภาพหรือความเข้มแข็งของระบบโดยรวมลดลง และนำไปสู่การสิ้นสุดของระบบ สมมุติใหม่ว่าถ้าหาก "ทิศทาง" เปลี่ยนเป็นแบบอื่น และ "หลักการ" ถูกสร้างขึ้นมารองรับทิศทางอย่างถูกต้อง กล่าวคือ พญามังรายและสังคมเวลานั้นสามารถทำให้เกิดกลไกใดๆ ที่มีแรงโยงยึดสูงกว่าที่ได้ทำไว้ และกลไกนั้นยังทำงานต่อไป รวมทั้งสามารถต่อกรกับสภาพแวดล้อมนอกระบบที่เปลี่ยนไปได้ ระบบก็อาจจะดำรงอยู่ต่อไป ในกรณีเช่นนี้ก็คือ ระบบมีคุณภาพ มีความเข้มแข็ง เพราะทิศทางที่ดำเนินไปสอดคล้องกับการดำรงอยู่ของระบบ

2) การพิจารณา “ทิศทาง” เกี่ยวข้องกับ “ช่วงเวลา”

3) มนุษย์ควบคุมทิศทางของการเปลี่ยนแปลง โดยการกำหนดหลักการ

เราต้องรอเวลาสักระยะหนึ่ง เมื่อผลการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแล้ว เราจึงจะรู้ว่าดีขึ้นหรือเลวลง นั่นก็คือ เราอาจรู้ได้ทันทีที่แท้จริงแล้ว สิ่งหนึ่งจะมีทิศทางที่แท้จริงอย่างไรก็ต่อเมื่อมันได้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางนั้นแล้ว ทิศทาง (การเปลี่ยนแปลง) จึงคล้ายไม่ใช่สิ่งที่เป็นรูปธรรม ในความเป็นจริง เราใช้คำว่า “ทิศทาง” ในความรู้สึกของความมุ่งหวัง การคาดคะเนสิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต “ทิศทาง” จึงเป็นสิ่งที่ล่องลอย ถ้าเช่นนั้น อะไรเป็นสิ่งที่เป็นตัวเป็นตน หากเราคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง คาดหวังกับการเปลี่ยนแปลง อะไรคือสิ่งที่เราจะทำได้ เพื่อให้ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามที่เราคาดหวัง

อาจกล่าวได้ว่า ทิศทางขึ้นอยู่กับหลักการที่กำหนดไว้ หลักการคือ การมีคำตอบที่ชัดเจนว่า จะผลิตข้าวกลไกใดในสังคม หรือจะสร้างกลไกใหม่อันใดขึ้นมา เพื่อเป็นหลักในการขับเคลื่อนสังคม อธิบายเชิงเปรียบเทียบได้ว่า ในช่วงเวลา ของรัฐสยามในสมัยยุคล่าอาณานิคมของตะวันตก ผู้คนในสังคม (หรือผู้นำ) ต้องเข้าใจเนื้อหาปรากฏการณ์ทั้งหมดของอิทธิพลต่างๆ ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบสังคม รู้ว่าศักยภาพของความรู้นำไปสู่อำนาจการผลิตและการเพิ่มพูนอำนาจทางทหารในที่สุด ถ้าคาดหวังทิศทางว่า ในอนาคตรัฐสยามจะไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้น ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงหลายสิ่งหลายอย่างในระบบที่เป็นอยู่ คือ กำหนดหลักการและปฏิบัติให้สอดคล้องที่จะนำไปสู่ทิศทางนั้น การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองใหม่ เลิกทาส จัดระบบการศึกษา จัดการสาธารณสุขใหม่ เหล่านี้ล้วนเป็นกลไกใหม่ที่สร้างขึ้นและเปลี่ยนแปลงการโยงยึดในระบบสังคมเดิม หากพลังแห่งการโยงยึดใหม่นี้ สามารถทำให้ระบบสังคมเข้มแข็งพอจะต่อกรกับอิทธิพลภายนอกได้ การเปลี่ยนแปลงของสังคมก็เป็นไปตามทิศทางที่มุ่งหมายไว้ คือ รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม

แต่ทิศทางอาจไม่ได้เป็นไปตามที่ผู้อยู่ในระบบต้องการให้เป็นเสมอไป หลักการและการปฏิบัติอาจถูกกำหนดขึ้นแล้วในระบบก็จริง แต่การเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปตามที่คาดหวังหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่า มันสอดคล้องหรือไม่กับสภาพความเป็นจริง ถ้าหลักการและความเป็นจริงที่เกิดขึ้นนั้นสอดคล้องกัน การเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปในทิศทางวางแผนได้ แต่ถ้าหลักการและความเป็นจริงที่เกิดขึ้นไปคนละทาง ทิศทางการเปลี่ยนแปลงอาจลงเอยเป็นอย่างอื่นที่ไม่ได้คาดคะเนไว้ (ความเป็นจริง หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นหรือปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ระหว่าง หลักการที่นำไปปฏิบัติ กับ อิทธิพลและอำนาจของสิ่งแวดล้อมนอกระบบที่คุกคามอยู่)

อาณาจักรทริภุณไชย รุ่งเรืองมาก่อนที่อาณาจักรล้านนาจะถือกำเนิด 500-600 ปี หลักการของอาณาจักรทริภุณไชยอาจมีผลทางปฏิบัติที่จะคาดหวังได้ว่า อาณาจักรจะสืบต่อไปได้อีก ก็คือในเงื่อนไข

กลุ่มผลิตกลองพื้นบ้าน อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

ที่ไม่มีอาณาจักรเชิงเส้นของพญามังรายมาเปรียบอำนาจด้วยเท่านั้น ต่อเมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป มีเงื่อนไขของพญามังรายเข้ามา หลักการหรือแนวปฏิบัติเดิม (ซึ่งอาจจะด้อยในเรื่องการฝึกฝนการต่อสู้ หรือการจัดเตรียมกำลังเพื่อการสู้รบ) ก็ไม่อาจประกันความคาดหวังที่อาณาจักรหริภุญไชยจะคงอยู่ต่อไปได้อีก เมื่อเปรียบเทียบกับการณ์ของรัฐสยาม หากในขณะนั้นรัฐสยามคิดจะใช้กำลังทางทหารเข้าต่อกรกับมหาอำนาจ ผลักจะเป็นดังที่รัฐน้อยใหญ่รอบสยามประสบ เช่นเดียวกับที่

หริภุญไชยประสบเมื่อต่อกรกับพญามังราย ตัวอย่างเหล่านี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า หลักการหรือแนวคิดต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง จึงจะประกันได้ว่า ทิศทางหรือสิ่งที่คาดหวังนั้นจะเกิดขึ้น

การเปลี่ยนแปลงของระบบ จึงเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ของคุณภาพของระบบเองกับสิ่งแวดล้อม (ที่อาจเปลี่ยนไป) ทิศทางที่จะคาดหวังได้จริงต่อการเปลี่ยนแปลง จะขึ้นอยู่กับคุณภาพของระบบ (ซึ่งหมายถึงศักยภาพของหน่วยและระบบย่อยที่ประกอบระบบนั้นขึ้น)

คุณภาพของระบบสังคมชุมชนขึ้นอยู่กับหลักการปฏิบัติ ซึ่งมาจากความคิด ความเข้าใจที่สอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งการเปลี่ยนแปลง วิสัยทัศน์ คือ ความสามารถในการมองเห็นและเข้าใจถึงกลไกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เข้าใจและมองเห็นว่า หลักการใดจะสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมที่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร วิสัยทัศน์ที่ถูกต้องสามารถกำหนดหลักการที่ถูกต้อง นำมาซึ่งแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้อง ที่สามารถจะต่อกรหรือรองรับให้ระบบเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการในอนาคต

4) คุณภาพของระบบในขณะปัจจุบัน ดูได้จากหลักการที่มนุษย์หรือผู้คนในสังคมชุมชนกำหนดไว้

เมื่อไม่มีเวลาที่เราจะรอให้เห็นชัดว่า สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เราจึงต้องอยู่กับปัจจุบัน และตัดสินคุณภาพของสังคมหรือความเข้มแข็งของสังคมด้วยวิธีอื่น ก่อนที่สังคมจะเปลี่ยนแปลงไป

คุณภาพของระบบขึ้นอยู่กับว่า หลักการที่วางไว้นั้นสอดคล้องกับทิศทางการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ในระบบสังคม ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงนั้นถูกกำหนดโดยผู้คน ปัญหาใหญ่อย่างหนึ่งของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก็คือ ปัญหารฐานทรัพยากรที่ถูกใช้อย่างไม่บันยะบันยัง กระทั่งถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว เปรียบเทียบกับจำนวนประชากรแล้ว ทรัพยากรมีแนวโน้มจะไม่เพียงพอ การเคลื่อนไหวของผู้คนและกลุ่มต่างๆ ที่จะพิทักษ์ทรัพยากร เช่น การพิทักษ์ป่า การเรียกร้องสิทธิเหนือเขตป่า กระบวนการเกี่ยวกับการพิทักษ์

ทรัพยากรน้ำ เหล่านี้เป็นความพยายามของผู้คนที่กำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลง คือ ทิศทางที่สังคมชุมชนในแ่งนี้จะยังคงมีทรัพยากรสมบูรณ์ในวันข้างหน้า เป็นการรับผิดชอบต่อตัวเองที่จะมีชีวิตอยู่ และต่อระบบสังคมที่เกื้อหนุนชีวิตของตนเอง แต่เมื่อกำหนดทิศทางแล้ว ชุมชนจะเปลี่ยนไปในทิศทางนั้นหรือไม่ ขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์ที่จะมองทะลุ เข้าใจการทำงานของกลไกต่างๆ ที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง แล้วกำหนดหลักการและแนวปฏิบัติที่ถูกต้องขึ้น เพื่อขับเคลื่อน สร้างดุลยภาพใหม่ที่ต่อกรได้กับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

นัยของความในข้อนี้ คือ "ทิศทาง" และ "หลักการ" เป็นพลวัตที่สำคัญที่สะท้อนภาพที่ชัดเจนที่สุดของการดำรงอยู่ของระบบ พลวัตก็คือความเปลี่ยนแปลง หรือพลังอันก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง บทบาทของพลวัต สะท้อนดุลยภาพระหว่างสิ่งต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันเป็นองค์ประกอบของระบบ ดุลยภาพที่เปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีทิศทาง ก็คือ ภาพของระบบที่สะเปะสะปะ ไม่รู้ว่าจากวันวานเป็นวันนี้มี "เหตุผล" อะไรอยู่เบื้องหลัง และไม่ว่าวันพรุ่งนี้จะอะไรจะเกิดขึ้น หน่วยทุกหน่วยเลือกทิศทางของตัวเองอย่างเอกเทศ โดยปราศจากแนวทางของระบบและการโยงยัด

(แต่ทว่า ถึงแม้มนุษย์ ผู้คน สังคมชุมชนจะใช้ความพยายามในการกำหนดทิศทางสังคมของตนเองเท่าใด พื้นที่ภูมิศาสตร์หรือธรรมชาตินั้น ทรงอำนาจมากกว่ามนุษย์หลายเท่า ในการที่จะเปลี่ยนระบบสังคมของมนุษย์ รวมทั้งของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้ ในอดีตที่ผ่านมาก็เป็นที่น่าประจักษ์แล้วว่า ธรรมชาติอาจเปลี่ยนโฉมหน้าวิวัฒนาการของเผ่าพันธุ์ที่อยู่รอดได้ในโลก เช่น ไดโนเสาร์ไม่อาจอยู่รอดได้ในโลก หรือตัวอย่างทางสังคม เช่น เมืองหริภุญไชยที่เข้มแข็งต้องร้างไประยะหนึ่ง ก็เนื่องมาจากภัยโรคระบาด ทำให้ผู้คนต้องอพยพหนีไปอยู่เมืองมอญ ประเทศพม่า เป็นต้น)

4. การคงอยู่ และ ความก้าวหน้า ของระบบสังคม

โดยทั่วไปแล้ว ระบบสังคมชุมชนที่มีคุณภาพมักดำรงอยู่ข้ามกาลเวลา ระบบที่อยู่ข้ามกาลเวลามักมีลักษณะ 2 ประการคือ มีการยึดโยงระหว่างหน่วยองค์ประกอบเหนียวแน่นมั่นคง และมีกลไกผลิตซ้ำทำงานและกระตุ้นการโยงยัดนั้นไว้ ทำให้ภาพของสังคมอันเกิดจากการยึดโยงระหว่างหน่วยองค์ประกอบนั้น ปรากฏต่อเนื่องกันไป

อย่างไรก็ดี ความผันแปร ซึ่งไม่อาจคาดการณ์ได้ อาจเกิดขึ้นกับพื้นที่ทางกายภาพที่ระบบชุมชนตั้งอยู่ หรือเกิดกับมนุษย์ อันเป็นหน่วยปัจเจกพื้นฐานของสังคม นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมในที่สุด

ลักษณะโดดเด่นและคงอยู่ข้ามกาลเวลาของระบบสังคมก็คือ ความสามารถจัดระบบการผลิต

“ตานก๋วยสลาก” ที่บ้านตาล อ.สวด จ.เชียงใหม่

และการยึดครองจัดการพื้นที่ที่ปลอดภัยเพื่ออยู่อาศัย ลักษณะชุมชนในระดับ “บ้านและเมือง” ที่คล้ายกับที่ปรากฏอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ ปรากฏอยู่เช่นกันในดินแดนอยู่อาศัยแหล่งอื่นของชาติไท ลักษณะร่วมบางอย่างของหมู่บ้านได้พิสูจน์ตัวมันเอง ผ่านหลักฐานการสำรวจของนักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์หลายสาขาว่า สังคมชุมชนหมู่บ้านดำรงอยู่มาเป็นเวลานานหลายพันปีแล้ว ในขณะที่ระบบสังคมชุมชน

ขนาดใหญ่ เช่น รัฐต่างๆ เกิดขึ้นและล่มสลายไปในช่วงเวลาหลักร้อยเท่านั้น

เมื่อพิจารณาโครงสร้างหรือองค์ประกอบของระบบรัฐ เปรียบเทียบกับระบบชุมชนหมู่บ้านในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก็พอจะเห็นความแตกต่างบางประการ ดังนี้

รัฐนั้นเติบโตขึ้นทับลงบนพื้นที่กายภาพและสังคมของ “บ้าน” และ “เมือง” ลักษณะสำคัญของระบบชุมชนในระดับหมู่บ้านคือ เป็นผู้ผลิตและก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ส่วนเกินของการผลิต แต่สังคมกสิกรรมไม่ได้มีองค์ประกอบที่ซับซ้อนจึงไม่ใช่เรื่องยากที่หน่วยต่างๆ ในระบบจะจัดการควบคุมกัน และสร้างการโยงยึดเข้าไว้ด้วยกันได้ สิ่งสำคัญก็คือ การผลิตและกิจกรรมสังคมในมิติอื่นที่สร้างการโยงยึดขึ้นในชุมชน ได้ก่อให้เกิดพลวัตในทางส่งเสริมซึ่งกันและกัน และทำให้ภาพแห่งการโยงยึดนี้ ปรากฏต่อเนื่องมาในกาลเวลา

ชุมชนระดับหมู่บ้าน มีกิจกรรมที่เป็นระบบขนาดใหญ่ที่สำคัญ 2 อย่าง คือ การผลิต และการข้องเกี่ยว หรือ วิถีสังคม วิถีสังคมในที่นี้ก็คือ การเมือง ซึ่งคำนิยามของการเมืองที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ระบบจัดการผลประโยชน์ในสังคม คือ ระบบที่ตอบคำถามว่า แต่ละหน่วยปัจเจก คือผู้คนในสังคม จะได้รับผลประโยชน์ (เช่น ผลผลิตการเกษตร) อะไร โดยวิธีใด และเพราะเหตุใด รวมทั้งจะใช้วิธีใด ประกันผลประโยชน์ให้เกิดมีขึ้นในสังคม ไม่ขาดแคลน และไม่ถูกช่วงชิงไป รูปธรรมของระบบที่ว่านี้ในสังคมชุมชนหมู่บ้านได้แก่ ระบบการจัดวางตำแหน่งของหน่วยที่สำคัญต่างๆ บนพื้นที่ คติความเชื่อ เรื่องพระธาตุ ระบบความเชื่อผี ระบบหมวด ระบบจัดการเหมืองฝาย เป็นต้น

นอกจากระบบการผลิต และระบบการเมือง (หรือวิถีสังคม) แล้ว ยังมีกิจกรรมอีก 2 ลักษณะ อันเป็นกลไกสำคัญสำหรับสังคมชุมชนที่ต้องกล่าวถึงก็คือ การสะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ (การเรียนรู้) และ การแลกเปลี่ยน

การสะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ (การเรียนรู้) เป็นกลไกสำคัญที่จะถ่ายทอดทั้งวิธีการผลิตและวิถีสังคมให้ต่อเนื่องไป กิจกรรมนี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นระบบการศึกษา และนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยีในที่สุด วิธีการผลิตและวิถีสังคมที่เหมาะสมในเบื้องต้นนั้น ทำให้ชุมชนมีผลผลิตที่พอใช้และเหลือ เมื่อชุมชนใช้ผลผลิตที่เหลือ ไม่ต้องใช้เวลาของชีวิตทั้งหมดทำการผลิตใหม่ ก็มีเวลาสำหรับใช้จินตนาการ คิด

บ่อผลิตเกลือสินเธาว์ของชาวลัวะ บ้านบ่อหยวก จ.น่าน

เข้าใจ รู้ และสะสมความรู้ได้ วิถีสังคม ที่มีลักษณะซึ่งเปิดโอกาสให้ความรู้ใหม่ได้แสดงตนออกมา จะทำให้การพัฒนานวัตกรรมและเทคโนโลยีเกิดขึ้น ความก้าวหน้าของระบบโลกในปัจจุบัน เกิดจากพัฒนาการของการสะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ จนได้มาซึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ยกระดับการอยู่รอด รวมทั้งเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและวิถีสังคมใหม่

ในอดีตชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีการสะสมพัฒนาองค์ความรู้หลายด้าน จนปรากฏผลงานด้านการผลิต งานสถาปัตยกรรม งานศิลปะ รวมทั้งความรู้ทางวิชาการ (ใบลาน พับสา) เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าสังคมชุมชนในอดีตที่ผ่านมา คงมีวิธีการผลิตและวิถีสังคมที่มีความเหมาะสมบางอย่าง ที่สามารถทำให้พัฒนานวัตกรรม และเทคโนโลยีนี้ขึ้นได้บางระดับ

ความก้าวหน้าของระบบสังคม อาจนิยามโดยพิจารณาจาก ระบบซึ่งทำหน้าที่สะสมและถ่ายทอดประสบการณ์หรือองค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้และการนำความรู้ไปปฏิบัติหรือประยุกต์ใช้ เรียกสั้นๆ ว่า “การศึกษาและเทคโนโลยี” ก็คือกิจกรรมในระบบนี้นั่นเอง การศึกษาและเทคโนโลยีในปัจจุบันก้าวหน้ากว่าในอดีตมาก

ความก้าวหน้า แตกต่างจาก คุณภาพ คุณภาพ หมายถึงศักยภาพของสังคมและชุมชน ที่จะดำรงอยู่ได้ ต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่า ศักยภาพนี้เป็นผลสะท้อนจากคุณลักษณะของการโยงยัดที่มีอยู่ในสังคมเป็นหลัก รูปแบบของการโยงยัดที่เด่นชัดปรากฏออกมาทาง “วิถีสังคม” ในลักษณะที่เป็น “ระบบการเมือง” บรรดาศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม พิธีกรรม ระเบียบกฎหมาย ฯลฯ ล้วนอยู่ในกลุ่มเดียวกัน และเกี่ยวข้องอย่างชัดเจนที่สุดต่อการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างผู้คนและกลุ่มต่างๆ ในสังคม ให้ลงตัวและ “มีเหตุผล” (ว่าทำไมต้องเป็นอย่างนั้น หรือทำอย่างนั้น) แต่ความก้าวหน้า หมายถึง ระดับความรู้ที่สะสมในสังคม รูปธรรมของความก้าวหน้าสะท้อนออก

มาทางนวัตกรรมและเทคโนโลยีด้านต่างๆ ที่ยกระดับความคิด ยกระดับการผลิต ยกระดับความเป็นอยู่
ความสะดวกสบายของสมาชิกในสังคม

เราอาจแยกกิจกรรมของระบบสังคมออกไปเป็นกลุ่มระบบหลัก 3 ระบบ คือ 1.การผลิต 2.การ
เรียนรู้ (การสะสมและถ่ายทอดประสบการณ์) 3.การเมือง กิจกรรมในแต่ละระบบทำงานของมันใน
บทบาทที่ชัดเจน (เป็นการโยงยัด ซึ่งมีทิศทางและวิถีปฏิบัติของมันเอง และผลิตซ้ำตัวเองในวิธีนั้น) บทบาท
โดยรวมทั้งหมดก็คือ ขับเคลื่อนพลวัตของสังคม ในความเป็นจริง องค์ประกอบของสังคมทุกหน่วยและ
ระบบย่อยทุกระบบ มีบทบาทที่เป็นทั้งด้านหลักและด้านรอง ในกิจกรรมทั้งสามประการนี้

ยังมีอีกกิจกรรมหนึ่งของระบบสังคมที่ควรกล่าวถึง คือ "การแลกเปลี่ยน" การแลกเปลี่ยนนี้ แสดง
นัยความหมายของการติดต่อหรือปฏิสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยย่อยในระบบเดียวกัน นับ
เป็นการโยงยัดที่เห็นได้ชัดแบบหนึ่ง

การแลกเปลี่ยนคือการให้หรือเสียบางสิ่งไป แล้วรับหรือได้บางสิ่งมา เป็นกิจกรรมระหว่างหน่วย 2
หน่วยขึ้นไป กิจกรรมที่เป็นผลสำเร็จจากการแลกเปลี่ยน คือ การส่งเสริมศักยภาพของแต่ละหน่วยให้
เพิ่มขึ้น ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างผู้ผลิตข้าวกับผู้ผลิตเกลือ ทั้งสองฝ่ายจะได้ประโยชน์
ฝ่ายมีข้าวจะได้เกลือ ฝ่ายมีเกลือจะได้ข้าว ซึ่งทำให้แต่ละฝ่ายมีศักยภาพสูงขึ้นในการที่จะมีชีวิตอยู่รอด
เพราะได้ครอบครองปัจจัยที่สมบูรณ์ขึ้น

แม้ว่า "การแลกเปลี่ยน" จะมีบทบาทหลักเช่นนี้ แต่มันก็มักจะนำไปสู่สิ่งอื่นด้วย เช่น ข้อพิพาท
จากการแย่งชิง ความรู้สึกที่ไม่เท่าเทียมกัน และการคำก่าไร เป็นต้น สามข้อนี้เป็นที่มาของการเสื่อม
ถอยใน "การโยงยัด" การแลกเปลี่ยนในลักษณะ "ยึดเยียดครอบงำ" หรือ "ชุดรีดแย่งชิง" เป็นการแลก
เปลี่ยนที่ทำให้การโยงยัดคลายลง ตรงข้ามกับการแลกเปลี่ยนที่ต่างตอบสนองความต้องการของแต่ละฝ่าย
อันนำไปสู่ "การโยงยัด" ที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

บริบทและเงื่อนไขใดจะนำพา "การแลกเปลี่ยน" ไปสู่สิ่งใด เป็นเรื่องที่อาจวิเคราะห์ วิจัย และ
ค้นหาค้นต่อไป

ในประวัติศาสตร์มีหลักฐานที่เห็นได้ชัดว่า "การแลกเปลี่ยน" ระหว่างระบบชุมชนสังคมนำมาซึ่ง
ความมั่งคั่งของสังคมชุมชนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยน (หรือเรียกว่า
ศูนย์กลางการค้า) ในระยะแรก การแลกเปลี่ยนช่วยเพิ่มความสมบูรณ์พูนสุขให้แก่ผู้ผลิต แต่ส่วนใหญ่
ในระยะต่อมา พัฒนาการของการแลกเปลี่ยนทำให้เกิดผู้ค้า การค้า การกักตุน และผลท้ายสุดก็คือ
พัฒนาการของทุน นำไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากส่วนเกินการผลิตโดยตัวตนเอง การแสวง

ประโยชน์ที่ว่ำนั อาจก้าวไปไกลจนเกินความต้องการหรือความจำเป็นที่แท้จริง ของผู้ค้าหรือเจ้าของทุน ด้วยซ้ำไป ดังที่เกิดขึ้นในโลกานุวัตรอื่น “ก้าวหน้าทันสมัย”

ยังไม่มีคำตอบชัดเจนว่า “โลกก้าวหน้า” และ “พัฒนาการของทุน” ในลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องเกิดควบคู่ไปด้วยกันเสมอไปหรือไม่ แม้ว่าที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์สองสิ่งนี้พัฒนาขึ้นมาด้วยกัน ปัญหาของทุนและการบูตริตนั้น เป็น “อาการเจ็บป่วย” ซึ่งเป็นผลแทรกซ้อนที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ของพัฒนาการของโลกที่ก้าวหน้าจริงหรือไม่ คำตอบต่อปัญหานี้อาจค้นหาได้ หากเราสามารถเข้าใจ ลึกลงไป ในพลวัตความเปลี่ยนแปลงของสังคม แทนที่จะเข้าใจแต่สิ่งผิวเผิน ที่ได้มาโดยตึกทักติซลุมกันไ้เท่านั้น

จะอย่างไรก็ตาม “การแลกเปลี่ยน” ก็ยังคงเป็นกิจกรรมที่จำเป็นสำหรับชุมชน ที่สำคัญก็คือ “มนุษย์” พึ่งใจในกิจกรรมแลกเปลี่ยนนี้ แม้มิได้มีความจำเป็น (ทางกายภาพ) จริงๆ เลยก็ตาม การแลกเปลี่ยนมีคุณลักษณะที่สำคัญอย่างอื่นนอกเหนือไปจากการหยิบยื่นและสะสมสิ่งของ นั่นคือ การแลกเปลี่ยนช่วยเปิดโลกทัศน์ ช่วยขยายขอบเขตของการรับรู้ ทำให้เกิดความงอกงามของความคิด ทำให้เกิดปัญญา ชาวภาคเหนือนั้นมีคำกล่าวเป็น “คำบะเก๋า” หรือคำโบราณว่า “ไค่หลวกไค่แหลมทื่อไปกาด” (ถ้าอยากเฉลียวฉลาดให้ไปตลาด) แม้ในปัจจุบัน ผู้คนก็ยังชอบไป “ซ้อปป้ง” ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีความจำเป็นต้องไปหาซื้ออะไรจริงจัง

การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนแผ้วทางไปสู่การจัดการระบบการผลิต ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น และมีความชำนาญจัดเจนขึ้นในการผลิต อีกทั้งในระหว่างที่มีการนำผลผลิตมาแลกเปลี่ยนกัน ผลผลิตต่างๆ ที่หลากหลาย การพูดคุยบอกเล่าระหว่างการแลกเปลี่ยน การมีโอกาสได้สังเกตพินิจ เป็นการขยายการรับรู้และความคิดที่จะเลียนแบบ หรือกระทั่งพัฒนาผลผลิตให้ดีขึ้น เพื่อต่อรองในการแลกเปลี่ยนครั้งต่อไป กล่าวได้ว่า การแลกเปลี่ยนกระตุ้นพัฒนาการทางนวัตกรรมและเทคโนโลยีให้เกิดขึ้น และแพร่ขยายไปบนสังคมชุมชน ซึ่งมีผลผลิตที่เกินพอ เป็นฐานรองรับในเบื้องต้นแล้ว

วัดพระธาตุหริภุญไชย

ตัวแทนอาณาจักรหริภุญไชยสมัยรุ่งเรือง

เช่น การพัฒนาเครื่องมือจับปลา ดักสัตว์ การแปรรูปอาหาร การพัฒนาลายผ้า การพัฒนางานไม้งานฝีมือ ที่เกิดขึ้นจากพื้นที่หนึ่งในสังคมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แล้วแพร่ขยายไปในพื้นที่อื่นๆ ก็เกิดขึ้นโดยอาศัยตลาดและการแลกเปลี่ยนเป็นกลไกสำคัญ

น่าเสียดายที่พัฒนาการของนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่สูงขึ้นเรื่อยๆ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้น หรือ ไม่ทันได้เกิดขึ้นในสังคมชุมชนระดับ "หมู่บ้าน" เมื่อสังคมชุมชนบางแห่งพัฒนาขึ้นมาระดับหนึ่ง มักจะเกิดความคิดในสังคมนั้นหรือจากสังคมอื่นใกล้เคียง ที่จะเข้า "จัดการ" เพื่อให้ได้ประสิทธิภาพในการผลิตที่มากขึ้น สังคมชุมชนที่มีอำนาจต่อรองสูงกว่า ในที่สุดก็จะเข้าควบคุมครอบครองหน่วยสังคมอื่น พญามังรายเป็นตัวอย่างของผู้ว่าในประวัติศาสตร์ที่สร้างอาณาจักรล้านนา ซึ่งได้นำระบบสังคมศักดินาครอบทับลงไปบนสังคมชุมชนท้องถิ่น ทั้งชุมชนพื้นบ้าน ไท ลัวะ เม็ง กะเหรี่ยง ที่กระจัดกระจายทั่วไปในกลุ่มน้ำนี้ รวมไปถึงชุมชนอาณาจักรศักดินาหริภุญไชยที่อยู่ใกล้เคียง ด้านหนึ่งก็ได้สร้างระบบการเมือง (กฎหมายมังราย) ที่ยกระดับการผลิตในระบบเหมืองฝาย และได้เปิดทางให้ภาษาและวัฒนธรรมไทเข้ามามีบทบาทนำในอาณาจักรนี้ ซึ่งอาจยกระดับความก้าวหน้าของสังคมชุมชนอยู่บ้าง อีกด้านหนึ่ง ก็เป็นข้อที่น่าวิจิฉยว่า ความก้าวหน้าดังกล่าวเกิดประโยชน์ต่อสังคมชุมชนพื้นบ้านเดิมหรือไม่ รวมทั้งเทียบได้กับความก้าวหน้าของหริภุญไชยที่รุ่งเรืองอยู่ก่อนหรือเปล่า

จากบันทึกในประวัติศาสตร์ เรามักเห็นความมั่งคั่ง ความรุ่งเรือง ความก้าวหน้า และนวัตกรรมทั้งหลาย เกิดขึ้นในใจกลางศูนย์กลางแห่งอาณาจักร เพราะระบบศักดินา ซึ่งเป็นวิถีสังคม หรือกลไกทางการเมืองใหม่นั้น สามารถจัดการผ่านหน่วยและระบบที่จัดตั้งขึ้นใหม่ สามารถนำผลผลิตส่วนเกินมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดการแบ่งงานสร้างหน่วยการผลิตเฉพาะทางขึ้น รวมทั้งจัดระบบทหารตำรวจเพื่อคุ้มครองและประกันผลประโยชน์จากการผลิตนั้น ไม่ให้ถูกช่วงชิงไปโดยการรุกรานจากอาณาจักรอื่น ในขณะที่หมู่บ้านถูกทิ้งไว้ข้างหลัง...

ระบบศักดินาของอาณาจักร มีการโยนยัดที่ต่างไปจากระบบสังคมชุมชนพื้นฐาน พลวัตของการโยนยัดนั้นอ่อนไหว วิถีสังคมที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ เท่าที่ทราบและบันทึกไว้ แสดงให้เห็นว่า อาณาจักรเกิดขึ้นและล่มสลายลงอยู่เสมอ ด้วยเหตุของการขัดแย้งแย่งชิงกันในการปกครองของอาณาจักรนั้นๆ เมื่ออาณาจักรต่างๆ สูญสลายไป ถ้าไม่นำพาสังคมชุมชนพื้นฐานพังลงด้วย ตัวสังคมชุมชนพื้นฐานนี้แหละที่ดำรงอยู่ต่อมาได้ ดังตัวอย่างที่เสนอไว้ว่า บ้าน ไหล่ เมือง หัววัด เหมืองฝาย เป็นระบบสังคมชุมชนพื้นฐานที่ยังดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมา ไม่ว่าผู้คนจะย้ายไปอยู่ที่ใด ในอาณาจักรที่รุ่งเรืองหรือร้างไป ผู้คนก็จะสร้างบ้านแปงเมืองอย่างเดิมขึ้นมาใหม่ เป็นต้น

5. การเปลี่ยนแปลง และพลวัตในการเปลี่ยนแปลงนั้น

แม้เราจะกล่าวว่า ระบบสังคมชุมชนพื้นฐานของเชียงใหม่-ลำพูน ยังดำรงอยู่ แต่ภาพเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ในปัจจุบันก็ซับซ้อนมากขึ้น แม้ว่าพื้นที่โดยทั่วไปยังถูกรอบครองโดยระบบชุมชน ซึ่งนับได้ว่า ยังละม้ายคล้ายคลึงกับระบบเดิมที่เป็นมาในอดีต แต่หลายสิ่งก็เปลี่ยนแปลงไปแล้ว และอีกหลายสิ่งแสดงภาพที่กำลังเปลี่ยนแปลง องค์ประกอบหลายหน่วยมีบทบาทและเป็นด้านหลักของการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น วิถีสังคมเมือง การค้าขายในระบบทุน การใช้พื้นที่อยู่อาศัยที่ก่อปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่การผลิต ฯลฯ เหล่านี้ นำเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ไปสู่การโยกยัดที่ต่างไปจากเดิมในอดีต เขตชุมชนพื้นฐานเช่น "หมู่บ้าน" อาจจะสามารถแยกตนเองจากการเกี่ยวข้องกับระบบชุมชนของ (อำเภอ) เมืองได้ แต่ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี โดยเฉพาะถนนและการสื่อสารไร้สายทำให้เกิดผลกระทบต่อหน่วยพื้นฐานของระบบชุมชนมากขึ้นทุกที มีหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงโฉมหน้า "ภายนอก" ไปแล้วจำนวนหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะยังคงมีความทรงจำและผลิตซ้ำการโยกยัดแบบเดิมอยู่

พื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานและสำคัญที่สุด กำลังเป็นปัญหาพอๆ กับผู้คนซึ่งครอบครองพื้นที่ สังคมชุมชนซึ่งแต่เดิมอธิบายได้ด้วยนิยามของขอบเขตพื้นที่ และชนิดของผู้คนที่ครอบครองพื้นที่นั้น ในบางกรณีไม่อาจทำความเข้าใจได้อย่างชัดเจนอีกต่อไป ผู้คนและสิ่งที่เรียกว่า "อัตลักษณ์" กลายเป็นนิยามของหน่วยที่มีบทบาทในพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมมากขึ้น พร้อมๆ กับคำว่า "พื้นที่ทางสังคม" ก็ถูกนำมาใช้ แทนพื้นที่ทางกายภาพ ที่ผู้คนครอบครอง

ในใจกลาง (อำเภอ) เมืองนั้น ผู้คนบนดอยหลายชาติพันธุ์ บัดนี้มาอยู่อาศัยร่วมกับผู้คนในเชียงใหม่ ตลาดไนท์บาร์ซาร์เป็นพื้นที่ค้าขายของคนบนดอยเท่าๆ กับคนเมืองเดิมในขณะเดียวกัน คนในเมืองออกไปอาศัยและทำมาหากินในพื้นที่ไกลจากถิ่นกำเนิดของตัวเองมากขึ้น ภาพชุมชนและสังคมที่มีการโยกยัดแบบเดิมถูกทำให้เลือนไป แต่มิติการโยกยัดเบื้องหลังแห่งการเป็นชุมชนและสังคมนั้นสูญหายไปด้วยหรือไม่ ถ้ายังคงมีอยู่ มิติเหล่า

“ก้างเข้าแสก” ที่มก้อย

“ก้างเข้าแสก” ทำพิธีก่อนไถ เรียกว่า “แสกไถ” บางครั้งทำพิธีก่อนปลูก 1 วัน เรียกว่า “แสกปลูก” ถือเป็นพื้นที่มงคลของที่นา

นั่นจะมีพลังขับเคลื่อนอย่างไรต่อระบบสังคมทั้งหมดนี้ หรือว่า อัตลักษณ์ ซึ่งนิยามตัวตนของตนเอง เพื่อ
ต่อรองและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ “เชิงอำนาจ” ที่ครอบงำทั้งหลาย จะแผ่ทางไปสู่สังคมแบบใด
วาทกรรมทั้งเก่าและใหม่ทั้งหลาย ให้ความเข้าใจหรือคำตอบอะไรจริงๆ ต่อสังคม?

เรารู้ว่า สังคมชุมชนพื้นฐาน เช่น “หมู่บ้าน” ในเขตการผลิตทางกลกรรมทั้งหลายยังคงสภาพเดิม
มากกว่าในเมือง มิติการโยงยึดต่างๆ ยังคงปรากฏอย่างชัดเจน ในบางกรณีอาจจะมีการเปลี่ยนแปลง
ที่ต่างออกไปจากมโนทัศน์พื้นฐาน เช่น การมีผู้คนต่างชาติพันธุ์ใช้พื้นที่การผลิตเดียวกัน แต่ถึงกระนั้นก็
ยังอยู่ในบริบท ที่ผู้คนเหล่านั้นต่างร่วมอยู่อาศัย ประกอบกันขึ้นเป็นสัมพันธ์ภาพที่ยอมรับกันได้ หรือมี
ปฏิสัมพันธ์ที่เป็นบวกต่อการโยงยึด เบื้องหลังภาพที่ปรากฏเช่นนี้คือ พลวัตของหน่วยและระบบที่
ประกอบขึ้นมาเป็นระบบใหญ่ กำลังทำงานอยู่ด้วยกลไก ซึ่งไม่ใช่การทำซ้ำของกลไกเดิมล้วนๆ แต่ได้มีการ
การคิดค้น พลิกแพลงกลไกแห่งการโยงยึด เพื่อจะจัดสรรผลประโยชน์ จนระบบสามารถพัฒนา จนมี “วิถี
สังคม” ที่เฉพาะตัว มีกฎระเบียบ ความเชื่อ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ที่รองรับการมีดุลยภาพใหม่อยู่
ทุกขณะ ในอีกด้านหนึ่ง สังคมชุมชนพื้นฐานชนิดนี้ ยังถือว่ามิ “ระบบการผลิต” ที่ยังไม่สามารถต่อกรกับ
“ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม” ที่ใช้ทุนจำนวนมากได้ พลังของระบบการผลิตของชุมชนแบบนี้ยัง
เป็นรองพลังการผลิตของระบบทุนอยู่มาก

ควบคู่ไปกับภาพเดิมๆ เหล่านี้ ยังมี “ภาพใหม่ๆ” เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งเป็นการนำเอา “วิถีสังคม”
ในเมืองเข้ามาผนวกด้วย การใช้เทคโนโลยีต่างๆ เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด แม้เทคโนโลยีที่พบเห็นบ่อยจะ
เป็นเทคโนโลยีเกี่ยวกับเครื่องมือในการเพิ่มผลผลิตเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ น้ำมัน รถไถ เครื่องสูบน้ำ รวม
ไปถึง มือถือ รถปิคอัพ ฯลฯ แต่สิ่งเหล่านี้ก็มี “ราคา” ที่ต้องแลกเอามา และหากว่าส่วนเกินการผลิต
มีไม่มากนักหรืออาจไม่พอ “ทุน” (เงินตรา) ก็จะเข้ามาถึงประตูบ้าน ทำให้มีการขวนขวายหาเทคโนโลยี
เหล่านี้มาใช้ (และจุดประสงค์ในการใช้ก็ยังขยายไปเพื่อความสะดวกสบายและความบันเทิง) การกู่หนี
ยืมสินจึงติดตามมา

ความรับผิดชอบและการเรียนรู้เกี่ยวกับ “ทุน” เท่าที่เป็นอยู่ในขณะปัจจุบันนั้น เป็นเรื่องของตัว
ใครตัวมัน เพราะวิถีสังคมแบบเก่าไม่ได้มีคำตอบสำหรับเรื่องใหม่ๆ เหล่านี้ไว้ อาจกล่าวได้ว่า ความรู้
หรือเทคโนโลยีในการใช้ “ทุน” (เงินตรา) ในสังคมชุมชนในแง่เชิงใหม่-ล้าทุนยังมีไม่มากนัก ความไม่เข้าใจ
หรือใช้ไม่เป็น เป็นเงื่อนไขที่ “ทุน” จะเข้ามาทำลายวิถีสังคมแบบเก่าได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดเห็นจะเป็น
การสูญเสียการครอบครองที่ดินพื้นที่การผลิตการเกษตรไปเรื่อยๆ ทุนที่ดินสำหรับการผลิตแต่เดิม ถูก
เปลี่ยนเป็น “เงินตรา” ที่ไม่ใช่เป็นการนำไป “ต่อทุน” หรือ “เพิ่มการผลิต” แต่เป็นการนำไป “ซื้อบริการ”
สมัยใหม่ ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นทั่วไป โดยเฉพาะในเขตชุมชนที่อยู่ใกล้เมือง

สังคมชุมชนหมู่บ้านยังคงมีศักยภาพอยู่โดยรวม แต่กำลังอยู่ในพลวัตซึ่งผลักดันให้ภาพทั้งหมดเปลี่ยนไป ความเปลี่ยนแปลงนี้รุนแรงกว่าที่เคยเกิดจากการอบของระบบสังคมศักดินา เพราะลงไปถึงพื้นฐานวิถีคิด การดำเนินชีวิต ที่วิถีสังคมแบบเก่าไม่เคยเจอและไม่มีคำตอบไว้ ระบบการค้าและทุน รวมทั้งการเมืองที่พิกุล ซึ่งคืบคลานมาสู่สังคมชุมชนนี้ แผลขยายมาตามพื้นที่ที่ติดต่อกันทางภูมิศาสตร์ในตอนแรก ซึ่งต่อมาก็ได้แพร่ผ่านช่องทางเทคโนโลยีใหม่ๆ ด้วย เมื่อเทคโนโลยีเหล่านั้น ทำให้ข้อจำกัดของการที่ต้องมีพื้นที่ติดต่อกันเริ่มหมดความหมายไป

ตัวแปรหลายตัวมีบทบาทในพลวัตของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาพใหม่นี้ **ปัจจัยที่สำคัญ**เกี่ยวข้องกับพื้นที่กายภาพทางภูมิศาสตร์ ระยะทางใกล้หรือไกลเป็นตัวแปรที่จะบอกได้เบื้องต้นว่า การเปลี่ยนแปลงโดยภาพรวมทั้งหมดนั้นจะเกิดขึ้นเร็วหรือช้า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงก่อนอื่นก็คือ การเปลี่ยนแปลงของผู้คนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมเดิม ถ้าหน่วยผู้คนอยู่ใกล้กัน แรงโยงยึดจะมากกว่าอยู่ห่างกัน และแรงโยงยึดนั้นจะมีลักษณะสวนทางหรือต้านทานการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่เดียวกัน ถ้าหน่วยคือผู้คนอยู่ใกล้สิ่งแวดล้อมใหม่ สิ่งแวดล้อมใหม่จะมีอิทธิพลโน้มน้าวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า เมื่อถนนซูเปอร์ไฮเวย์ตัดเข้ามาถึงตัวอำเภอฮอด การเปลี่ยนแปลงในวิถีสังคมของผู้คนก็เริ่มเปลี่ยนแปลง ถ้าไม่นับระบบราชการที่เข้ามาจำกัดการอยู่ การเกิด การตาย รวมทั้งระบบสาธารณสุขและการรักษาพยาบาลแบบใหม่ๆ แล้วระบบโรงเรียน ก็นับว่าเข้ามามีบทบาทเปลี่ยนแปลงแรงงานในชุมชนอยู่มาก ภาระใช้จ่ายที่เกิดจากการส่งลูกเข้าโรงเรียน ทัศนคติ ค่านิยม มโนทัศน์ที่โรงเรียนถ่ายทอดมาสู่เด็กล้วนมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีสังคมของชุมชนฮอด ซึ่งก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปเร็วกว่า ง่ายกว่าเมืองต้น ที่แทบจะตัดขาดจากการคมนาคมทุกด้าน **ปัจจัยที่สองคือ ศักยภาพหรือคุณสมบัติของหน่วย หรือตัวผู้คนนั่นเอง** คุณสมบัติของหน่วยจะชี้ว่า หน่วยจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร ขณะเมื่อมีปฏิริยากับสิ่งแวดล้อม เช่น ผู้คนในระบบการผลิตที่ล้าหลัง ย่อมมีเหตุผลที่จะรับเอาวิธีการผลิตสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพโดยไม่ค่อยลังเล ขาวนาพอใจที่จะได้ใช้รถไถนา หรือเปลี่ยนจากนาไปปลูกลำไย เพราะได้คำตอบแทนที่ดีกว่าคำตอบแทนที่เป็นเงินตราเหล่านี้จำเป็นมากขึ้นในสังคมสมัยใหม่

ภาพรวมทั้งหมดของระบบสังคม จึงเป็นผลลัพธ์จากปฏิริยาของผู้คนกับสภาพแวดล้อมใหม่ ในบริบทเงื่อนไขของการโยงยึด ซึ่งมีระยะห่างระหว่างผู้คนกับสภาพแวดล้อมใหม่ และระยะห่างระหว่างผู้คนด้วยกันเป็นตัวแปร ในปฏิริยานี้ มีผู้คน (ซึ่งหมายถึงคุณสมบัติหรือศักยภาพของคนๆ นั้น) เป็นตัวกำหนด ชีชะตาในบริบททั้งสิ้นทั้งปวง

ความเข้าใจเรื่องปฏิริยาของผู้คน จะช่วยตอบคำถามเรื่องความซ้ำเร็วของการเปลี่ยนแปลง และย้ำทัศนะที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากระบบสังคมทุนใหม่รุนแรงกว่าที่เกิดจากระบบสังคมศักดินา

ความรุนแรงหมายถึงว่า จะมีการเปลี่ยนแปลงในคุณสมบัติหรือศักยภาพของผู้คนแต่ละคนอย่างมาก แบบก้าวกระโดด สมมติว่าถ้าเราทิ้งระบบสังคมชุมชนหมู่บ้านไว้อย่างโดดเดี่ยว แนวโน้มที่จะเป็นไปได้ คือ สังคมนั้นจะค่อยๆ เปลี่ยน วิวัฒนาการก็คือ ภาพต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงทีละน้อย ใจกลางของการเปลี่ยนแปลงนั้นคือ หน่วยปัจเจกหรือคนแต่ละคน การเปลี่ยนแปลงทีละน้อยนั้นมี "เหตุผล" ที่ตัวผู้คนจะเข้าใจได้ จะตอบตัวเองได้ว่าอะไร ทำไม และอย่างไร แต่การเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า ก้าวกระโดดนั้น หลุดลอยจากพื้นฐานของตนเอง ยากที่จะจับต้นชนปลาย

สิ่งประดิษฐ์เทคโนโลยีต่างๆ อันได้แก่ โทรศัพท์ รถยนต์ คอมพิวเตอร์ ฯลฯ ล้วนเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ล่องลอยมาสู่สังคม ซึ่งไม่กี่สิบปีก่อนหน้านั้น เชียงใหม่เองยังใช้วัวเทียมเกวียน การเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ เหล่านี้ล้วนแต่ไร้ราก ผู้คนไม่รู้ที่มาที่ไปของมัน และต้องใช้เวลาอีกไม่น้อยเพื่อเรียนรู้ในฐานที่มันจะมาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอย่างแท้จริง คือรู้ว่ามันจะมีอิทธิพล จะเปลี่ยนตัวเราและคนรอบข้างเราเป็นอะไรไปได้บ้าง (เราคงนึกกันได้บ้างว่า "สื่อ" เป็นสิ่งที่ทรงอิทธิพลเหนือ "ความจริง" และ "คุณธรรม" มากแค่ไหน) เวลาที่วณนี้ย่อมยาวนานกว่าช่วงที่ได้มันมาและรู้จักวิธีใช้มัน

ความเป็นจริงก็คือ กิจกรรมที่โยงยัดสังคมไว้ ไม่ว่าจะเป็น การผลิต การเมือง (วิถีสังคม) หรือ การเรียนรู้ ล้วนงอกงามมาจากศักยภาพของผู้คน บนพื้นฐานเท่าที่มันเป็นอยู่ ศักยภาพดังกล่าวได้สะท้อนออกมาให้เห็นอยู่ทั่วไป อย่างเช่น ผู้คนในชุมชนมีความเข้าใจและอธิบายธรรมชาติในแง่มุมต่างๆ ของเขาเอง การใช้ "หน่วยวัด" ต่างๆ ในการอ้างอิง คำนวณ และแลกเปลี่ยนระหว่างกันเอง รวมทั้ง "เหตุผล" หรือระบบตรรก ที่อธิบายตัวเขาเองและผู้คนในสังคมของเขา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้โดยทั่วไปแล้ว แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับวิถีสังคมใหม่ภายใต้สภาพแวดล้อมใหม่ ขาวนาเข้าใจ "ดอกเบี๊ยะ" ว่าสัมพันธ์กับการผลิตอย่างไรหรือเปล่า ขาวนาจะเข้าใจ "การค้าขาย" และการสะสมทุนผ่านกำไรจากการค้าหรือไม่ หรือว่าแค่ใช้การค้าขายเป็นหนทางการเปลี่ยนผลผลิตเป็นเงินตราเฉยๆ เพื่อเอาเงินตรานั้นไปแลกสิ่งอื่นอีกต่อหนึ่งเท่านั้น

นอกจาก "รุนแรง" จะมีนัยดังกล่าวแล้ว ยังสะท้อนจินตนาการที่คาดการณ์สภาพที่เกิดขึ้นจากปัญหาระบบทุนและเทคโนโลยีดังกล่าวด้วย การล่มของระบบทุนมีหนึ่งตัวอย่างที่ฉายให้ชมกันแล้ว ทั้งในระดับโลกและในประเทศไทยนี้ อุบัติเหตุของระบบทุนในไทย (พ.ศ.2540) ก่อปัญหาให้กับศูนย์กลางความทันสมัยของประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่ แต่เกิดปัญหาน้อยมากกับสังคมชุมชนหมู่บ้าน เพราะวิถีสังคมของชุมชนเองยังไม่ได้อิงกับวิถีในระบบทุนเท่าไรนักในขณะนั้น แต่หากความเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนดำเนินเข้าใกล้ภาพที่เป็นอยู่ในศูนย์กลางของระบบทุน ซึ่งเป็นที่มาของความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนั้น ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตเช่นกัน

สิ่งที่น่าเป็นห่วงไม่ใช่ว่าสังคมชุมชนจะล่มสลายไป สมมุติว่าโลกก้าวหน้าและทุนนิยม จบลงไป ด้วยอาการป่วยไข้ของมันเองในวันหนึ่ง สังคมชุมชนด้วยโครงสร้างแบบเดิมนี่ก็คงก่อตัวขึ้นใหม่ หากว่า ไม่สูญสิ้นหรือไร้ศักยภาพไปเสียก่อน แต่ปัญหาที่น่าเป็นห่วงกว่าในวันนี้ก็คือ สิ่งที่คุณจะต้องเผชิญในช่วงเปลี่ยนผ่าน ระหว่างที่การเปลี่ยนแปลงกำลังเกิดขึ้นนี้ต่างหาก

สังคมชุมชนแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน หรืออีกนัยหนึ่ง พื้นที่ถิ่นหลักที่อยู่ในอาณาจักรล้านนาแต่เดิม ถูกควมรวมเป็นส่วนหนึ่งของรัฐในอาณาจักรรัตนโกสินทร์ เมื่อ 200 ปีก่อน แต่การปกครองตนเองของ ล้านนาก็ยังคงเป็นอิสระ จนกระทั่งเมื่อโลกเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ ด้วยการแพร่ขยายเขตครอบครอง ของชาวตะวันตก ในยุคมัยล่าอาณานิคม กษัตริย์ในรัชกาลที่ 5 แห่งรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนแปลง ระบบการปกครองของรัฐเสียใหม่ เมื่อ 100 ปีที่แล้ว ความเป็นรัฐสยามแท้จริงจึงเกิดขึ้นในยุคนั้น

สังคมล้านนาที่อยู่ใกล้ชิดติดต่อกับศูนย์กลางอำนาจของรัตนโกสินทร์จึงมีการเปลี่ยนแปลงครั้ง สำคัญอีกครั้งหนึ่ง การปกครองที่เปลี่ยนไปทำให้การดูแลผู้คนในสังคมชุมชนเปลี่ยนไป ผู้ปกครองถูกส่ง มาจากส่วนกลางที่ไม่เคยรู้จักสภาพความเป็นอยู่แท้จริงของชุมชนพื้นฐานที่เป็นอยู่ (ปัจจุบันผู้ว่าราชการ และนายอำเภอก็ถูกส่งมาปกครองผู้คนในเขตปกครองที่กำหนดขึ้นตามแผนที่ใหม่) เจ้านายผันตัวไป เป็นนายทุน ต่างชาติติดต่อดำขายทรัพยากร (ป่าไม้) ของล้านนา แต่ผลประโยชน์กลับถูกส่งไปยังส่วน กลาง ซึ่งอุปโลกน์ว่าเป็นเจ้าของที่ครอบครองล้านนานั้น ผลผลิตถูกตีค่าเป็นเงินตราเพื่อเสียภาษี แต่สังคม ชุมชนที่อยู่ห่างไกลออกไปก็ยังคงดำรงสภาพเช่นเดิม ภายใต้ระบบเหมืองฝาย ระบบหมวด ระบบหัววัด

ตั้งแต่นั้นมาถึงบัดนี้ และต่อ ไปในอนาคต ตั้งแต่รัฐสยามจนกลาย มาเป็นประเทศไทย สังคมชุมชน แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นับว่าฝัก อนาคตของตนอยู่ในระบบใหญ่ที่ ครอบงำโดยอำนาจ สิ่งที่เกิดขึ้น และเป็นไปในประเทศนี้ ย่อมส่งผล ถึงสังคมชุมชนแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

รัฐสยามผ่านช่วงเวลายาก ลำบากในอดีตอย่างที่สุดช่วงหนึ่ง

ภายใต้อิทธิพลอำนาจของยุคล่าอาณานิคม การที่อาณาจักรไม่ถูกยึดและกลืนเป็นส่วนหนึ่งในฐานะเมืองขึ้นชาตินิคมอำนาจนั้น ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ กลไกหลายอย่างถูกสร้างขึ้น แผนที่ที่เคยต้องจัดทำขึ้น ระบบปกครองต้องปรับเปลี่ยน ต้องเปิดประตูยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ยอมรับความรู้และเทคโนโลยีที่ฝรั่งมาสอน ด้วยทัศนะหรือหลักการที่ว่า เรียนรู้และเลียนแบบ "วิธี" ของมหาอำนาจ จึงจะทำให้อยู่รอดภายใต้อำนาจได้

แต่มหาอำนาจไม่ได้หยุดความคิดที่จะเข้าครอบครอง เมื่อใช้กำลังทหารโดยตรงไม่ได้ ก็ใช้วิธีเข้าครอบงำ เป็นที่น่าสังเกตว่า ความคิด ความเชื่อ และความจริง หรือวาทกรรมต่างๆ ถูกสร้างขึ้นในหุ้มหาอำนาจแต่ละยุคสมัย สอดคล้องกับ "สิทธิอันชอบธรรม" ของหุ้มหาอำนาจเหล่านั้น ที่จะ "ชี้นำ" "ช่วยเหลือ" (หรือที่แท้จริงก็คือ "ครอบงำ") สังคมอื่นๆ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นเป้าหมาย ซึ่งก็คือพื้นที่ที่สามารถให้ผลประโยชน์กับมหาอำนาจนั้นได้

วาทกรรมเรื่องเหตุผล ระเบียบ แบบแผน สังคมทันสมัย โครงสร้าง-หน้าที่ เสรีภาพ ฯลฯ นำ "วิถีสังคม" ของสยามเข้ามาสู่ "ประชาธิปไตย" ซึ่งเป็นเพียงข้ออ้าง การนำของประเทศที่อ่อนแอลงภายใต้ระบบ "ประชาธิปไตย" จอมปลอม ภายใต้ความคิดหลากหลายและขัดแย้ง และไม่สันทัด "ความรู้" อย่างแท้จริงนั้น ทำให้มหาอำนาจเข้าครอบงำได้ง่ายขึ้น ความคิดเรื่อง "ศูนย์กลาง" และ "การพัฒนา" ทำให้มหาอำนาจมีเหตุผลอันชอบธรรม ที่จู่โจมเล็กๆ ให้เดินตามไปสู่ความทันสมัย และนโยบายอื่นๆ ที่เป็นผลประโยชน์ของมหาอำนาจเอง

ระหว่างทางที่รัฐเล็กรัฐน้อยกำลังเดินทางสู่ความทันสมัย การครอบงำโดยวิธีเดิมของมหาอำนาจเริ่มมีประสิทธิผลลดลง ผู้คนเจ้าของผืนแผ่นดินในอาณาเขตรัฐเล็กรัฐน้อยดูเหมือนเริ่มมีความรู้มากขึ้น ในระหว่างนี้เอง ที่ความคิดเรื่อง "วาทกรรม" และ "การต่อรองเชิงอำนาจ" เริ่มแพร่หลาย ผลของวาทกรรมด้านหนึ่ง ทำให้ผู้คนมีความตื่นตัวในเรื่องของตัวเอง อีกด้านหนึ่ง ทำให้เกิดการถกเถียง สงสัย ต่อความรู้ที่ตนเองมี ส่วนการต่อรองเชิงอำนาจ ทำให้อำนาจกระจายออก ซึ่งมีผล 2 ด้านเช่นกันคือ ด้านหนึ่ง ทำให้มีความตื่นตัวด้านสิทธิและการใช้อำนาจ เพื่อดูแลรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตน อีกด้านหนึ่ง การพัฒนาประชาธิปไตยกลับถูกละเลยไป ทำให้การต่อรองของรัฐก็ลดลงอีกครั้ง ผลที่เกิดขึ้นกลับไม่ใช่ความสามารถของรัฐเล็กรัฐน้อย ที่จะสามารถมีอำนาจต่อรองกับมหาอำนาจเหล่านั้นได้ แต่กลับยังคงต้องใช้เวลามากมายในการตกลงเรื่อง "อัตลักษณ์" ของผู้คนและกลุ่มต่างๆ ที่ประกอบเป็นระบบแห่งรัฐนั้นเอง ส่วนในเรื่องความรู้หรือการศึกษา ที่จะทำความเข้าใจตัวตนและทิศทางของประเทศจริงๆ นั้น จนบัดนี้ยังไม่พัฒนาหรือก้าวไปสักเท่าใดนัก กลไกที่สำคัญคือระบบการศึกษานั้น ยังไม่สามารถยกระดับสติปัญญาความรู้ของผู้คนพลเมืองในรัฐได้ ระบบการศึกษาที่มีมาตรฐานก็ยังไม่อาจสถาปนาขึ้น

ได้ในสังคมไทย คุณภาพของผู้คนพลเมือง ยังคงไม่ได้ถูกยกระดับขึ้นอย่างแท้จริง อาจเป็นเพราะผู้ปกครองรัฐ หรือผู้ครอบครองอำนาจอยู่คิดว่า บางทีถ้าผู้คนมีความรู้ขึ้นมากจริงๆ แล้ว การครอบงำจะทำได้ลำบาก

ต้องกลับมาคิดใหม่ว่า การต่อรองเชิงอำนาจนั้น ถึงที่สุดแล้วไม่ได้หยุดเพียง "วาทกรรม" หรือการสถาปนาความคิดความเชื่อให้เป็นที่ยอมรับเท่านั้น เพราะการลงมือปฏิบัติการทางทหาร ยังคงเกิดขึ้นได้ด้วยวิธีที่แยบยลยิ่งกว่าเดิม ไม่ว่าจะเป็นการ "ปฏิรูปการปกครอง" ในรัฐประหารนี้ โดยอาศัยวาทกรรม "คอร์รัปชัน" "คุณธรรม" "จริยธรรม" "ธรรมาภิบาล" ฯลฯ หรือ "การผดุงสันติภาพของโลก" ที่มหาอำนาจเอามาอ้าง เพื่อยึดรัฐเอกราชขึ้นในฐานะที่มี "อาวุธร้ายแรง" ไว้ในครอบครอง ดังนั้น ความรู้จริง โดยวิธีที่จะให้รู้ได้จริง และการลงมือหาความรู้จริง เป็นหนทางที่ถูกแทนที่แน่นอนสำหรับประชาชน และประชาชาติ ที่จะยกระดับความสามารถของตนในการดูแลตนเอง และในการต่อรองท่ามกลางประชาคมโลก

ไม่ว่าคำถามที่ว่า "สังคมควรจะเป็นอย่างไร?" จะเป็นคำถามจริงๆ หรือไม่ แต่ภาพที่เป็นแนวโน้มที่สังคมจะเป็นไป คงมีในใจผู้คนอยู่บ้าง "วิถีสังคม" ที่แต่ละคนอยากจะเห็นอยากจะให้เป็นนั้น ผู้คนเป็นผู้กำหนดชะตาเอง

ประเทศไทยซึ่งเป็นรัฐปรากฏบนแผนที่โลกใบนี้ คือ องค์กรใหญ่ที่ประกอบด้วยหน่วยและระบบย่อยๆ มากมาย การคงความเป็นรัฐอยู่ได้ ต้องการการโยงยึดที่มีคุณภาพ กลไกที่สำคัญคือ การผลิต วิถีสังคม และการเรียนรู้ (การศึกษาและเทคโนโลยี) ต้องไม่ละเลยการโยงยึดนี้ และมุ่งสร้างความก้าวหน้าของเขตภายใน และเพื่อเพิ่มศักยภาพพลังการต่อรองระหว่างรัฐ ผู้ที่มีบทบาทและระบบที่มีบทบาทในการนำใน "วิถีสังคม" ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะนำระบบสังคมนี้เข้าสู่การแลกเปลี่ยนระหว่างประชาคมโลก ดังนั้น จึงจะต้อง "มีความรู้" "เข้าใจ" "ทำเป็น" และ "ตั้งใจทำ" แทบไม่ต้องนึกว่า ถ้าผู้นำไม่มีความรู้ ไม่มีความเข้าใจ หรือแสร้งไม่เข้าใจ ทำไม่เป็น และยังไม่ (ต้นทุ) รังแต่จะทำเฉพาะเรื่องความรู้ลึกลับศักดิ์ศรีจอมปลอมของตัวเอง ชะตากรรมของรัฐจะเป็นอย่างไร

ท้ายที่สุดนี้ เมื่อกล่าวถึงความเป็น "ระบบ" ของสังคม พื้นที่ทางกายภาพและผู้คนที่ครอบครองพื้นที่นั้นแหละ เป็นสิ่งที่กำหนดชะตาและความเป็นไป

เชิงอรรถ

เชิงอรรถ บทที่ 1

- 1 ในพงศาวดารไทอาหมระบุว่า “ขุนหลวงขุนหลายจึงขี่ช้างเลียบดูเมือง แบ่งปันน้ำ ทำฝาย ทำนาปลูกข้าวกิน ตามเมืองริเมืองรำ” โปรดอ่านข้อความที่สมบูรณ์จาก เรณู วิชาศิลป์ (ถ่ายถอดและแปล), *พงศาวดารไทอาหม*, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539, หน้า 54.
- 2 โปรดดู กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2519.
- 3 โปรดดู สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานสิงหนวัติโยนกชัยบุรีศรีเชียงแสน,” *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515.
- 4 โปรดดู อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, เชียงใหม่ : สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, 2543.
- 5 สัมภาษณ์แม่คำปัน เสาร์คำ บ้านแม่แทย อ.ลี้ จ.ลำพูน วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2548
- 6 โปรดดู ภัททิยา ยิมเรวัตติ, *ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย*, กรุงเทพฯ : วิถีธรรม, 2544.
- 7 สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานสุวรรณคำแดง หรือตำนานเสออินทิล,” *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515, หน้า 126.
- 8 สุจิตต์ วงษ์เทศ, *ชาติพันธุ์สุวรรณภูมิ*, กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน, 2547, หน้า 36.
- 9 สุจิตต์ วงษ์เทศ, หน้า 12, อ้างแล้ว.
- 10 โปรดดู สรัสวดี อ๋องสกุล, *ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2543.
- 11 โปรดดู สุพจน์ พรหมมาโนช, *โบราณคดีลุ่มน้ำปิงตอนบน*, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.
- 12 โปรดดู งานของชลธิรา สัตยาวัฒนา สรัสวดี อ๋องสกุล รัตนพร เศรษฐกุล.
- 13 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 1, อ้างแล้ว.
- 14 กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 227, อ้างแล้ว.
- 15 รัตนพร พรหมวิชัย, “เมืองสร้อยศรีสุข,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 10*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2524, หน้า 5292.
- 16 สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานนางจามเทวี,” *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515, หน้า 19-20.
- 17 สรัสวดี อ๋องสกุล (ปริวรรต), “รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่ : หลักฐานประวัติศาสตร์,” *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ* (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน), เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536, หน้า 122.
- 18 โปรดดู บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ชาวเขาในไทย*, กรุงเทพฯ : พิมพ์ศรีพรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2545.
- 19 กรมศิลปากร, *ตำนานมูลศาสนา*, หน้า 208, อ้างแล้ว.
- 20 แสง มนวิฑูร, *ชนกาลมาลีปกรณ์*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ แด่นายก นิมนต์หมื่นนทร์ วันที่ 12 พฤษภาคม 2510, หน้า 93, 95.
- 21 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 17-18, อ้างแล้ว.
- 22 สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานสุวรรณคำแดง หรือตำนานเสออินทิล,” *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, หน้า 117-160, อ้างแล้ว.
- 23 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 165, อ้างแล้ว.
- 24 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “ลัวะ” (ละว้า), ศึกษาจากเอกสารคัมภีร์ใบลาน และจารึก เอกสารวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, หน้า 39, (เอกสารอัดสำเนา).

25 สัมภาษณ์แม่อุ้ยสม กันทะโรจน์ อายุ 70 ปี ชาวบ้านท่าข้ามเหนือ ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547

26 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 34, อ้างแล้ว.

27 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, หน้า 32-50, อ้างแล้ว.

28 สงวน โชติสุขรัตน์, "ตำนานนางจามเทวี," *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, หน้า 15-16, อ้างแล้ว.

29 สงวน โชติสุขรัตน์, "ตำนานราชวงศ์ปกรณ," *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, หน้า 225-226, อ้างแล้ว.

30 สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต), *ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 4*. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518, หน้า 8.

31 เช่น พับหนังสือเรื่องพื้นเมืองเชียงราย, พับหนังสืออาณาจักรหลักคำ (กฎหมายเมืองน่าน), พับสำเนา "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่ : หลักฐานประวัติศาสตร์".

32 สงวน โชติสุขรัตน์, "ตำนานราชวงศ์ปกรณ," *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, หน้า 262-263, อ้างแล้ว.

33 สงวน โชติสุขรัตน์, "ตำนานนางจามเทวี," *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, หน้า 18, อ้างแล้ว.

34 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 60-61, อ้างแล้ว.

35 บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545, หน้า 63-64, 228.

36 โปรดดู ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, *ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*, อ้างแล้ว.

37 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), "พื้นเมืองเชียงราย," *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ*, หน้า 44-46, อ้างแล้ว.

38 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), "อาณาจักรหลักคำ (กฎหมายเมืองน่าน)," *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ*, หน้า 88, อ้างแล้ว.

39 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่ : หลักฐานประวัติศาสตร์," *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ*, หน้า 111, อ้างแล้ว.

40 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), หน้า 111-113, อ้างแล้ว.

41 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), หน้า 113, อ้างแล้ว.

42 บุญชู จันทร์บุตร ผู้รวบรวม, *โครงการพัฒนาตำรายา องค์ความรู้หมอพื้นบ้านล้านนา* (เอกสารอัดสำเนา), หน้า 46-122.

43 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่ : หลักฐานประวัติศาสตร์," *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ*, หน้า 113, อ้างแล้ว.

44 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), หน้า 111-114, อ้างแล้ว.

45 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), หน้า 112, อ้างแล้ว.

46 โปรดดู ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ*, อ้างแล้ว.

47 สงวน โชติสุขรัตน์, "ตำนานนางจามเทวี," *ประชุมตำนานล้านนาไทย*, หน้า 27, อ้างแล้ว.

48 ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), "พื้นเมืองเชียงราย," *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ*, หน้า 46, อ้างแล้ว.

49 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 178, อ้างแล้ว.

เชิงอรรถ บทที่ 2

- 1 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543, หน้า 154.
- 2 บดินทร์ กีนาวงค์, *เจ้าหลวงกาวิละ วีรบุรุษแห่งล้านนา*, เชียงใหม่ : มิ่งขวัญ, 2546, หน้า 237.
- 3 เรียงราย อักษรดิษฐ์, *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา* ภูมินาม ตำนาน ผู้คน, เชียงใหม่ : สารปัญญา, 2552, หน้า 8, 57.
- 4 ภัททิยา ยิมเรวัตติ, *ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย*, กรุงเทพฯ : วิถีธรรม, 2544, หน้า 89-90.
- 5 การสำรวจภาคสนาม โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบน, พ.ศ.2548-2549.
- 6 รัตนา พรหมวิชัย, "เมืองสร้อยศรีสุข," ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 10*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2524, หน้า 5292-5293.
- 7 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 1, อ้างแล้ว.
- 8 จู เหลียง เหวิน, *ชนชาติไท สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีในสิบสองปันนา*, แปลจาก The Dai or the Tai and their architecture and Customs in south China, เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2537, หน้า 26.
- 9 บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545, หน้า 110.
- 10 Henri Maspero, *Taoism and Chinese Religion*, Amherst : University of Massachusetts Press, 1981, 223.

เชิงอรรถบทที่ 3

- 1 ทิว วิชัยทัตตะ, "ล้านนาดีสิญจเสวนา : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่" ใน *รวมบทความ ล้านนาดีสิญจเสวนา : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่*, เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาดีเชียงใหม่, 2533, หน้า 61.
- 2 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "ตำนานพื้นเมืองล้านนาเชียงใหม่," *ดรรชนีเมือง : จากตำนานและศิลปจารึก (ส่วนที่ 2)*, เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยฯ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2540, หน้า 323.
- 3 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด," *ดรรชนีเมือง : จากตำนานและศิลปจารึก (ส่วนที่ 2)*, หน้า 324, อ้างแล้ว.
- 4 โปรตดู กรมศิลปากร, *สมบัติศิลปจากบริเวณเขื่อนภูมิพล*, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503.
- 5 เมือง คือต้นขาชนิดหนึ่งที่ขึ้นตามที่สูงในเขตร้อน ส่วนของเมืองที่ใช้บริโภคกันคือส่วนของใบอ่อน ซึ่งเก็บมาล้างแล้วหมักให้ได้ที้นำไปทำเป็นของขบเคี้ยวหลังอาหาร
- 6 เขื่อนยันฮี เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระปรมาภิไธยให้เป็นชื่อเขื่อนว่า "เขื่อนภูมิพล" เป็นเขื่อนอนกประสงค์แห่งแรกของประเทศไทย และเป็นเขื่อนคอนกรีตโค้งเพียงแห่งเดียวในประเทศ สร้างปิดกั้นลำน้ำปิงที่บริเวณเขาแก้ว อำเภอสามเงา จังหวัดตาก มีรัศมีโค้ง 250 เมตร สูง 154 เมตร ยาว 486 เมตร ความกว้างของสันเขื่อน 6 เมตร อ่างเก็บน้ำมีความจุสูงสุด 13,462 ล้านลูกบาศก์เมตร (www.scithai.com)
- 7 กรมศิลปากร, *สมบัติศิลปจากบริเวณเขื่อนภูมิพล*, หน้า 20, อ้างแล้ว.
- 8 โปรตดู *ตำนานพระเจ้าให้เมืองฮอด*, วัดพระเจ้าให้ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่
- 9 อินตา คำปาต้า และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก (ปริวรรต), *จารึกใบลานบ้านต้า (อัตสำเนา)*, 2543.
- 10 อินตา คำปาต้า และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก, อ้างแล้ว.

- 11 อินตา คำปาต้า และ ศุภชัย ใจชุ่มอก, อ้างแล้ว.
- 12 กฤษณา เจริญวงศ์, "การสำรวจชุมชนลัวะใน 5 อำเภอ : อำเภอเมือง ทางดง สันป่าตอง จอมทอง และฮอด," ในเอกสาร *สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ลัวะในล้านนา*, เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2531, หน้า 21.
- 13 ก้วย หมายถึงตะกร้า คือภาชนะสานขนาดค่อนข้างใหญ่และสานแบบห่างๆ มีหลายชนิดตามการใช้งาน เช่น ก้วยกล้า ก้วยตาเหลว ก้วยถ่าน เป็นต้น
- 14 สะมาง คือตำแหน่งของหัวหน้า ผู้นำหมู่บ้าน หรือตำแหน่งขุนในสมัยก่อน ทำหน้าที่ดูแลหมู่บ้านและเก็บส่วยส่งให้กับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่
- 15 โปรดดู ตำนานพระบรมธาตุเจ้าดอยเก็ง, ฉบับวัดดอยเก็ง อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่
- 16 ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : เป็นตำนานทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในดินแดนต่างๆ และได้ทรงมีพุทธทำนายถึงความรุ่งเรืองของดินแดนแห่งนั้นในอนาคต
- 17 อินตา คำปาต้า และ ศุภชัย ใจชุ่มอก (ปริวรรต), *จารึกโบราณบ้านคำล*, อ้างแล้ว.
- 18 "พ่อหม่อนเจ้า พ่อเล้าหนาน" เป็นชื่อของผีเมืองผู้ดูแลหมู่บ้านที่ชาวบ้านหลวงดอยเต่าให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก
- 19 โปรดดู ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม, ฉบับวัดหลายแก้ว ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.เชียงใหม่.
- 20 ชาวยอง คือ กลุ่มคนตระกูลภาษาไทที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองยอง และกระจายอยู่ทั่วไปในแถบเมืองต่างๆ ในรัฐฉาน ด้านตะวันออกของพม่า เขตสิบสองปันนาในมณฑลยูนนานของจีน ในช่วง พ.ศ. 2348 ชาวบ้านจากเมืองยองได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองลำพูนหลายหมู่บ้าน
- 21 "หัววัด" ในที่นี้หมายถึงวัดที่มีความสัมพันธ์กัน จากการที่ชาวบ้านที่เป็นศรัทธาวัดนั้น รู้จักมักคุ้นกันผ่านการแต่งงานหรือรู้จักผ่านทางเจ้าอาวาส วัดที่เป็นหัววัดกันจะไปมาหาสู่กันในช่วงที่มีงานเทศกาลต่างๆ โดยเฉพาะงานปอยหลวง หัววัดทุกวัดที่ "เติงกัน" จะได้รับบัตรเชิญให้มาร่วมงานบุญที่ชาวล้านนาถือว่าเป็นงานบุญใหญ่บุญหลวง
- 22 สัมภาษณ์ยายแสง (ไม่ทราบนามสกุล) บ้านหลวง ต.ยางเปียง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ วันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2548
- 23 เรียบเรียงจากพระครูสถิตธรรมคณี, *ประวัติตำนานพื้นเมืองเมืองดั้น ฉบับวัดจอมแจ้ง*, เชียงใหม่ : ธารทองการพิมพ์, 2525, หน้า 1-5.
- 24 กข. ย่อมาจาก กรมการข้าว (กระทรวงเกษตร) และเป็นชื่อพันธุ์ข้าวต่างๆ ที่ได้รับการปรับปรุงพันธุ์ขึ้นโดยกระทรวงเกษตรฯ เช่น ข้าวพันธุ์ กข.10 ข้าวพันธุ์ กข.6 เป็นต้น
- 25 ข้อมูลจากการสำรวจปศุสัตว์ในพื้นที่ตำบลม่อนจอง, องค์การบริหารส่วนตำบลม่อนจอง, 2548.
- 26 ป. ปริยะ, *ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง*, วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่, 2489, หน้า 21-22.
- 27 เป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ปัจจุบันอยู่ในประเทศอินเดีย ตอนเหนือ
- 28 เห็นจะเป็น 270 โยชน์ ซึ่งเท่ากับ 4,320 กิโลเมตร ซึ่งตรงกับศัพท์บาลีบางแห่งว่า ลตฺตวิสตีทสสโยชณิกะ แปลว่า 270 โยชน์
- 29 ปัจจุบันนี้แม่น้ำปิงได้เปลี่ยนทางเดินใหม่ ห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร
- 30 โปรดดู ป. ปริยะ, *ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง*, อ้างแล้ว.
- 31 สมปอง เพ็งจันทร์, *เครื่องจักสานภาคเหนือ*, เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก, 2546, หน้า 31-33.
- 32 สมปอง เพ็งจันทร์, หน้า 31-33, อ้างแล้ว.
- 33 สัมภาษณ์พ่ออินตา กันยานันท์ บ้านเมืองกลาง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 10 มกราคม พ.ศ.2549
- 34 สัมภาษณ์พ่อน้อยแก้ว กันธิยะ บ้านหลวง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่. วันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2549
- 35 ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, "ตราหลวง หลาเงิน ของพระนางวิสุทธิเทวี," ใน *รวมบทความ ถิ่นนาครดลเชียงใหม่ : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่*, เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาครดลเชียงใหม่, 2533, หน้า 7, 15.

- 36 ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, หน้า 12-13, อ้างแล้ว.
- 37 ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, หน้า 8-12, อ้างแล้ว.
- 38 ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, หน้า 8, อ้างแล้ว.
- 39 โปรดดู ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, อ้างแล้ว.
- 40 ไข่มุก อุทยานวลี, "ทลางเงิน," ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 14*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 7474.
- 41 พระธาตุเสด็จออกจากที่ประทับไปยังสถานที่ต่างๆ ที่มีพระธาตุของพระพุทธเจ้าประดิษฐานอยู่
- 42 คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองลี้, *เมืองลี้*. ลำพูน : โครงการสืบสานตำนานเมืองลี้, 2540, หน้า 16-17.
- 43 บุญผา คุณยสัย, "อำเภอลี้," ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 11*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542, หน้า 5997-6000.
- 44 ปัจจุบันอยู่ในเขตกิ่งอำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่
- 45 ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลบ้านโป่งแม่ลอบ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน
- 46 เป็นดอยที่แบ่งเขตแดนระหว่างตำบลโป่งแม่ลอบ อำเภอแม่ทา กับตำบลตะเคียนปม กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
- 47 ปัจจุบันเป็นเขตบ้านแสม ตำบลตะเคียนปม กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
- 48 ปัจจุบันเป็น กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
- 49 ปัจจุบันเป็นเขตบ้านแม่ปันแดง ตำบลทุ่งหัวช้าง กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
- 50 ปัจจุบันวัดแควเป็นวัดประจำตำบลบ้านปวง กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
- 51 คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองลี้, *เมืองลี้*, หน้า 9-12, อ้างแล้ว.
- 52 คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองลี้, หน้า 16, อ้างแล้ว.
- 53 เจ้าปู่ขาว-เจ้าปู่เหลือง เป็นผีที่ทำหน้าที่ดูแลในแต่ละเขตพื้นที่ มีการแบ่งเขตโดยใช้น้ำแม่ลี้ คือ ด้านตะวันตกของแม่น้ำลี้ เป็นเขตของเจ้าปู่เหลือง ส่วนทางด้านตะวันออก เป็นเขตของเจ้าปู่ขาว
- 54 โปรดดู พระครูพัฒนกิจจานุรักษ์, *ธรรมปิกนกะ เล่ม 3*. กรุงเทพฯ : มิตราธรรม, 2540.
- 55 ปัจจุบันเป็นบ้านแม่หวาง ตำบลนาทราย อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
- 56 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดพระบาทผาฝั่ง ตำบลแม่ลาน อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
- 57 ปัจจุบันเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในเขตวัดพระบาทห้วยต้ม อ.ลี้ จ.ลำพูน
- 58 สัมภาษณ์แม่คำปัน เสาร์คำ บ้านแม่เทย อ.ลี้ จ.ลำพูน วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2548
- 59 โปรดดู พรพิไล เลิศวิชา, "โหล่ง" และ "เมือง" เขตเศรษฐกิจโบราณวัฒนธรรม, เอกสารประกอบการสัมมนาเสนอผลงานประจำปี โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน วันที่ 29 กันยายน-1 ตุลาคม 2547 ณ โรงแรมอิมพีเรียลเชียงใหม่ รีสอร์ท จ.เชียงใหม่

เชิงอรรถ บทที่ 4

- 1 สัมภาษณ์นายศรีชัย ก้อนแก้ว แก่ฝ่ายเมืองหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2549
- 2 "ผู้ใช้น้ำ" มีสถานภาพแตกต่างจาก "ลูกเหมือง" คือ เป็นผู้ที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายโดยการซื้อน้ำโดยตรง ไม่ต้องทำงานเหมืองฝาย ส่วนใหญ่คือเกษตรกรผู้ปลูกไร่ที่ซื้อน้ำในราคาตันละ 5 บาท ส่วน "ลูกเหมือง" คือเกษตรกรผู้ใช้น้ำจากลำเหมืองผ่านระบบเหมืองฝาย มี "แรง"

3 ปี 2549 คณะกรรมการเหมืองฝายได้สำรวจพื้นที่รับน้ำสวนลำไยเพิ่มเติม พบพื้นที่สวนลำไยตกสำรวจ และสวนลำไยที่ปลูกใหม่อีกกว่า 100 ไร่

4 เอกสารอัดสำเนาบรรยายสรุปอำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน ณ วันที่ 30 กันยายน 2545

5 สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านโฮ่ง ณ วันที่ 30 กันยายน 2545

6 ระบบเหมืองฝาย หมายถึง ระบบการจัดการน้ำ ซึ่งอาศัยแรงดึงดูดของโลกเป็นพลังงานตามธรรมชาติในการกระจายน้ำเพื่อนำน้ำไปสู่การจัดสรรตามความต้องการ ซึ่งปรากฏขึ้นตามสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ ในเขตที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา เขตที่ราบบนที่สูง เขตที่ลุ่มริมแม่น้ำฯ ในดินแดนของล้านนา โดยมีการสร้างสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า “ฝาย” เพื่อกัก กั้น ชะลอแม่น้ำ และบังคับการไหลของน้ำเข้าคลองส่งน้ำ หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า “เหมือง” หรือ “ลำเหมือง” จึงเรียกรวมกันเป็น “ระบบเหมืองฝาย” (พรพิไล เลิศวิชา และคณะ. “เหมืองฝาย” จัดการน้ำ จัดการคน บนพื้นฐานภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรม. 2552 (เอกสารอัดสำเนา)

7 นนธชัย นามเทพ, “ดอยจอมทอง ดอยอ่างกา แม่ น้ำกาละ” ตำนานบอกเล่าเมืองจอมทอง : ประวัติศาสตร์ ชุมชนจากการบอกเล่าของคนในพื้นที่เอกสารวิจัย โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549.

8 “ทุ่งหลวง” เป็นพื้นที่รวมของทุ่งนาต่างๆ ดังนี้ ทุ่งลุ่มบ้าน ทุ่งนาสูง ทุ่งนาทราย ทุ่งสบเตี้ยะ และทุ่งหมากหมุ่น

9 โปรดดู ข้อมูลการวิจัย เรื่อง “เหมืองฝายห้วยแม่แตง และแม่จันทาว”, โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549.

10 โปรดดู โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, อ้างแล้ว.

11 โปรดดู โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, อ้างแล้ว.

12 สัมภาษณ์นายสมเมือง เชื้อนแก้ว แก่ฝายนาทราย อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2547

เชิงอรรถ บทที่ 5

1 โปรดดู พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน*, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

2 สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต), *ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 4*, เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518, หน้า 17.

3 รัตนพร เศรษฐกุล, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*, เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม, 2552, หน้า 124.

4 บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545, หน้า 124.

5 ตัวเลขนี้รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ 3 รายการ ดังนี้ 1) สิงฆะ วรรณสัย, *สารประวัติครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย*, กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2552. 2) โสภา ขนะมูล, *ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ.2421-2481)*, วิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534. 3) หนังสือที่ระลึกในงานครบรอบวันมรณภาพ 27 ปี ครูบาเจ้าอภิชัยขวปี อภิชัย ณ วัดพระพุทธบาทผาหนาม ต.ป่าไผ่ อ.ลี้ จ.ลำพูน วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2547

เชิงอรรถ บทที่ 6

1 เรณู วิชาศิลป์, *พงศาวดารไทอาหม*, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539, หน้า 17.

2 ภัททิยา ยิมเรวัต, *ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย*, กรุงเทพฯ : วิทยทรรศน์, 2544, หน้า 115-117.

3 สัมภาษณ์ “ปู่เมือง” (ตำแหน่งผู้นำพิธีกรรมเลี้ยงผีเมือง เชียงตุง) เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า วันที่ 13 เมษายน พ.ศ.2547, ผู้สัมภาษณ์ พรพิไล เลิศวิชา.

4 กัททียา ยิมเรวัต, *ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย*, หน้า 98, อ้างแล้ว.

5 จากข้อมูลภาคสนาม สัรวจปี 2547-2549

6 กัททียา ยิมเรวัต, *ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย*, หน้า 101, อ้างแล้ว.

7 กัททียา ยิมเรวัต, หน้า 98, อ้างแล้ว.

8 ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล, *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชนชาติไท ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา*, กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือฟาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551, หน้า 39.

9 กัททียา ยิมเรวัต, *ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย*, หน้า 150, อ้างแล้ว.

10 ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, *200 ปี พม่าในล้านนา*, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545, หน้า 114.

11 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543, หน้า 185.

12 โปรตุเกส รายละเอียดเพิ่มเติมจากเจียรชาย อักษรดิษฐ์ และคณะ, *ล้านนา : จักรวรรดิตัวตนและอำนาจ*, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

13 สิทธิพร เนตรนิม, อธิบายว่า “พื้นที่ดังกล่าว นอกจากจะมีประโยชน์ในฐานะที่อยู่อาศัย ทำมาหากินแล้ว ก็ยังมีฐานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่แสดงกำเนิดเวลาและอนาคตไปพร้อมกันด้วย” โปรดอ่านใน *พระธาตุ กุสลักข์ในพุทธศาสนา หมายเหตุทางภูมิศาสตร์ในอุดมคติ ถึงเครือข่ายชุมชนล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน*, เชียงใหม่ : ธารปัญญา, 2552,

14 แสง มนวิฑูร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ แด่นายก นิมนานเหมินทร์ วันที่ 12 พฤษภาคม 2510, หน้า 98-101.

15 แสง มนวิฑูร, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, หน้า 101-111, อ้างแล้ว.

16 สัมภาษณ์นายบุญธรรม ยะวิจิตร บ้านกวน ต.หารแก้ว อ.หางดง จ.เชียงใหม่ วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2548 ผู้สัมภาษณ์ พรพิไล เลิศวิชา

17 สิทธิพร เนตรนิม, *พระธาตุ กุสลักข์ในพุทธศาสนา หมายเหตุทางภูมิศาสตร์ในอุดมคติ ถึงเครือข่ายชุมชนล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน*, เชียงใหม่ : ธารปัญญา, 2552, หน้า 26, 96.

18 สัมภาษณ์นายเสาร์แก้ว กาติะ และแม่ฮ้อยชีว ขวัญปิ่น ชาวบ้านดอยเต่า อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547

19 Henri Maspero, *Taoism and Chinese Religion*, Amherst : University of Massachusette Press, 1981, page 211-223.

20 บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545, หน้า 240-245.

21 เรณู วิชาศิลป์, *พงศาวดารไทอาหม*, หน้า 51, อ้างแล้ว.

22 อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, หน้า 1, อ้างแล้ว.

23 สัมภาษณ์พระสงฆ์และผู้นำชุมชนเมืองเชียงตุง (ขอสงวนนาม) วันที่ 13 เมษายน พ.ศ.2547.

24 สัมภาษณ์พระสงฆ์และผู้นำชุมชนเมืองเชียงตุง (ขอสงวนนาม) วันที่ 13 เมษายน พ.ศ.2547.

25 สัมภาษณ์พ่อแก้วมา ตีบเต็น และแม่แสง คำมา หมู่ที่ 3 ต.บ้านตาล อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547.

26 โปรตุเกสรายละเอียดเพิ่มเติมจาก เจียรชาย อักษรดิษฐ์, *พิธีกรรมพ่อนผี : ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม*, เชียงใหม่ : ธารปัญญา, 2551.

27 สัมภาษณ์แม่ฮ้อยสม กันทะโรจน์ บ้านท่าข้ามเหนือ ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547.

28 สัมภาษณ์แม่ฮ้อยสม กันทะโรจน์ บ้านท่าข้ามเหนือ ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547.

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. *ตำนานมูลศาสนา*. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2519.
- _____. *สมบัติศิลปจากบริเวณเขื่อนภูมิพล*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503.
- กฤษณา เจริญวงศ์. "การสำรวจชุมชนลัวะใน 5 อำเภอ : อำเภอเมือง ทางดง สันป่าตอง จอมทอง และฮอด," ใน *เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ลัวะในล้านนา*. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2531.
- ไกรศรี นิมมานเหมินทร์. *รวมบทความ ล้านนาคดีสัญญา* : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่, 2533.
- คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอจอมทอง. *ประวัติเมืองจอมทอง*. เชียงใหม่ : สภาวัฒนธรรม อำเภอจอมทอง, 2550.
- คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองลี้. *เมืองลี้*. ลำพูน : โครงการสืบสานตำนานเมืองลี้, 2540.
- จุ เหลียง เทวิน. *ชนชาติไท สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีใต้ในสิบสองปันนา*. แปลจาก The Doi or the Tai and their architecture and Customs in south China. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2537.
- จิตรารักษ์ ดันรัตนกุล (ผู้แปล). *กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2544.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. *การศึกษาประวัติศาสตร์ไทอาหม*. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2552.
- ชาลิต สัยเจริญ. *อิทธิพลล้านนา : ความเชื่อเรื่องผีที่มีต่อสถาปัตยกรรมล้านนา*. เอกสารอัดสำเนา.
- ชลธิรา สัตยวัฒน์. *ลัวะเมืองน่าน*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2530.
- ด้วน ลี เซิง และอุษณีย์ ธงไชย. *ประวัติศาสตร์ล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังรายจากเอกสารจีน*. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531. เอกสารเย็บเล่ม.
- ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม*. ฉบับวัดหลายแก้ว ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.เชียงใหม่.
- ตำนานพระเจ้าให้เมืองฮอด*. วัดพระเจ้าให้ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่.
- ตำนานพระบรมธาตุเจ้าดอยเก็ง*. ฉบับวัดดอยเก็ง อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่.
- ทิว วิชัยทัศนะ. "ล้านนาคดีสัญญาเสนา : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่" ใน *รวมบทความ ล้านนาคดีสัญญาเสนา : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่, 2533.
- ทวี สว่างปัญญา. *ตำนานพื้นเมืองสิบสองพื่นนา*. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือ, 2528.
- _____. *พงศาวดารเมืองเชียงตุง*. หนังสือแจกเป็นบัตรพลังงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าแม่ทิพวรรณ ณ เชียงตุง. ณ วัดสวนดอก วันที่ 27 มกราคม พ.ศ.2533.
- ธนศวร เจริญเมือง และวสันต์ ปัญญาแก้ว (บรรณาธิการ). "คนเมืองท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลง," เอกสารจากการเสนาทางวิชาการ. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน*. เชียงใหม่ : สารปัญญา, 2552.
- _____. *พิธีกรรมพ่อนผี : ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม*. เชียงใหม่ : สารปัญญา, 2552.

เจียรชาย อักษรดิษฐ์ และคณะ. ล้านนา : จักรवालตัวตนและอำนาจ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2545.

นนชัย นามเทพ. "คอยจ่อมตอง คอยอังกา แม่น้ำกาละ" ตำนานบอกเล่าเมืองจอมทอง : ประวัติศาสตร์ ชุมชนจากการบอกเล่าของคนในพื้นที่. เอกสารวิจัย โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549.

นาคฤทธิ (นามแฝง). พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก. เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, 2545.

นรินทร์ กินาวงศ์. เจ้าหลวงกาวิละ วีรบุรุษแห่งล้านนา. เชียงใหม่ : มิ่งขวัญ, 2546.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 30 ขาดิในเชียงราย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2510.

_____. ชาวเขาในไทย. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศ พรันตัง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2545.

_____. ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545.

_____. ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545.

บุญชู จันทรบุตร (ผู้รวบรวม). โครงการพัฒนาตำรายา องค์ความรู้หมอพื้นบ้านล้านนา (เอกสารอัดสำเนา).

ป. ปริยะ. ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง. วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่, 2489.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงศ์ตวัน ณ เชียงใหม่) ณ เมรุวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ 12 มกราคม พ.ศ.2516.

ประวัติและผลงานของครูบาศรีวิชัย ประวัติวัดศรีโสดา. เอกสารศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรชาวเขา วัดศรีโสดา ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่.

ปวงคำ ดุษฎี (ปริวรรต). โบราณนิทานปถมเหตุการณ์ตั้งเมืองเชียงใหม่ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522.

พจนานุกรมจ้วงใต้-ไทย. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

พระครูใบฎีกามนตรี ธัมเมธี. ธรรมจาริต. วัดพระพุทธรบาทห้วยต้ม. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, มปป.

พระครูพัฒนกิจจานุรักษ์. ธรรมปิกินกะ เล่ม 3. กรุงเทพฯ : มิตรายาม, 2540.

พระครูสถิตธรรมคุณ. ประวัติตำนานพื้นเมืองเมืองต๋น ฉบับวัดจอมแจ้ง. เชียงใหม่ : สารทองการพิมพ์, 2525.

ภททิยา ยิมเรวัตติ. ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย. กรุงเทพฯ : วิถีทรรศน์, 2544.

ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชนชาติไท ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

ยุทธ เดชคำรน. ล่องแก่งแม่ปิง. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2501.

รณี เลิศเลื่อมใส. ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรवालทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณของไทยอาหม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ตันร่างวิจัย, 2539.

เรณู วิชาศิลป์ (ถ่ายทอดและแปล). พงศาวดารไทอาหม. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรันตัง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539.

รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม, 2552.

ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว. 200 ปี พม่าในล้านนา. กรุงเทพฯ : สกว., 2545.

- ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว. การเมืองล้านนภายใต้อำนาจปกครองของพม่า ระหว่างปีพ.ศ.2101-2317. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่, 2537.
- วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. สถาปัตยกรรมเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- ส. สุภาภา. ประวัติครุฑราชวิชัยร่วมกับหลวงศรีประกาศ. จัดพิมพ์เนื่องในงานทำบุญอุทิศส่วนกุศล หลวงศรีประกาศ, เอกสารอัดสำเนา.
- ส. สุภาภา. ชีวิตและงานของครุฑราชวิชัย. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2499.
- สงวน โชติสุขรัตน์. ประชุมจำนวนล้านนาไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515.
- สมโชติ อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัย ประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ : การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (เอกสารอัดสำเนา).
- สมปอง เพ็งจันทร์. เครื่องจักสานภาคเหนือ. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก, 2546.
- สมพงศ์ วิทย์ศักดิ์พันธุ์. ประวัติศาสตร์ไทใหญ่. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2544.
- สมหมาย เปรมจิตต์. ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม. เอกสารวิชาการร่วมสมโภช 700 ปีเชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต). ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 4. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.
- สมหมาย เปรมจิตต์ หัวหน้าโครงการ (ปริวรรต). ตำนานพื้นเมืองล้านนาเชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีนาคม 2524.
- สร้อยดี อ๋องสกุล. ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2543.
- _____. วัฒนธรรมและการเมืองล้านนา. กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอักษร, 2539.
- สร้อยดี อ๋องสกุล (ปริวรรต). หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ, เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536.
- สารานุกรมไทยภาคเหนือ เล่ม 1, เล่ม 2, เล่ม 8, เล่ม 11, เล่ม 13, เล่ม 14. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. 2524.
- สิงฆะ วรรณสัย. สารประวัติครุฑราชวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2552.
- สิทธิพร เนตรนิยม. พระธาตุ กุศลหลักในพุทธศาสนา หมายเหตุทางภูมิศาสตร์ในอุดมคติ ถึงเครือข่ายชุมชนล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน. เชียงใหม่ : ธารปัญญา, 2552.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. ขาดิพนธ์สุวรรณภูมิ. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน, 2547.
- สุพจน์ พรหมมานิช. โบราณคดีลุ่มน้ำปิงตอนบน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.
- สุภาวดี จันทวานิช และวิมาลา ศิริพงษ์. ระบบการเมืองการปกครองของชนชาติไท. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา, 2542.
- สุรพล ดำริห์กุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.
- แสง มนวิฑูร. ชินกาลมาลีปกรณ์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ แด่นายก นิมนานเหมินทร์ วันที่ 12 พฤษภาคม 2510.

แสง มาละแซม. *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : คนยอย้ายแผ่นดิน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.

โสภณ ชนธม. *ครุฑาศรีวิชัย "ตนบุญ" แห่งล้านนา (พ.ศ.2421-2481)*. วิทยานิพนธ์ สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

ไสว เชื้อสะอาด. *ไทลื้อ-ล้านนา ถึงสิบสองปันนา*. สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา, 2538. เอกสารอัดสำเนา. หนังสือที่ระลึกในงานครบรอบวันมรณภาพ 27 ปี ครุฑาเจ้าอภิชัยชาวปี อภิชัยโย ณ วัดพระพุทธรบาทผาหนาม ต.ป่าไผ่ อ.ลี้ จ.ลำพูน วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2547.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "ตำนานพื้นเมืองล้านนาเชียงใหม่," *ดรชนนเมือง : จากตำนานและศิลาจารึก (ส่วนที่ 2)*. เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยฯ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2540.

_____. *ล้านนาไทยศึกษา*. เอกสารประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2525.

_____. *ลัวะ (ละว้า) ศึกษาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและจารึก*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. เอกสารอัดสำเนา 218 หน้า.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (บรรณาธิการ). *ไทลื้อ : เชียงคำ*. รวมบทความทางวิชาการของชมรมล้านนาดีสัญจร. 2529.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ. *พจนานุกรมศัพท์ล้านนา เฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน*. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก, 2539.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ. *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊กเซนเตอร์, 2543.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และณฤมล เรืองรังษี. *เรื่องเมืองเชียงตุง*. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊กเซนเตอร์, 2537.

อินตา คำปาด้า และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก (ปริวรรต). *จารึกใบลานบ้านด้าล (เอกสารอัดสำเนา)*, 2543.

อ้อชัน (ผู้แปล). *หมายน้าเหมืองเมืองเชียงรุ่ง*. เอกสารอัดสำเนา.

วารสาร

วารสารเมืองโบราณ ฉบับไทดำ ปีที่ 17 ฉบับที่ 3 ก.ค.-ก.ย. 2534.

วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (เมษายน-กันยายน) 2522.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Alexander Hosie. *There Years in Western China*. Bangkok : White Lotus, 2002.

C. P. FitzGerald. *The Southern Expansion of Chinese People*. Bangkok : White Lotus, 1972.

Henri Maspero. *Taoism and Chinese Religion*. Amherst : University of Massachusetts Press, 1981.

Henry Bauderson. *Indo-China and Its Primitive People*. Bangkok : White Lotus, 1997.

Loslie Milne. *Shan at Home*. Bangkok : White Lotus, 2001.

เอกสารกฎหมายเมืองฝ่าย

กฎหมายทำบ่อเย็น, อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่, (อัคราเสนา)
กฎหมายนาไร่, อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายบวกรก, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายบะโอ (ห้วยแม่แต๊ะ), อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายปู่เถาะ, อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายปู่ลูก (ห้วยแม่แต๊ะ), อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายมูลเจริญ, อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายแม่แนต, อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายแม่ละเกาะ, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายแม่ลี้, อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายแม่หาด, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, (อัคราเสนา)
กฎหมายวังหิน, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, (อัคราเสนา)
กฎหมายห้วยหละ, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายเหมืองดั่ง, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)
กฎหมายเหมืองหลวง, อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, (อัคราเสนา)
กฎหมายใหม่ (ห้วยแม่แต๊ะ), อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, (อัคราเสนา)

สัมภาระ

สัมภาระนายเสารแก้ว กาคี และแม่อุ้ยซิว ขวัญปิ่น ชาวบ้านดอยเต่า อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547
สัมภาระพ่อแก้วมา ตีบเต็น และแม่แสง คำมา หมู่ที่ 3 ต.บ้านตาล อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547
สัมภาระแม่อุ้ยสม กันทะโรจน์ บ้านท่าข้ามเหนือ ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2547
สัมภาระพระสงฆ์และผู้บำเพ็ญสมาธิเมืองเชียงตุง (ขอสงวนนาม) วันที่ 13 เมษายน พ.ศ.2547
สัมภาระ “ปู่เมือง” (ตำแหน่งผู้นำทางพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า) วันที่ 13 เมษายน พ.ศ.2547
สัมภาระชาวบ้านศรีเตี้ยที่นับถือผีลัวะ ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2547
สัมภาระนายสมเมือง เชื้อนแก้ว แก่ฝ่ายนาทราย อ.ลี้ จ.ลำพูน วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2547
สัมภาระยายแสง (ไม่ทราบนามสกุล) บ้านหลวง ต.ยางเปียง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ วันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2548
สัมภาระแม่ตา สุปินดา บ้านหลวง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 15 เมษายน พ.ศ.2548
สัมภาระแม่คำปัน เสาร์คำ บ้านแม่เทย อ.ลี้ จ.ลำพูน วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2548
สัมภาระนายบุญธรรม ยะวิจิตร บ้านกวน ต.หารแก้ว อ.หางดง จ.เชียงใหม่ วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2548
สัมภาระแม่เฮือน จำแวน บ้านทุ่งโป่ง ต.ทุ่งโป่ง อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่ วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2548
สัมภาระพ่ออินตา กันยานันท์ บ้านเมืองกาง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 10 มกราคม พ.ศ.2549
สัมภาระพ่อน้อยแก้ว กันธิยะ บ้านหลวง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ วันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2549
สัมภาระนายศรีชัย ก้อนแก้ว แก่ฝ่ายเหมืองหลวง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ วันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2549
สัมภาระนายฟ้าคำรณ ชัดก้า แก่ฝ่ายเหมืองหลวง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2552

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณฝ่ายวิชาการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กรุณามอบทุนเมธีวิจัยอาวุโส และฝ่ายชุมชนและสังคม ที่กรุณาให้ทุนวิจัยร่วม เพื่อทำโครงการวิจัยชุดนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์นายแพทย์วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ และ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชนและสังคม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กรุณาให้กำลังใจ และให้ความสนใจอย่างยิ่งต่อโครงการ

ขอกราบขอบพระคุณที่ปรึกษาโครงการ คือ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ท่านได้กรุณา บรรยายพิเศษ และให้ข้อเสนอแนะในการประชุมสรุปผลการวิจัยตลอดระยะเวลา 3 ปี

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ศาสตราจารย์ เอกวิทย์ ณ ถลาง ศาสตราจารย์ อภิชัย พันธเสน ศาสตราจารย์ ดร.สุภางค์ จันทวานิช รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ รศ. ดร.ศิริพร ณ ถลาง ผศ.ดร.วัฒนา สุกันต์ลี ท่านอาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ดร.รณิ เลิศล้อมใส และ คุณกฤษฎา บุญชัย ที่กรุณาให้คำแนะนำ คำวิจารณ์ และความคิดเห็น อันมีค่ายิ่งแก่โครงการ

ขอขอบคุณนายแพทย์อัศรมณี จารุภากร ที่กรุณาอ่านต้นฉบับอย่างละเอียด รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงแก้ไข

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมทีมวิจัยทุกท่าน ที่ทำให้โครงการวิจัยนี้มีชีวิตชีวาและท้าทาย ขอขอบคุณเป็นพิเศษ สำหรับการทำงานอย่างหนักในสนามของคุณนนชัย นามเทพ และ คุณสุพชัย เมธิน รวมถึงการจัดทำข้อมูลจำนวนมากให้เป็นระบบอย่างไม่ย่อท้อ

ขอขอบคุณคณะนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และคณะนักศึกษาวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง ที่สละเวลาช่วยทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ขอขอบคุณคุณเดือนฉาย รุ่งจิตร ที่กรุณาดูแลงานพิมพ์และจัดรูปเล่ม สุดท้ายขอขอบคุณ คุณวรกันต์ ตนบุญทรัพย์ และ คุณตรีทิพย์ เมืองมูล ที่ช่วยจัดทำแผนที่ประกอบหนังสือเล่มนี้